

ETÜT

DERGİSİ JOURNAL

Aralık | December

Sayı | Issue

7



ERZURUM
UNIVERS



İL
İGY

ETÜT DERGİSİ
(Erzurum Teknik Üniversitesi Türkoloji Dergisi)

International Journal of Turcology
Uluslararası Türkoloji Araştırmaları Dergisi

Issue/Sayı: 7
December/Aralık 2023

ETUT

EISSN: 2757-8615
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/etutdergisi>

CHIEF EDITOR / BAŞ EDITÖR**Naim ÜRKMEZ (Ph.D.)**

Erzurum Technical University, Faculty of Letters, Department of History, TÜRKİYE

EDITORS / EDITÖRLER**Mehmet Akif GÖZİTOK (Ph.D.)**

Erzurum Technical University, Faculty of Letters, Department of History, TÜRKİYE

Murat KILIÇ (Ph.D.)

Erzurum Technical University, Faculty of Letters, Department of History, TÜRKİYE

ENGLISH LANGUAGE EDITORS /İNGİLİZCE DİL EDITÖRLERİ**Yavuz DAŞDEMİR (Lect.)**

School of Foreign Languages, Erzurum Technical University, TÜRKİYE

Samet BAYTAR (Res. Asst.)

Department of English Language and Literature, Erzurum Technical University, TÜRKİYE

SPELL CHECK EDITORS /YAZIM EDITÖRLERİ**Muhammet Raşit ÖZTÜRK (Ph.D.)**

Erzurum Technical University, Faculty of Letters, Department of History, TÜRKİYE

Betül ÖZCAN (Res. Asst.)

Erzurum Technical University, Faculty of Letters, Department of History, TÜRKİYE

EDITORIAL BOARD / YAYIN KURULU**Ahmad SHAFIQ SHAFI**

Kabul University / AFGHANISTAN

Ali AHMETBEYOĞLU

İstanbul University / TÜRKİYE

Ali İhsan ÖBEK

Trakya University / TÜRKİYE

Aydın EFE

Çankırı Karatekin University / TÜRKİYE

Ayşe Melek ÖZYETGİN

Yıldız Technical University / TÜRKİYE

Bayram NAZIR

Gümüşhane University / TÜRKİYE

Benon GAZİNSKY

University of Warmia and Mazury / POLAND

Efrat AVIV

Bar-Ilan University / ISRAEL

Ekaterina GRUZDEVA

University of Helsinki / FINLAND

Engin ÇETİN

Çukurova University / TÜRKİYE

Fatma SEVİNÇ ERBAŞI

Eskişehir Osmangazi University / TÜRKİYE

Gökhan TUNÇ

Anadolu University / TÜRKİYE

Halime ÇAVUŞOĞLU

Erzurum Technical University / TÜRKİYE

Hamdi Lateef KHAIRULLAH

Kirkuk University / IRAQ

Hikmet ÖKSÜZ

Karadeniz Technical University TÜRKİYE

İbrahim TAŞ

Bilecik Şeyh Edebali University / TÜRKİYE

Kamil Stachowski

Jagiellonian University / POLAND

Kemal BAKIR

Erzurum Technical University / TÜRKİYE

Kemalettin KUZUCU

Marmara University / TÜRKİYE

Meheddin İSPİR

Erzurum Technical University / TÜRKİYE

Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA

Karadeniz Technical University / TÜRKİYE

Mehmet GÜNEŞ

Marmara University / TÜRKİYE

Murat KACIROĞLU

Erzurum Teknik University / TÜRKİYE

Murat KÜÇÜKÜÇURLU

Erzurum Technical University / TÜRKİYE

Nurdin USEEV

Manas University / KAZAKHSTAN

Nurullah ÇETİN

Ankara University / TÜRKİYE

Özkan DAŞDEMİR

Erzincan Binali Yıldırım University / TÜRKİYE

Özlem AYAZLI

Sivas Cumhuriyet University / TÜRKİYE

Paweł POLKOWSKIMuzeum Archeologiczne w Poznaniu /
POLAND**Peter B. GOLDEN**

Rutgers University / USA

Rıfat KÜTÜK

Atatürk University / TÜRKİYE

Sacit UĞUZ

Hatay Mustafa Kemal University / TÜRKİYE

Selami ECE

Atatürk University / TÜRKİYE

Serpil SÜRMELE

Ondokuz Mayıs University / TÜRKİYE

Tsend BATTULGA

Mongolian State University / MONGOLIA

Uğur UZUNKAYA

Erzurum Technical University / TÜRKİYE

Yasin TOPALOĞLU

Atatürk University / TÜRKİYE

Yavuz ASLAN

Atatürk University / TÜRKİYE

Yavuz Sinan ULU

Gaziantep University / TÜRKİYE

Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ

Erzurum Technical University / TÜRKİYE

Zhanna YUSHADepartment of Ethnography of Siberia /
RUSSIA**Contact Publisher:**

Assoc. Prof. Dr. Naim ÜRKMEZ (Ph.D.) / Erzurum Technical University Faculty of Letters, Department of History, Erzurum / TÜRKİYE

naim.urkmez@erzurum.edu.tr<https://dergipark.org.tr/pub/etutdergisi>

ADVISORY BOARD / DANIŞMA KURULU

Ahmet AKSİN

Fırat University \ TÜRKİYE

Ahmet Ali GAZEL

Afyon Kocatepe University \ TÜRKİYE

Ali Fuat ÖRENÇ

İstanbul University \ TÜRKİYE

Alpaslan DEMİR

Gaziosmanpaşa University \ TÜRKİYE

Besim ÖZCAN

Atatürk University \ TÜRKİYE

Betül ASLAN

Atatürk University \ TÜRKİYE

Birsel KÜÇÜKSİPAHİOĞLU

İstanbul University \ TÜRKİYE

Büyüamin KOCAOĞLU

Milli Savunma University \ TÜRKİYE

Dursun Ali AKBULUT

Ondokuz Mayıs University \ TÜRKİYE

Faruk SÖYLEMEZ

Sütçü İmam University \ TÜRKİYE

Haluk SELVİ

Sakarya University \ TÜRKİYE

Hamit PEHLİVANLI

Kırıkkale University \ TÜRKİYE

İbrahim Ethem ATNUR

Milli Savunma University \ TÜRKİYE

Kenan İNAN

Karadeniz Teknik University \ TÜRKİYE

Mustafa BUDAK

İstanbul University \ TÜRKİYE

Mustafa ÇOLAK

Samsun University \ TÜRKİYE

Sadık SARISAMAN

Afyon Kocatepe University \ TÜRKİYE

Sezai BALCI

Giresun University \ TÜRKİYE

Sinever Esin DAYI

Atatürk University \ TÜRKİYE

Songül ÇOLAK

Samsun University \ TÜRKİYE

Süleyman ÇİĞDEM

Atatürk University \ TÜRKİYE

Şaban ORTAK

Afyon Kocatepe University \ TÜRKİYE

Yunus ÖZGER

Bozok University \ TÜRKİYE

Zekeriyya KURŞUNFatih Sultan Mehmet University \
TÜRKİYE

ABOUT/ HAKKINDA

ETÜT Journal (e-ISSN: 2757–8615) is a peer-reviewed and scientific journal published twice a year in June and December. The journal aims to publish original scientific studies prepared in the fields of the language, literature, history, art of the Turkish world, and Turkish culture in general as high-quality articles under international publication standards. Thus, it aims to contribute to the accumulation and dissemination of scientific knowledge in Turcology, to its reconsideration and processing as actual issues, and to make it a subject of discussion on an international scale. In this context, ETUT Journal also publishes research history, document and text publication, scientific translation and transfer, compilation, letters to the editors, bibliography, chronology, and book introductions that concern the Turkish world, as well as original research articles, prepared under scientific norms and ethical principles. The publication languages of ETUT Journal are Turkish and English. The journal is subject to the rules of "Open Journal Systems," and all refereed articles and articles that are decided to be published after the completion of the publication processes are published with a "DOI" number. The journal charges no fees, is licensed under a Creative Commons Attribution-Non-Commercial 4.0 International License and is Open Access.

ETÜT Dergisi (Erzurum Teknik Üniversitesi Türkoloji) e-ISSN: 2757-8615, Haziran ve Aralık aylarında yılda iki defa elektronik olarak yayımlanan bilimsel ve hakemli bir dergidir. Derginin amacı, Türk dünyasının dili, edebiyatı, tarihi, sanatı ve genel olarak Türk kültürü alanlarında hazırlanan özgün bilimsel çalışmaları uluslararası yayın standartlarına uygun ve yüksek kalitede makaleler olarak yayınlamaktır. Böylece Türkoloji alanında oluşan bilimsel bilginin birikimine ve yayılmasına, fiilî meseleler olarak yeniden ele alınıp işlenmesine ve uluslararası ölçekte tartışma konusu hâline getirilmesine katkıda bulunulması hedeflenmektedir.

Bu kapsamda ETÜT Dergisi, bilimsel normlara ve etik ilkelere uygun olarak hazırlanmış özgün araştırma makalelerinin yanı sıra Türk dünyasını ilgilendiren araştırma tarihi, belge ve metin neşri, bilimsel çeviri ve aktarı, derleme, editörlere mektup, bibliyografya, kronoloji ve kitap tanıtımı da yayınlar.

ETÜT Dergisi'nin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir. Dergi, "Açık Dergi Sistemleri (Open Journal Systems)" kurallarına tabidir ve yayın süreçlerinin tamamlanması ile basım kararı alınan tüm hakemli makaleler ve yazılar "DOI" numarası alınarak yayımlanır. Dergi hiçbir ücret talep etmemekte, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmakta, Open Access (Açık Erişimli) bir dergidir.

INDEXES / İNDEKSLER

ETÜT

AIMS AND SCOPE

ETUT is a scientific, open access, online-only periodical published in accordance with independent, unbiased, and double-blinded peer-review principles. The journal published twice a year in June and December. The publication languages of the journal are Turkish and English.

ETUT Journal aims to publish original scientific studies prepared in the Turkish world's language, literature, history, art, and Turkish culture in general, as high-quality articles per international publication standards. Thus, it aims to contribute to the accumulation and dissemination of scientific knowledge in Turcology, to its reconsideration and processing as actual issues, and to make it a subject of discussion on an international scale. The target audience of the journal includes researchers and specialists who are interested or working in all fields of all Social Sciences.

The target audience of the journal is researchers and experts working in Turcology and related fields.

ETUT is currently indexed in ROAD, DRJI, ESJI, CiteFactor, Research Bible, Asos Index SIS.

The editorial and publication processes of the journal are shaped in accordance with the guidelines of the Council of Science Editors (CSE), Committee on Publication Ethics (COPE), European Association of Science Editors (EASE) and National Information Standards Organization (NISO). The journal is in conformity with the Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing (doaj.org/bestpractice).

Disclaimer

Statements or opinions expressed in the manuscripts published in the journal reflect the views of the author(s) and not the opinions of the editors, editorial board, and/or publisher; the editors, editorial board, and publisher disclaim any responsibility or liability for such materials.

Open Access Statement

ETUT is an open access publication, and the journal's publication model is based on Budapest Access Initiative (BOAI) declaration. All published content is available online, free of charge at <https://dergipark.org.tr/en/pub/etutdersisi>. The journal's content is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial (CC BY-NC) 4.0 International License which permits third parties to share and adapt the content for non-commercial purposes by giving the appropriate credit to the original work.

You can find the current version of the Instructions to Authors at <https://dergipark.org.tr/en/pub/etutdersisi>

Editor in Chief : Assoc. Prof. Naim ÜRKMEZ (Ph.D.)

Address : Erzurum Technical University Faculty of Letters, Department of History, Erzurum / TÜRKİYE

E-mail : naim.urkmez@erzurum.edu.tr

Webpage : <https://dergipark.org.tr/en/pub/etutdersisi>

AMAÇ ve KAPSAM

ETÜT; bağımsız, tarafsız ve çift-kör hakem değerlendirme ilkelerine bağlı yayın yapan, Erzurum Teknik Üniversitesi'nin açık erişimli bilimsel elektronik yayın organıdır. Dergi Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayınlanmaktadır. Derginin yayın dilleri Türkçe ve İngilizce'dir.

ETÜT, Derginin amacı, Türk dünyasının dili, edebiyatı, tarihi, sanatı ve genel olarak Türk kültürü alanlarında hazırlanan özgün bilimsel çalışmalarını uluslararası yayın standartlarına uygun ve yüksek kalitede makaleler olarak yayınlamaktır. Böylece Türkoloji alanında oluşan bilimsel bilginin birikimine ve yayılmasına, fiilî meseleler olarak yeniden ele alınıp işlenmesine ve uluslararası ölçekte tartışma konusu hâline getirilmesine katkıda bulunulması hedeflenmektedir.

Derginin hedef kitlesi, Türkoloji ve yakın alanlarda çalışan araştırmacı ve uzmanlardır.

ETÜT, ROAD, DRJI, ESJI, CiteFactor, Research Bible, Asos Index SIS gibi indeksler tarafından taranan uluslararası alan indeksli bir dergidir.

Derginin editöryel ve yayın süreçleri Council of Science Editors (CSE), Committee on Publication Ethics (COPE), European Association of Science Editors (EASE) ve National Information Standards Organization (NISO) kılavuzlarına uygun olarak biçimlendirilmiştir. ETÜT, dergisinin editöryel ve yayın süreçleri, Akademik Yayıncılıkta Şeffaflık ve En İyi Uygulama (doaj.org/bestpractice) ilkelerine uygun olarak yürütülmektedir.

Sorumluluk Reddi

Dergide yayınlanan yazılarda ifade edilen ifadeler veya görüşler, editörlerin, yayın kurulunun ve/veya yayıncının görüşlerini değil, yazar(lar)ın görüşlerini yansıtır; editörler, yayın kurulu ve yayıncı bu tür materyaller için herhangi bir sorumluluk veya yükümlülük kabul etmemektedir.

Açık Erişim Bildirimi

ETÜT yayınlanma modeli Budapeşte Açık Erişim Girişimi (BOAI) bildirgesine dayanan açık erişimli bilimsel bir dergidir. Derginin arşivine <https://dergipark.org.tr/en/pub/etutdersisi> adresinden ücretsiz olarak erişilebilir. ETÜT'ün içeriği, Creative Commons Alıntı-Gayri Ticari (CC BY- NC) 4.0 Uluslararası Lisansı ile yayınlanmaktadır.

Yazarlara Bilgi'nin güncel versiyonuna <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ETUSBED> adresinden ulaşabilirsiniz.

Baş Editör : Assoc. Prof. Naim ÜRKMEZ (Ph.D.)

Adres : Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Erzurum/ TÜRKİYE

E-posta : naim.urkmez@erzurum.edu.tr

Web : <https://dergipark.org.tr/tr/pub/etutdersisi>

İÇİNDEKİLER / CONTENTS (ETUT 7, December-Aralık 2023)

Selami ECE

Geçen Asrın Şiirinde Mimesisin Tanıkları

Witnesses of Mimesis in the Poetry of the Last Century

1-16

Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article

Ali PARLAK

Nehcü'l-Ferâdis'te Morfolojik Yer Ödünçlemeleri

Morphological Place Borrowings in Nehcü'l-Ferâdis

16-25

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi /Research Article

Erdal HÜROL

On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı'da Elçi Kabulü ve Teşrifat Merasimi

Ambassador Reception and Ceremony in the Ottoman in the Nineteenth Century

26-34

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi /Research Article

Hülya ÇAĞLAR ÇELEBİOĞLU

Kavramsal Literatüre Katkıda Bulunmak Adına "Presenteeism" Olgusunun Türkçe Karşılığı Üzerine Bir Öneri

A Suggestion on the Turkish Equivalent of the Phenomenon of "Presenteeism" in order to Contribute to the Conceptual Literature

35-48

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi /Research Article

Betül Reyhan TARAKÇIOĞLU

Kitap Tanıtımı- İstanbul Seyahatnamesi 19. Yüzyılda Rus Seyyahlarla Osmanlı Topraklarına Yolculuk

Book Review İstanbul Seyahatnamesi 19. Yüzyılda Rus Seyyahlarla Osmanlı Topraklarına Yolculuk

49-51

Makale Türü/Article Type: Kitap İncelemesi /Book Review



Geçen Asrın Şiirinde Mimesisin Tanıkları *Witnesses Of Mimesis in The Poetry of the Last Century*

Selami
Ece

Atatürk Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Erzurum, Türkiye
E-mail: selamiece@atauni.edu.tr



Geliş Tarihi/Received: 5.11.2023
Kabul Tarihi/Accepted: 30.12.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Selami Ece
selamiece@atauni.edu.tr

Atf /Cite this article:
Ece, S. (2023). Geçen Asrın Şiirinde
Mimesisin Tanıkları. *ETÜT Dergisi*, 7, 1-16.

Öz

Bu makalede, şiirin ve edebi eserin arka planında yazarın reel bir kişiliğinin olduğu tezinden hareket edilmiştir. Her ne kadar tek başına eserin edebi kıymetini tayin etmede kesin bir ölçü olmasa da hiçbir eser yazarının üslubundan ve üslubunu şekillendiren özel hayatından, ruhsal ve psikolojik durumundan, sosyal ilişkilerinden, eğitiminden vs. bağımsız düşünülemez. Diğer taraftan eser, yazarının sözü edilen pozisyonu ile her zaman paralellik arz etmez. Zira şair veya yazar, kendi hayatını ve sanatını imaj, imge, sembol ve intibalarla inşa eder ve sanatçı bakış açısıyla hayatı çerçeveler. Edebiyatın laboratuvarı olan ve eseri deşifre etmeyi amaçlayan yöntem ve kuramlar ise çoğu defa eser ile eser sahibi arasında mesafe koymayı analizin objektifliği için zaruri görmüş ve eserin insan hayatına tekabül eden yönünü ihmal etmiştir. Bu tavır, bir yöntem problemidir ve kanaatimizce sanat eserine uyumsuz mekanik bir yaklaşım biçimidir. Bu yönüyle bu çalışma, ifade edilen tüm bu hususlardan hareketle geçen asrın tanıklığında mimesisin izini sürmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mimesis, Şiir, Yansıma

Abstract

This essay argues that a poet's real personality is essential to their poetry and literary works. Although it alone is not a definitive measure for determining the literary value of a work, no work can be considered independent of its author's style and the private life, mental and psychological state, social relations, education, etc. that shape his style. On the other hand, the work is not always parallel to the situation mentioned above of the author. That is because the poet or the writer constructs his/her own life and art with imagery, images, symbols, and impressions and frames life from an artist's point of view. Literary methods and theories, aiming to decode literature, often emphasize analytical objectivity by distancing the work from the author, thereby neglecting its human aspects. This attitude is a methodological problem and, in our opinion, a mechanical approach incompatible with the work of art. Accordingly, this study seeks to examine mimesis in twentieth-century literature, addressing these considerations.

Keywords: Mimesis, Poem, Reflection

This article checked by



Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-
Noncommercial 4.0 International License.

Giriş

Yunanca olan *mimesis* terimini Platon imaj, taklit, yansıma, yalan, görüntü, gölge vs. anlamlarda kullanır. Platon'un felsefi düşüncelerini temellendirdiği idea kavramıyla ilişkilendirilerek terimin idea dışındaki her şeye atfen kullanıldığı söylenebilir. Türkçeye çevrilirken en yakın karşılığın "taklit" olabileceği düşünülmüştür. Terimin olduğu gibi kullanılmasına taraftar olmakla birlikte "izdüşüm" kelimesini daha fazla yakıştırmış olduğumu da ifade etmeliyim.

Platon *Sofist* diyalogunda sanatı *tanrısal* ve *insani* olmak üzere ikiye ayırır. Tanrısal sanatı idea, insani olanı ise aşamalı taklit olarak gören Platon'a göre sanat, fayda gözetilmeyen taklittir. Diğer taraftan taklit, bir modelden hareket ederek ortaya konurken Antik Yunan'da yapılan tanrı figür ve heykellerinin modeli yoktu ve mimesis olarak isimlendiriliyordu. Yani bir bakıma tanrılarını yoktan var ediyorlardı. Platon *hakiki gerçeklik* (episteme) ile *taklidi gerçeklik* (doxa: sanı, kanaat, inanç) birbirinden ayırır ve epistemenin belgelendirilir gerçeklik olduğunu, diğerinse ontolojik statü açısından ondan çok aşağıda bir gerçeklik olduğunu ifade eder. Aristoteles ise *epistemeyi* pratik, teorik ve poetik olmak üzere sınıflandırmıştır. Poetik bilimlerde amaç bir güzellik yaratmaktır, bilgi estetiğin bir şubesidir ve içinde sanat kuramlarını, eleştiri ve retorığı barındırır. Mimesis temelli sanatın yetkin doğa ve nesnelere taklit etmek olduğu konusunda hemfikir olan Sokrates, Platon ve Aristoteles taklidin şekli konusunda farklı düşünürler. Sokrates, sanatçının insanın fiziki, ruhi ve ahlaki yönlerini yansıttığını söylerken Platon, idealar aleminin gölgesi olan duyular alemini yansıtan sanatçının insanları gerçeklikten uzaklaştırdığını söyler. Aristoteles ise sanatta model ya olduğu gibi yahut anlatıldığı ve olması gerektiği gibi taklit edilebilir görüşündedir (Gürgün, 2021).

Mimesis teriminin algılanışında üç farklı durum söz konusudur. Gerçek+lik, gerçekliğin algılanışı ve gerçekliğin ifade edilişi. Bir model; aynen, tümel / evrensel ve idealize edilmiş olarak yansıtılabilir. Bu yansıtma biçimlerinden ilki duyular dünyasının sınırlarında kalır. İkinci ve üçüncüsü ise Rönesanstan sonra sanata yön veren yansıtma veya taklit anlayışıdır. Anlayışın kaynağı yine Aristoteles'in *Poetika'sıdır*. Buna göre sanat, "gerçekten olan şeyleri değil, tersine,olabilir olan şeyleri, yani olasılık ya da zorunluluk yasalarına göre olanaklı olanı anlatmaktır.." (Aristoteles, 1987: 30). Yani sanatkar bir evren oluşturur ve evren de ilkeseldir. Bu ilkelerin içerisinde işleyişe ters düşmeyecek zorunluluklar, ihtimaller ve imkanlar vardır.

Kurgusallığı daha ironik anlatanlar da vardır. Duygularının ifadesinde samimiyetinden şüphe etmediğimiz Fuzuli:

*Ger derse Fuzûlî ki güzellerde vefâ var
Aldanma ki şâir sözü elbette yalandır*

derken Şeyh Galib:

Sermâye-i şâirân tükenmez

Dünyâ tükenir yalan tükenmez

diyordu. Her iki şair de bu beyitleri söylerken verilen mesajın nasıl bir paradoks olduğunun farkında olmalıydılar. Yani:

1) Şair sözü yalan ise Fuzuli / Galib "şair sözü yalandır" diyerek doğruyu söylemiştir.

2) Fuzuli / Galib doğruyu söylüyorsa, söylenen beyitten hareketle kendilerinin yalan söyledikleri dolayısıyla yalan söylüyorlarsa doğru, doğru söylüyorlarsa yalan çıkmazına sürükleniriz.

Şairin gerçeği ile şiirin gerçeğini birbirinden ayırmadıkça problemin çözümü imkansızdır. İşte Aristoteles'in sanat eseri *ontik bütündür* görüşünün (Aristoteles, 1987: 8) anlamını tam da bu paradoksun içinde aramak gerekiyor. Yalan ve hakikat reel hayatın ontolojisinde farklı, mimesinin ontolojisinde farklı anlamlara gelir.

"Kelime nesnelere olduğu gibi gösteren bir ayna değildir; aksine bir perdedir, o perdeyi aralamak için bir kelimeyi başka kelimelerle tarife kalkışmak gerçeğin yüzüne başka perdeler çekmekten başka işe yaramaz. (...) Çünkü kelime yalnızca semboldür ve nesnelere delaleti, haritanın araziye delaleti kadardır." (Uçar, 1997: 426, 429).

İster düz yazıda ister şiirde olsun daima bir tahkiye vardır. En sembolik şiirde dahi kullanılan zaman ve sıklar, sebep-sonuç edatları gibi ifadeye hikaye formu / kurgusallık kazandıran öğeler bulunur. Oluşturulan kurgusal evrenin kendine özel ve özerk iklimi, coğrafyası, zamansal birimi, varlık kadrosu kısaca ontolojik işleyiş prensipleri vardır ve bunlar birbiriyle uyumlu, birbirine bağımlı, iç içe, kısacası aynı paradigmanın mensupları değillerse sadece boyutsuz bir kaos var demektir.

Realite ve mimesis arasında izafi bir ilişki vardır. Bu izafilik sanatkarın poetik görüşü, sanat eserinin rengi, anlamı

veya anlamsızlığı, okuyucunun ferdiyeti ve toplumsallığı olarak kendini gösterir. Sonuçta sanatın salt taklit olmadığı anlaşılır. Bundan sonra edebiyat tarihçisi, eleştirmen veya kuramcı, resim bir yana fotoğrafta veya aynada bile yansıtma kurallarındaki sapmaları hesaplayarak hareket eder. Ancak hemen belirtmek gerekiyor ki resim, mimari, heykeltıraşlık, edebiyat vs. sanatların her birinin kendini ortaya koyma biçimi, bir diğerinden farklıdır. Resim sanatı modelsizlik arayışında yaratıcılığı denerken mimari, inanç sistemi üzerine inşa ettiği soyut bir modeli vücuda getirmeye çalışabilir. Yokluğun dile getirilmesi, edebi esere var olarak girmesi onun yoktan var edildiği anlamına gelmez, sadece yokluğun algıya boyandığı anlamına gelir. Bunun için dadaizm, kübizm, sürrealizm gibi akımlarda bile bertaraf edilemeyen realite, yani taklit vardır. Bunu ayrı bir konu ve şahsımıza ait bir iddia olarak kabul edebilirsiniz. Sanatçının realitesiyle eserin realitesi arasındaki uzlaşım ve ayrışmanın sınırları o kadar belirsizdir ki hep yeni bir arayış gayretinde olan edebiyat kuramları bir tarafa, edebiyat tarihleri bile kendi çalışma alanları içerisinde farklı yöntemler denemek zorunda kalmıştır. Ve bu hep böyle devam edecektir.

Anlatımcılık, sanatçıya dönük eleştiri psikanaliz ve biyografi çalışmaları yazardan hareket eder, çoğunlukla romantizme malzeme hazırlar. Yeni eleştiri, biçimcilik ve yapısalılık, inceleme alanını eserle kayıt altına almıştır. Estetik beğeni, duygusal iştirak, anlamlandırma yorumlama, ideolojik, sosyolojik ve psikolojik iştirakleriyle okuyucuyu edilgenlikten çıkarıp edebi faaliyetin tamamlayıcısı ve etken unsuru olarak gören modernist edebiyat anlayışı, alımlama estetiği, feminist eleştiri kuramı, izlenimci eleştiri kuramı gibi okurla kendini bütünleyen kuramlar ortaya koymuştur.

Sanatçının kişiliği ve sanat yapıtı fizik, bio-psişik ve sosyal etmenlerle örülmüş birer bütündür. Bu açıdan farklı yönleriyle bir sanat eserinin ortaya konması farklı bilimlerin iş birliğini gerektirir. Sosyoloji de bunlardan sadece biridir (Kösemlah, 1967: 5-6). Edebi eserin oluşum sürecinde sosyal hayata katılan veya sosyal hayatın bir parçası olan ne kadar unsur varsa mercek altına alan edebiyat sosyolojisi, edebi eseri yazan, okuyan, yayımlama sürecine katılan reel toplumsallığı ve eserin içindeki fiktif sosyolojik ilişkileri ortaya koymaya çalışan bir bilim dalıdır ve bu yönüyle edebiyat tarihçiliğine benzer. Aslında bir edebi ve estetik değer saptamasından çok, çıkardığı malzeme ile buna zemin hazırlar. Söz gelimi başka edebiyatlarla ilişkisini ortaya koyarken karşılaştırmalı edebiyat, metinlerarasılık gibi kuramlara zemin hazırlar.

Edebiyat Nedir isimi eserinde Sartre, “yazmak nedir”, “niçin yazıyoruz”, “kimin için yazıyoruz” (Sartre, 1995: 124) sorularına sosyolojik cevaplar ararken “edebiyatı insanla açıklamak, neden-sonuç ilişkisi üzerinde durmak, dil-düşünce-bilgi¹ bağlantısında yazarın karakteri ve toplumsal çevre arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bir belge veya bir sistem oluşturmak çabasıdır (Aydın, 2009: 365-366). Fakat dikkat edilirse *ne yazar, nasıl yazar, niçin yazar* gibi sorular inceleme platformunda yer almamaktadır. Aradığımızı bulmak ümidiyle hangi inceleme yöntemine müracaat edersek edelim, birtakım soruların cevapsız kalacağı ve başka bir kuram veya yöntem ihtiyacı duyacağımız açıktır. Bu bakımdan eseri deşifre etmek yerine yöntem taassubu ile onu öldüren veya sakat bırakan eleştiri yöntemlerinin de ciddi bir şekilde eleştirilmesi gerekmektedir.

Edebi eserle yazarın biyografisi arasındaki ilişki kesinlikle sanatın belirleyici ilkesi değildir. Biyografi ile eser arasındaki bağın güçlü olması yazarın, yazdıklarında samimi olduğu anlamına gelse de yazdıklarının sanat değeri taşıdıkları anlamına gelmez. Kimilerinin kendi aşklarını, ihtiraslarını, dini duygularını, ideolojilerini alabildiğince samimiyetle yazıp kitaplaştırdıkları örnekler vardır (Wellek, Warren, 1993: 61). Hatta duvarlara, kaldırım taşlarına ağaçlara, araba arkalarına vs. boyayla, bıçakla, jilette, dövme yöntemiyle yazılanların samimiyeti daha güçlüdür, fakat bu samimiyet sanata, estetiğe ve edebiliğe küfür samimiyetidir.

Sanatçı sadece kendi duygularını işlemez, öznesi ben olsa dahi başkalarına ait duyguları yüklenebilir veya kendi duygularını ve hayatını başka öznelerle yükleyebilir. Sonuçta sanatçının dil ve üslubuna, oluşturulan kurgusal düzene, özdeksel ve olgusal gerçeğe göre şekillenen maskeler, mesafeler, perdeler hasıl olur. Bunlar bazen gayet saydam, bazen flu, bazen de oldukça yoğunurlar.

Aşağıda arz edeceğimiz örneklerde yazar-eser-okur mesafesinin bazen daralıp bazen genişlediği görülecektir. Bazen yazar, bazen eser, bazen de okuru anlamak için kullanılabilir bu malzemeler her halükarda edebiyat biliminin çalışma alanına dahildir. Hatıra, biyografi, akrostiş, ithaf ve mektup yazılarının da bir edebi değeri ve okuyucusu vardır. Aslında objektif değerlendirme tersini gerektirse de yine de biz hiçbir eseri, eser sahibinin ismini kapatarak okumamışızdır.

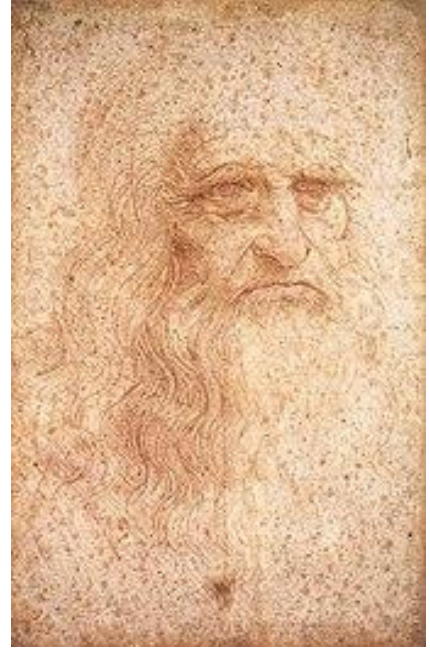
¹ Buradaki “bilgi” kavramı, yine Aristoteles’in bir figür yahut mimesise, müşahhas bir şekilde örneklendirilecek olursa söz gelimi bir tabloya dönüşmüş olan nesnenin gerçekliğine dair tabloyu seyreden önceden sahip olduğu malumat olarak anlamak gerekiyor.

“Kendine gel” sözü bir slogan olabilir mi? Fakat “kendini bil” ifadesi Yeni Delhi mabedinin kapısına yazılmıştır. Söze bakılırsa ilki daha sanatlardır, fakat eğer bir münazara yahut münakaşa yoksa söylemekten kaçındığımız bir sözdür. İkincisini bir felsefi düşünce sisteminin temeli haline getiren, evrenselleştiren nedir? Tartı, miktarı tartar; değeri değil ve bazı şeyler yükte hafif olsa da pahada ağır olurlar. Kuramların bir türlü bir araya getiremediği şu üç ilkeyi bu metnin tezi olarak arz ediyoruz: *Sözün yeri, metnin bağlamı, anlamın statüsü.*

Mimesis ruhumuzda, zevk, hüznün, beğeni, hayret, heyecan ve daha birçok tanımlı ve tanımsız hissiyatlar halinde akisler bırakarak kendini gösterir. Şimdi bunlardan birkaçını somutlaştırmaya çalışalım:



Mona Lisa, Leonardo Vinci'nin genç bir müennesidir. Bu benzerlik niyete bağlı veya tesadüfi olabilir. Bunun edebiyattaki karşılığı *tekevvüni üsluptur.*



II. Mehmed'in Bellini Tarafından Yapılan Yağlıboya Portresi ile Şiblizade Ahmed'e Atfedilen Minyatür Portresi



Üç boyutlu gerçek, minyatürde tek boyuta indirgenir. Büyüklük kişinin sosyal mevkii ile ilgilidir. Derinlik söz konusu olmadığı her şey satıhtadır ve bir figür diğerini bütünüyle perdelemez. Sayfa büyüklüğü dikkate alınarak geometrideki “altın dikdörtgen” içinde kendine özgü “dikine” veya “yığma perspektif” denen ve Avrupai perspektiften farklı olan bu perspektif anlayışında duygu, uzaklık, renk, gölge, ışık gibi unsurlar fonksiyonel değildir. Gerçek anlamda tam bir somutlaştırma sanatıdır. Her ayrıntı yer aldığı için belgeseldir. Kanaatimce bu bir sahneleme tekniğidir.

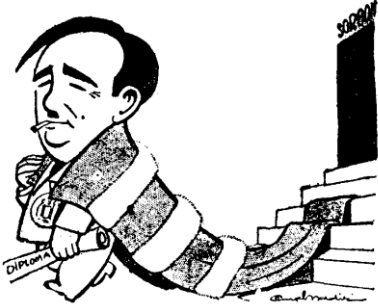
Kanuni Sultan Süleyman, Bakî'ye Tuti Hanım adında bir cariye hediye eder. Dostları arasında cariyenin güzelliğinden bahis açıldığında Bakî: “Canım, tütü tütü diye pek uçurmayın şu kargayı, diye bir söz kaçırmış. Üstelik şairin lakabı da kargadır. Bu durum Tuti Hanımın kulağına gidince şu beyti söyler.

Bağteten olmuş iken tûtî gurâba hem-nişîn
Yine şekvâyî gurâb eyler garâbet bundadır (Tuti) (Avcı, 2016: 54)

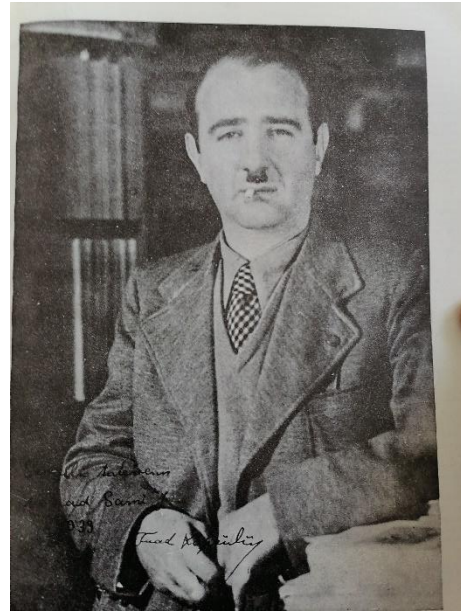
(Aniden papağan kargayla birlikte oturup kalkmaya başlamış, tuhaftır ki bundan karga şikayetçi olmuş).



Divan şairi Baki ile Karga arasındaki benzerlik de şöyledir. Şairin babası Hüseyin Efendi sesi çirkin bir müezzinmiş. Baki'nin rakipleri önceleri ona "Kargazade" demişler, daha sonra da burnunun da uzun olması dolayısıyla bu lakabı Karga'ya dönüştürmüşler. Mimesis burada algı ve yakıştırmayla, yani *alımlama* ile ilgilidir. Akademik ve ilmi kişiliği ile tanıdığımız Fuat Köprülü'nün hayatının bir döneminde sigara tiryakiliği hat safhadadır.



Ressam Sururi Taylan tarafından yapılmış bir karikatür.



Soldaki karikatürler de onun ironik ve mübalağalı anlatımıdır. Karikatürler hem odur hem de o değildir. Köprülü'yü yansıttığı şüphesizdir, fakat belgesel yani resmi niteliği yoktur. Söz gelimi kimliğe yapıştırılmaz. Hatta fonu beyaz olmayan, gölge, ışık, maske, gözlük, sigara, kıyafet, boy, jest, mimik, perspektif gibi zevke veya hisse hitap eden öğelerle profile artistik özellikler verilmiş fotoğraflar da belgesel kabul edilmez. Kurgusal eser de belgesel değildir.



Fötür şapkayı görür görmez Süleyman Demirel'i hatırlayıp eksik parçayı tamamladık. Gerçek ile kurmaca arasında bazen de burada olduğu gibi parça-bütün ilişkisi vardır ve biz, kendisine yüklenmiş anlamlar ile kurgusallaşmış olan parçayı gördüğümüzde bütünü seyrederiz. Bu bütünleşme o kadar kuvvetlidir ki parça bütünün imajı olmuştur. İmajda aktif olan muhayyiledir. Eğer anlatıma irca edilecek olursa edebi eserde iktibas, montaj, gönderge, alıntı terimleriyle kastedilen anlatım tekniği böyledir.

Aşağıdaki iki fotoğraf arasında somut benzerlik yoktur. Temsil terimi benzerlik anlamı da ifade eder. Fakat daha doğru anlamı vekalettir. Vekil ile müvekkil arasında yetki devri söz konusudur. Osmanlı İmparatorluğu'na vekalet etme yetkisi asil bir varlık olan ata devredilmiştir.



At

*Bin gemle bağlanan yağız at şâha kalkıyor,
Gittikçe yükselen başı Allâha kalkıyor!*

*Son macerayı dinlememiş varsa anlatın;
Râm etmek isteyenler o mağrur, asil atı*

*Beyhudedir, her uzvuna bir halka bulsa da;
Boştur köpüklü ağzına gemler vurulsa da...*

*Coştukça böyle sel gibi bağrında hisleri
Bir gün başında kalmayacaktır seyisleri!*

*Son şanlı macerasını târihe anlatın:
Zincir içinde bağlı duran kahraman atın*






*Gittikçe yükselen başı Allâha kalkıyor;
Asrın baş eğdi sandığı at şâha kalkıyor!* (Çamlıbel, 2007: 22)

Belagatta *temsil-i istiare* denen bu anlatım şekli, edebiyatta batılılaşma dönemi ile anlamı ve alanı biraz daha genişleyerek *alegorik anlatım* terimiyle varlığını sürdürmüştür.

Bedri Rahmi'nin "Karadut" şiirinden:

*Nar tanem, nur tanem, bir tanem
(...)
Dili mercan, dizi mercan, dişi mercan
(...)
Karadutum, çatal karam, çingenem
Daha nem olacaktın bir tanem
Gülen ayvama, ağlayan narımsın
Kadınım, kısrağım, karımsın*

mısralarını resimleştirdiğimizde de tuhaf bir manzarayla karşılaşırız:

Benzetme Unsurları (metaforlar)	
<p>Nar Tanesi:</p> 	<p>Benzetilen: (Mari Gerekmezyan)²</p> 
<p>Karadut:</p> 	
<p>Çatalkara:</p> 	<p>Çingene³:</p> 
<p>Mercan Resifi:</p>	

² (1913-1946) Ermeni asıllı ilk Türk heykeltıraşı. "Karadut" şiirinin muhatabı. Bedri Rahmi ile 1949'da İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi-Heykel Bölümüne misafir öğrenci olarak gelen Mari Gerekmezyan heykeltıraştı. O dönemde akademide asistanlık yapan ünlü ressam ve yazar Bedri Rahmi ile tanışır ve birbirlerine âşık oldular.

³ Aslen Kuzey Hindistan kökenli olup esmer olurlar. M.S. 420 civarında İran ve Anadolu üzerinden dünyaya yayılmış bir Hint-Avrupa halkıdır. Devlet hayatına değil, aile hayatına önem verirler. Bu bakımdan onlar için nerede yaşandığının önemi yoktur. Hindistan ve Çingene imajı Klasik Edebiyat anlayışında pek olumlu imajlara sahip değildir. Yukarıdaki resimler ise çingenelerin halihazırdaki imajlarını kısmen göstermektedir:



“Gülen ayva, Ağlayan Nar”:
(Masal Unsuru)

Metafor yahut istiare/teşbih, söze kuvvet kazandırmak gayesiyle iki benzeyen unsurdan zayıfı kuvvetliye benzetmektir. Fakat yukarıdaki tabloya baktığımızda benzetme yönünün ne olduğunu kestirmek mümkün değildir. “Eğretileme” de denen benzerlik ilgisi aslında sadece bir şartsız kabuldür ve çoğu defa dil sihirbazlığı olan bu ilginin ispatı mümkün değildir.

Mari Gerekmezyan’ın “çingene”ye benzerliği ne kavmi ne de fizikidir. Esmerlik ise bir benzerlik için yeter sebep sayılamaz. Aynı zamanda ressam olan Bedri Rahmi, dil ve üslup marifetiyle sadece mimesisin yelpazesinde bir araya gelebilecek, realitede (“kara nur” şeklinde) uyuşmaz ve tuhaf görünen “kara” ve “nur” sıfatlarını da bu manzum resme uygulamış görünüyor. Şair, benzerlik oranı sıfır olan unsurları iyelik eki + çağrışım + müzikalite ile sıralayıp benzeyen ve benzetilen arasında estetik bir bağ oluşturmuştur. Söz gelimi şiirden iyelik eklerini çıkaracak olsak

Nar tanesi, nur tanesi, bir tane

(...)

Dili mercan, dizi mercan, dışı mercan

(...)

Karadut, çatalkara, çingene

Daha ne olacaktın bir tane

Gülen ayva, ağlayan nar

Kadın, kısrak, karı

şeklinde sahte bir eğretileme yığını hasil olur, ne idealize edilmiş sevgili, ne de ideal bir şiir kalır. Mimesis, gerçeğin dil yardımıyla şairin dünyasında şekillenmiş estetik formudur.

İmajın veya imgenin gerçeğe mesafesi bazen bundan daha uzak, sübjektif ve kişinin muhayyilesine mahsus olabilir. O zaman hissi olarak kalır ve herhangi bir şekle, yani grafiğe dökülmek ihtimali büsbütün ortadan kalkar.

Öyle ki gerçek hayata taşınamayan, dönüştürülemeyen, benzeştirilemeyen, yokluğa yakın şeffaf bir fırça darbesi de mimesis olabilir.



Birinci resim ile ikinci resim arasındaki ilişki fotoğrafla resim arasındaki benzerlik üzerine kuruludur. Fakat 1. ile 3. arasındaki ilişki, *semboliktir*. İslam dünyasının vahdaniyetini sembolize eder.

Bütün bu görüntülerin toplamı şöyle bir resimle terkip edilebilir:



Her ressam, modelinden çok kendini çizer. Bu kendinin ya da gördüğünün taklidi değil, sanatının gerçeğidir. Ressam Elstir'in yaptığı gül resimlerini yorumlayan Proust, onun gül ailesini zenginleştiren bir bahçıvan gibi yeni gül türleri çizdiğini söylüyordu. Lescure ise "sanatçı yaşadığını yazmaz, yazdığını yaşar" derken (Bachelard, 1996: 24). "Şairler yaşayamadıklarını yazarlar / ama o yazılacak olanı yaşarlarsa susarlar." diyen Sezai Karakoç'la hemfikirdir. Yazar ve bilim felsefesi filozofu olan Bachelard edebi eserden hareket ederek üslup incelemesine ivme kazandıran biridir. Sanatkar gördüğünü değil, kendi ruhi dünyasında yaşadıklarını ifade eder görüşündedir. Onun gibi Valery de eserin yaratıcısı yazarın hayatı değil, ama yazarın zihniyeti ve ruhudur." der (Aktaş, 1987: 35). Bütün şiir poetikaları aynı görüştedirler.

Mimesis (kurmaca) ile realite arasındaki ilişki çok yönlüdür ve bu ilişkilerden sadece biri görsellik üzerine kuruludur. Hatta bazen bir ilişki aramak da anlamsızdır. Gerçek gerçektir, mimesis de mimesis. Ve onu kurmaca, fiktif, suni, sanal, yalan, sapma, figür, düşünce, sanı, varsayım, imkansızlık, ihtimal, yapı, sistem, sistemsizlik, ton, ölçü, hezeyan, heyula, inanç, his, zevk, heyecan, inkar, soyutlama vs. kelimelerle anlamaya çalışırız.

Bu zeminin üzerine şiirde mimesinin tanıklarına geçebiliriz:

Öncelikle şunu söyleyelim ki mimesis kendi dinamizmiyle var olan bağımsız muhayyilenin bir eseridir ve o tanık yetersizliğinden serbest bırakılmıştır.

Rahmetli Prof. Dr. Şerif Aktaş hocamız, lisans döneminde Ahmet Rasim'i anlatırken şöyle bir cümle kurmuştu: "Ahmet Rasim, kalemin hakkını kadehe, kadehin hakkını kaleme geçirmeyen bir sanatkardır. Hakkı geçen biri varsa o da eşi Sadberk Hanım'dır." (Aktaş, 1987: 35). Ahmet Rasim'in bazen aylarca eve gelmediği meyhaneye peykelerinde kaldığı olurdu. Yine böyle uzun süreli bir kayboluştan sonra eve gelmiş, elbiselerini değiştirip "hanım, arkadaşlar beni bekliyorlar" diyerek tekrar kapıya yönelmişti. Şairin torunu Osman Nihat'ın, diğer kaynakların ve zaten şairin hayat hikayesinden de sezileceği üzere Sadberk Hanım, fazilet ve ahlak bakımından eşine az rastlanır biridir. Ahmet Rasim'in, gönlüne liman araması onun çirkinliğinden de değildir. Öyle görünüyor ki bazen sergeşteliğe sebep aramak da nafiyledir. Ona bu kadar süre zarfında nerede kaldığını dahi sormamış, yalnız giderken "bey" diye seslenmişti. Ahmet Rasim, "ne var" diyerek dönmüş, o ise sadece "hiç" diyebilmiştir. Şair, onu söyletmek için ısrar edince Sadberk Hanım "Bey sakın geç kalmayınız, bu akşam erken geliniz" diye ricada bulunmuştur. Meyhanede bulunduğu yakın dostlarından Selami Paşa'ya macerayı anlatmış, bestelenen uşşak makamındaki bu şarkı için meyhanenin laternası akort edilmiş ve Ahmet Rasim şarkıyı icra etmiştir (Levend, 1965: 68-69; Aktaş, 1987:109).

*Sakın geç kalma erken gel
Bu akşam gün batarken gel
Ne müşkül ayrılık hali
Bu akşam beklerim yarı
Sakın geç kalma erken gel
Bu akşam gün batarken gel*

Paşayla birlikte coştukça coşmuşlar, şarkı meyhanede kalmamış, Bakırköy sokaklarına kadar taşmış, şair eve ancak sabaha yakın dönebilmiştir (Yücebaş, 1957: 68).

Bazen bir şiir, şairin diğer şiirlerine perde olabilmektedir. Ahmet Muhip Dıranas denince de hemen şairin “Fahriye Abla” şiiri akla gelir. Münire Dıranas, eşi Ahmet Muhip Dıranas’ın ölümünden sonra yapılan bir ropörtajda şiirin macerasına dair şunları söylüyor: “‘Kim bu Fahriye?’ diye sordum. İlişkisi olan bir komşusuymuş.(...) Sürekli evlerine girip çıkarmış. Aslında Fahriye evli, çoluk çocuk sahibi bir kadın. Ama başkalarıyla da düşüp kalkan hafifmeşrep bir kadın. (...) Muhip Bey, o sıralarda bir sübyan. 15-16 yaşlarında. (...) Kollarımda ölürken bana ağlayarak ‘elim kırılıydı da bu şiiri yazmasaydım. Sen bu konuyu kimseye açma, bu konuyu film yapmak isterler, sakın yaptırma, mani ol’ diye vasiyet etmişti.” Dıranas’ın anlattıkları bir realitenin nasıl kurgulaştığını göstermek bakımından önemlidir. Fakat daha da önemlisi şiirin son kıtasında, hafifmeşrep günahkar genç kız için kurgulanmış iyimserlikten, zorunlu kabullenişe kadar değişik anlamlara gelen kader anlayışıyla kurgulanmış bir son vardır. Bu kıtayı, kendi kurallarını koyan hayat karşısında insanın figüratif rolü, belki filmsel mutlu sonu, belki durulma dönemi, belki de çaresiz teslimiyeti dile getirilir:

*Gönül verdin derlerdi o delikanlıya,
En sonunda varmışsın bir Erzincanlıya.
Bilmem şimdi hâlâ bu ilk kocanda mısın,
Hâlâ dağları karlı Erzincan'da mısın?*

Buraya şu dipnotu düşelim ki realiteden kurguya geçişte meydana gelen değişim kurgudan başka bir kurguya yani kurgunun kurgusuna geçişte de meydana gelir. Fahriye Abla şiirinin filmi daha başkadır. Rıfat Ilgaz’ın *Hababam Sınıfı* da filme çekildikten sonra eserin orijinalinden farklı bir görünüm kazanmıştır. Yaprak Dökümü, Aşk-ı Memnu ve Çalıkuşu’nun dizi haline getirilmiş yeni versiyonları gibi eserin aslıyla aynı ismi taşımak dışında benzerliği kalmayan örnekler ise moda akımının ilkesiz temsilleridir.

Cahit Sıtkı 12 Ekim 1956 yılında vefat ettikten 4 ay sonra 15 Şubat 1957 yılında Varlık Dergisinde Tarancı’nın en yakın arkadaşı Ziya Osman Saba’nın “Düşümde” şiiri yayımlanır:

*Düşümde gördüm Cahit’i
Banka gibi bir yer
Aynı servise verilmişiz
Yolumu gözler*

*Baktım ki toplamış memurlarını
Nutuk çekmede şefimiz
El edip geçecektim yerime
Sessiz*

*Cahit bu, dayanamadı, boynuma atıldı
Göz yaşlarını duydum yüzümde bir ara
O düşümde ağladı
Bense uyandıktan sonra*

Mehmet Kaplan bu şiir hakkında düste ne görülmüşse değiştirilmeden verilmiştir. “Bu da Orhan Veli ve Cahit Sıtkı neslinin ortak özelliğidir. (...) Onu teşbih, istiare ve mecazla süslemeğe lüzum yoktur.” diyor (Miyasoğlu, 1987: 22). Ziya Osman Saba, 29 Ocak 1957’de yani Tarancı’nın vefatından 15 ay sonra geçirdiği bir kalp krizinden sonra hayatını kaybeder.

Mehmet Kaplan'ın tahlil ettiği gibi, kendi şiirinin tanığı kendi hayatı olan birçok şair vardır. Muzaffer Tayyip Uslu'nun "Kan" şiiri de onlardan biridir.

Önce öksürüverdim
 Öksürüverdim hafiften
 Derken ağzımdan kan geldi
 Bir ikindiüstü durup dururken
 Meseleyi o saat anladım
 Anladım ama iş işten geçmiş ola
 Şöyle bir etrafıma baktım
 Baktım ki yaşamak güzeldi hala
 Mesela gökyüzü
 Maviydi alabildiğine
 İnsanlar dalıp gitmişti
 Kendi alemine

1946 yılında 24 yaşındayken veremden ölen Muzaffer Tayyip Uslu kendi gibi genç yaşta vefat eden hemşehrisi, yakın arkadaşı, Şair Rüştü Onur'la kader birliği etmiştir. Oktay Akbal, "kapkara anlarımda Tayyip'le Onur'un her şeye rağmen kırılmayan yaşamaya, hayata karşı duydukları derin sevgiyi hatırlayıp kendimi avuttuğum oluyordu." diyor (Akbal, 11964: 85).

Şimdi de Melih Cevdet Anday'ın tanıklığına müracaat edelim:

"Geçende bir tanıdığım, Orhan'ın 'Aşk Resmi Geçidi'nde sözünü ettiği hanımları sordu bana. 'Onların hepsi var değil mi?' dedi. Doğrusu ben bir şey söyleyemedim. Orhan'ın özel işlerine karışmayı ayıp bulduğumdan mı (...) Şair kendi gerçeklerini şiirine ne biçimde ne ölçüde sokar? Başka bir deyişle bir şiirin doğruluğu ne demektir? Sözügelşi Orhan Veli bir şiirinde

Alnımdaki bıçak yarası
 Senin yüzünden

diyor. Oysa alnında bıçak yarası filan yoktu. Şimdi bu şiire yalan deyip işin içinden çıkabilir miyiz? (...) Önemli olan bir şiirin okuyanda bıraktığı doğruluk izlenimidir. (...) Orhan Veli bir aşk şiirinde sevdaya tutulduktan sonra kendindeki değişiklikleri anlatırken

Çok sevdiğim salatayı bile
 Aramaz mı olacaktım

der. Oysa salatayı oldum bittim sevmez, ağzına koymazdı. Ama bize ne... Bizi burada sevdaya tutulduğuna inandırıyor ya, ona bakalım." (Anday, 2016: 156-157). Melih Cevdet, mimesisin tanığıdır. Fakat fiktif anlatımda doğruluğa inandırmak gibi bir amaç olduğunu düşünmüyoruz. Çünkü burada olduğu gibi şair bile söylediğinin fiktif olduğu bilincindedir.

Garip akımı ile İkinci Yeni arasında kalemine özgürlük arayan Cemal Süreya'nın yine de şiirde anlamsızlığı savunan görüşleri vardır. Şiiri, anlamsız cümlelere duygular yükleyerek yazmak, şiirde hikayeyi barındırmamak, değerlere isyan etmek, ahlaka ve anayasaya karşı tabiatın yanında yer almak ve özgür olmak görüşleri arasında (Süreya, 2019: 22-24) Cemal Süreya'nın 1953'te yani babasının ölümünden 4 yıl önce yazdığı "Sizin Hiç Babanız Öldü mü?" şiirini okuyalım:

Sizin hiç babanız öldü mü
 Benim bir kere öldü kör oldum
 Yıkadılar aldılar götürdüler
 Babamdan ummazdım bunu kör oldum (Süreya, 2005: 26)

Yavuz Bülent Bakiler, *Töre* dergisinde "Arif Nihat Asya'nın Son Nüktesi, Son Endişesi" başlıklı yazısında sanatçı ile ilgili son hatıraları arasında şu şiiri naklediyor:

Dolup taşar camekanlarda her çeşit sigara
 O eskidir bu yeni
 "En zararlı olan hangi cinstir? dersen

Derim "içilmeyeni"

Fakat durum, şiirden ilk anladığımız gibi sigara karşıtı birinin duyguları olarak karşımıza çıkmaz. Tam tersine doktorlar, sigarayı bırakmasa ayağındaki bir damarı boydan boya almak ihtimalimiz var demelerine rağmen ve nihayet ameliyat masası görüldüğünde cerrahi müdahaleye itiraz edip kendi kendine "Ben bu sigaradan ölmeye kat'i karar verdim Arif" diyen Arif Nihat Asya'nın şiiridir. Şairin başkasından bahsediliyormuş intibayı veren şu mısralarının öznesi de yine kendinden başkası değildir.

Bilirim duman savurmakta da

Bir hayli eskidir o...

Ben deyim "on" sen de "yirmi yıllık

Tiryakidir o"

Şimdi arkasında

"Bafra"yla döşeli bir cadde vardır

Bir de kibrit kutularından

Abide vardır. (Öner, 1979: 72-74)

12 Mart darbesinden sonra Deniz Gezmiş, Hüseyin İnân ve Yusuf Aslan 6 Mayıs 1972'de asılarak idam edilmişler. Atilla İlhan, *Tutuklunun Günlüğü* adlı şiir kitabının "meraklısı için notlar" kısmında Mahur şiiri için şunları kaydediyor: "Özellikle bu şiirin üzerinde duracağım, nedeni şu: bana öyle geliyor ki, 12 mart sonrası kahrının en belirgin olduğu örnektir; bir sabah ağır ve kıyıcı haberleri radyodan dinlemiş, Karşıyaka'dan İzmir'e geçmek üzere vapura binmişim, deniz bulanık, hırçın ve çalkantılıydı, gökyüzü simsiyah alçalmıştı, acı bir yel esiyordu, şiirin ilk mısralarını içimde duydum, şiirlerimi, mısraları yüksek sesle tekrarlamadan yazamadığım için, vapurda تنها bir yer aradım, indikten sonra da, rıhtım boyunca mırıldana mırıldana ilk beşliği tamamladım (İlhan, 2013: 144-145).

Şenlik dağıldı bir acı yel kaldı bahçede yalnız

O mahur beste çalar Müjgan'la ben ağlaşırız

Gitti dostlar şölen bitti ne eski heyecan ne hız

Yalnız kederli yalnızlığımızda sıralı sırasız

O mahur beste çalar Müjgan'la ben ağlaşırız

Gültekin Samanoğlu için Mehmet Çınarlı diyor ki: "Şiirlerinde alacakaranlıktan çok söz edişi, kitabına "Alacakaranlık" adını veriş, gözlerinin bulanık görmesinden ziyade, güzelin esmerine tutkunluğundandır.

Boşuna harcadığım yıllardan sonra

Bir alacakaranlık getirdin bana

Kaybettim mantığımı, "sev beni" diyen

Bereketli, simsiyah bakışlarıyla

Gözlerime güvenim yoktu ki zaten (Çınarlı, 1979: 48)

Şunu da biz kaydedelim ki Samanoğlu'nun gözleri bulanık görüyorsa ona göre herkes esmerdir.

Nevzat Yalçın'ın *A Sokağı* isimli kitabında eşsiz bir vazo şeklinde anlattığı kadın aslında bir karkas göçmenidir ve bir yabancı uçak şirketinde hostes olarak çalışmaktadır.

Renk toplamış çiçeklerden ses getirmiş

Başka iklimlerden esen rüzgar

Ve seni yapmış Büyük Usta'nın öpülesi elleri

Slav toprağından Türk kokusundan

Kırılmalı eller, kırılmalı

Vazomu nasıl kırdınız nasıl?

Vazom paramparça, pul pul olmuşsun

Başak sarısı deniz mavisi darmadağın

Zarar yok, hele bir dur hele bir gör:

*Tanrı'nın mevsim mevsim yaptığı
Hoyrat ellerin döktüğünü kırıldığını
Ben, dost ellerimle yapacağım.*

*Toplayıp her parçanı her köşeden
Harcına mısra mısra sevgiler katıp
Çok sürmez bu mevsim kozalardan
Usta ellerimle seni ben öreceğim
Vazom hele bir dur, hele bir gör*

Ne var ki A Sokağı kitabının baskısı bitmeden ne vazo ne de sevgili kalmıştır (Çınarlı, 1979: 73-76).

Mustafa Necati Karaer'in şiirlerinin zor anlaşılır olduğundan şikayet edilir. Çınarlı, yurdumuza ithal edilen "anlamsız şiir" akımıyla onun bir ilgisinin olmadığını söyledikten sonra bu müphemiyetin söylemek istediklerini açıkça ifade etmek yerine semboller kullanarak ifade etmesinden kaynaklandığını belirtiyor.

*Kupa kızına tutulmuş bu oğlan
Yolunu kesiyor kara maça*

gibi örtülü şiirlerde neyi kastettiğini sadece onun son zamanlarında yaşadığı buhranlı hayata şahit olanların sırlarına sırdaş olanların bilebileceğini söylüyor. Ancak Çınarlı'nın konumuz açısından bu bağlamda ortaya koyduğu şu görüşü de oldukça önemlidir: Karaer'e atf yaparak "o mısraların söyleyiş güzelliğiyle her okuyucuya bir şeyler duyuracağını tahmin ediyorum." Fakat onun dost halkası dışında kalanlarda bazı "duyguların eksik kalacağı da inkar edilemez." (Çınarlı, 1979: 104-105).

Nüzhet Erman'a sınıf arkadaşları "şair" diye hitap ederlermiş. Sıcak ve duygusal biri olmasına rağmen hal ve davranışlarında özellikle de gülüşündeki soğukluktan dolayı "soğuk şair" diyenler de olurmuş. *Mizahi şiirler yazan Ali Sabit Bilgen* de onun sınıf arkadaşlarından:

*Gülmeklerin envaını gördük bu mu gülmek?
Gek gek geke, gek gek geke, gek gek geke,
gek gek...
(...)
Şair ne olur gülmeyi sen hep yaza sakla
Ancak o zaman titremeyiz belki kazakla* (Çınarlı, 1979: 110-111)

Özel hayatında ölçsüzlüğe ve aşırılığa teslim olmuş olan Tanpınar, şiirlerinde tam tersine denge, tenasüp, ahenk ve ölçü için titiz bir kuyumcu gibi gayret sarfetmiştir. Bir yerde iki dakikadan fazla duramayan şair, şiirin doğuş sürecinde inanılmaz bir sabırla hareket eder (Çınarlı, 1979: 110-111).

Şiirler ve tanıklar konusunda bu kadarıyla iktifa ederken sözün özü olarak söylemeliyiz ki belki kimse Yahya Kemal'in "Sessiz Gemi" şiirini bizatili şairin, Celile Hanım'a vefasızlığının bir ürünü olarak okumayacak ve duymayacaktır. Fakat Enis Behiç'i de biyografisinden bağımsız değerlendirmek imkanı yoktur. Söyleniş macerası Enis Behiç'in yaşadığı ruhsal tecrübeye benzeyen "Kubla Khan" şiiri Samuel Taylor Coleridge'in en meşhur eseri sayılır ve aslında bu şöhret kanaatimce şiirin edebi değeriyle değil, macerasındaki ruhsal gizemle ilgilidir.

Gerçek ve yalanı irdeleyen ve bunların hayattaki ve sanat eserindeki anlamlarını ayırıştırın Mehmet Erdoğan, yalanın yaratıcılıkla ilgili boyutuna dikkat çekiyor. Bu ikincisini, insanın kendi gerçeğini primitif bir şekilde ortaya koyması, kabuğunu kırması, bir tür iç çatışma psikolojisi olarak tanımlıyor. Sanatçı içinde yaşadığı dünya ile kendi iç dünyasını birtakım çelişkiler ve çatışmalar üzerinden yeniden inşa eder (Erdoğan, 2004: 185-186).

Fiktif olanın realite ile münasebeti, rüya ile yorumu arasındaki münasebete benzer. Hayat bir rüya ve şiir bu rüyanın yorumudur. Bu bakımdan edebiyat eleştirisinin de üzerinde yerine getirilmesi oldukça zor bir görev vardır. Bu bakımdan Tevrat'ın Daniel bölümünde anlatılan şu olay bana oldukça anlamlı gelmiştir.

"Ve Nebukadnetsar"⁴ krallığının ikinci yılında Nebukadnetsar düşler gördü ve ruhu sıkıldı ve uykusu kaçtı. 2

⁴ Babil hükümdarıdır. Doğu dünyasında Buhtunnasr adıyla bilinir. Zülkarneyn, Süleyman Peygamber, ve Nemrut'la birlikte yeryüzündeki dört büyük hükümdardan biri olarak gösterilmiştir.

Ve düşlerini krala anlatmak için sihirbazlar ve falcılar ve afsuncular ve Kildaniler çağrılıns diye kral emretti. Onlar da içeri girdiler ve kralın önünde durdular. 3 Ve kral onlara dedi: Bir düş gördüm, o düşü anlıyayım diye ruhum sıkılıyor. 4 Ve Kildaniler krala Aramî dilile söylediler: Ey kral, ebediyen yaşa, düşü bu kullarına anlat da yorasını gösterelim. 5 Kral cevap verip Kildanilere dedi: O şey aklımdan çıktı; eğer düşü ve yorasını bana anlatmazsanız, parça parça edileceksiniz ve evleriniz gübrelik edilecek. 6 Fakat düşü ve yorasını gösterirseniz, benden hediyeler ve mükâfatlarla büyük itibar alırsınız; bunun için düşü ve yorasını bana gösterin. 7 Onlar yine cevap verip dediler: Kral bu kullarına düşü anlatsın da yorasını gösterelim. 8 Kral cevap verip dedi: Gerçek vakit kazanmak istediğinizi biliyorum, çünkü o şeyin aklımdan çıkmış olduğunu görüyorsunuz. 9 Fakat düşü bana bildirmezseniz, sizin için tek bir hüküm vardır; çünkü vakitler değişinceye kadar önümde söylemek için yalan ve bozuk sözler düzdünüz; bunun için siz bana düşü anlatın ben de yorasını gösterebileceğinizi anlıyayım.”

Kral bundan sonra öfkelenerek bütün hikmet sahibi adamların yok edilmesi için ferman çıkarır. Öldürmek için Daniel ve arkadaşlarını da ararlar. Daniel, rüyayı yorumlamak için kraldan izin ister ve Allâh’a yalvarır. Sır ona rüyasında bildirilir. Kral rüyasında başı altın, göğüs ve kolları gümüşten karnı ve kalçaları tunçtan bacakları ve ayaklarının bir kısmı demir ve bir kısmı balçıktan olan bir heykel görmüştür. Bir taş o heykeli parçalayıp savurmuş, sonra da büyük bir dağ olup yeryüzünü doldürmüştür. Kralın gördüğü rüyayı ve saltanatının nasıl tevarüs edeceğine dair bir yorumla Daniel ülkenin diğer hikmet sahiplerini ölümden kurtarır (Kitab-ı Mukaddes, 2000: 839-840).

Edebi değerlendirme bir tarafı mimesis, diğer tarafı yazar ve okuyucu realitesine uzanan ve bu iki farklı alemi uzlaştıran bilimsel ve sanatsal bir faaliyettir. Herkes sinemada kendi filmini seyreder ve bazen film bitse dahi kötü adamı (söz gelimi Erol Taş’ı) taşlamaya devam edebilir. Çünkü mimesis biraz realite iken realite de biraz mimesistir. Bazen hakikatten kaçarak mimesise sığınılır, bazen de mimesisin içinde hakikat keşfedilir. Büyük hikayede mutlaka bitecektir. Sanatkar kendi mizaç ve tabiatına göre bir söz ve ses kaynağının figüranıdır. Cemil Meriç’in, 17. yüzyılın Hint şairi Tukaram’dan naklettiği şu şiir bu meselenin noktası gibidir:

*Şiirler yazıyormuşum
Sözcükleri benim değil
Vecd içinde dinlediğin
Bu türküler benim değil*

*Konuşan o, nakleden⁵ ben
Öyle duydum efendimden
Tuka der ki bu inleyen
Ses benim söz benim değil (Meriç, 1979: 261-262)*

⁵ Çeviride “söyleyen” şeklinde kastedilenin “nakletmek” olduğu açıktır.

Kaynaklar

- Akbal, O. (1964). *Şair Dostlarım İzlenimler Anular*. İstanbul: Elif Yayınları.
- Aktaş, Ş. (1987). *Ahmet Rasim*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Aktaş, Ş. (1987). *Edebiyatta Üslup ve Problemleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Anday, M. C. (2016). *Kalabalığın Şiiri, Orhan Veli ve Garip Üzerine Yazılar*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Aristoteles (1987). *Poetika*, (.ev.: İsmail Tunalı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Avcı, İ. (2016). "Balıkesirli Mehmed Gazâlî'nin 'Türk Kadın Şairleri' Başlıklı Yazı Dizisi Üzerine." *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(36), 31-80.
- Ayda, A. (1984). *Böyle İdiler Yaşarken (Edebi Hatıralar)*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Aydın, E. (2009). "Edebiyat-Soyoloji -ilişkisinde Sosyolojik Kaynak ve Ölçütler". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4 /1-I, ss. 357-370.
- Bachelard, G. (1996). *Mekanın Poetikası*, (çev. Aykut Derman), İstanbul: Kesit Yayınları.
- Çamlıbel, F. N. (2008). *Han Duvarları (Toplu Şiirler)*. İstanbul: YKY Yayınları.
- Çınarlı, M. (1979). *Sanatçı Dostlarım*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Erdoğan, M. (2004). *Şiirin Eşiğinde*. İstanbul: Dergah Yayınları., Ankara.
- Gürgün, H. (2021), "Mimesis Kavramı, Üç Yansıma Kuramı ve Bu Kavramın Temel Sanat Akımları Üzerine Etkisi". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 51, ss. 349-365.
- İlhan, A. (2013). *Tutuklunun Günlüğü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kitab-ı Mukaddes* (2000), Kitabı Mukaddes Şirketi Acar Matbaacılık.
- Kösemlah, N. İ. (1967). "Edebiyat Sosyolojisine Giriş". *İstanbul Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, 2(19-20), ss. 1-37.
- Levend, A.S. (1965). *Ahmet Rasim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Meriç, C. (1979). *Bir Dünyanın Eşiğinde*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Miyasoğlu, M. (1987). *Ziya Osman Saba*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Öner, S. (1979). *Arif Nihat Asya*. İstanbul: Toker Yayınları.
- Sartre, J. P. (1995). *Edebiyat Nedir?*. (çev. Bertan Onaran), İstanbul: Payel Yayınları.
- Süreya, C. (2005). *Sevda Sözleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Süreya, C. (2019). *Papirüs'ten Başyazılar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Uçar, Ş. (1997). *Tarih Felsefesi Meseleleri*. İstanbul: Nehir Yayınları.
- Wellek, R., WARREN, A. (1993), *Edebiyat Teorisi*, İzmir: Akademi Kitabevi,
- Yücebaş, H. (1957). *Ahmet Rasim Aşkları, Hatıraları*. İstanbul: Dizerkonca Matbaası.

Yazar Katkıları: (Tek Yazar) Fikir-; Tasarım-; Denetleme-; Kaynaklar-; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi; Analiz ve/veya Yorum-; Literatür Taraması-; Yazıyı Yazan-; Eleştirel İnceleme- Tek Yazar.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek olmadığını beyan etmiştir.

Author Contributions: (Sole Author) Concept -; Design-; Supervision-; Resources-; Data Collection and/or Processing-; Analysis and/or Interpretation-; Literature Search-; Writing Manuscript-; Critical Review-; Other-

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.



Nehcü'l-Ferâdîs'te Morfolojik Yer Ödünçlemeleri *Morphological Place Borrowings in Nehcü'l-Ferâdîs*

Ali
PARLAK

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Sakarya, Türkiye
e-mail: ali.parlak@erzurum.edu.tr



Geliş Tarihi/Received: 1.6.2023
Kabul Tarihi/Accepted: 26.12.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Ali PARLAK
ali.parlak@erzurum.edu.tr

Atrf /Cite this article:

Parlak, A. (2023). Nehcü'l-Ferâdîs'te Morfolojik Yer Ödünçlemeleri. *ETÜT Dergisi*, 7, 17-25.
Bu çalışma "Nehcü'l-Ferâdîs'te Morfolojik Yer Ödünçlemeleri" isimli lisans tezinden üretilmiştir.

This article checked by



Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-
Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Türk dilinin söz dizimi çalışmalarına dâhil olan cümle ve cümlenin kuruluş aşaması ile ilişkilendirilen cümle tasnifleri hakkında çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ancak bununla birlikte, öğelerinin dizilişine ve yüklemine göre belirlenen iki ayrı cümle tipinden hareketle yapılan tasniflerde devrik - kurallı, düz - kuralsız gibi terimlerin ne kadar doğru olduğu tartışmaya açık bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, cümle tarifi ve cümle öğelerinin tasnifi konusundan ziyade cümlede biri kuruluş cümlesinin bildirimiyile cümlenin muhatabına aktarılma şartlarının bildirimisi arasında bildirme karşıtlığı tesis eden, diğeri söz dizisinin fonetik uyumu temeline dayanan iki türlü yer ödünçlemesinden söz dizimi ile ilişkili olan morfolojik yer ödünçlemesi Nehcü'l-Ferâdîs eseri temelinde incelenecektir. Bundan hareketle, Harezmi sahasında yazılan ve Türk dil tarihi bakımından en önemli eserlerden biri olan Nehcü'l-Ferâdîs'te geçen morfolojik yer ödünçlemeli örnekler tespit edilmiş olup farklı kategorilerde tasnif edilmiştir. Morfolojik yer ödünçlemesinin varlığı delilleri ile kanıtlanmış ve bunun neticesinde çeşitli hükümler çıkarılarak kayda değer tespitlerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Söz dizimi, Devrik cümle, Nehcü'l-Ferâdîs, Morfolojik yer ödünçlemesi

Abstract

Numerous studies have been conducted on the sentence, which is included in the syntax studies of the Turkish language, and the sentence classifications associated with the construction phase of the sentence. However, in the classifications made based on two different sentence types determined according to the sequence of its elements and the place of the predicate, it is an open issue to discuss how accurate the terms such as inverted-regular, straight-irregular are. In this study, rather than the subject of sentence description and classification of sentence elements, morphological place borrowing, which is related to syntax, which is one of two types of place borrowing in the sentence, one of which establishes a declarative contrast between the statement of the founding sentence and the statement of the conditions of transferring the sentence to its addressee, the other of which is based on the phonetic harmony of the word sequence will be examined on the basis of Nehcü'l-Ferâdîs work. Based on this, examples of morphological locus borrowing in Nehcü'l-Ferâdîs, written in the Khwarezm region and one of the most important works in terms of Turkish language history, were identified and classified in different categories. The study substantiates the existence of morphological place borrowing and presents significant findings.

Keywords: Syntax, Inverted sentence, Nehcü'l-Ferâdîs, Morphological place borrowing

Giriş

Türk dilinin söz dizimi ile ilişkilendirilen bazı kavramlarda yanlış ve eksik çözümlenmeler bulunmaktadır. Nitekim, bu çözümlenmeler literatürde devrik cümle, kurallı cümle vb. kavramlar ile yaygın ve yerleşik bir hâl almışlardır. Bu yanlış çözümlenmeleri geçersiz kılan ve henüz tam manasıyla fark edilemeyen morfolojik yer ödünçlemesi terimi, bahsi geçen kavramların gözden geçirilmesini gerektirmektedir.

Morfolojik yer ödünçlemesi terimi yeni¹ bir kavram olduğu ve henüz yaygınlık kazanmadığı için bu kavramın temas ettiği konuları anlamak adına geleneksel gramerde Türk dilinin sözcük dizilişi ile doğrudan ilişkilendirilen devrik cümle kavramını detaylı bir şekilde incelemek gerekir. Devrik-kurallı cümle şeklinde tasnif edilen bu yaygın anlayış hakkındaki yapılan çalışmalara baktığımızda ise Ögelerin Dizilişine Göre Cümle Çeşitleri ve Yüklemin Yerine Göre Cümle Çeşitleri şeklindeki tasnif usulü karşımıza çıkmaktadır.

Nehcü'l-Ferâdis, Harezmi Türkçesi'ne ait dil özelliklerini yansıtmamasının yanında Karahanlı ve Kıpçak Türkçesi dil hususiyetlerini göstermesi bakımından önemli bir eserdir. Eserin tahkiye üslubu, uzun cümlelerin kullanım sıklığı ve daha birçok özelliği eser hakkında pek çok orijinal çalışma yapılabileceğini kanıtlar niteliktedir. Bahsi geçen özellikler morfolojik yer ödünçlemesi örneklerinin bu eserden seçilmesi ve böyle bir çalışma yapmamıza teşvik eden etkenler olmuştur. Çalışmada şöyle bir yöntem takip edilmiştir: Öncelikle, Zikri Turan'ın (2017) "Ders Notları" ve makalesinden (2011: 908-915) hareketle tespit edilen örneklerin A4 kâğıdına olmak üzere ekleşme bilgisi bakımından tahlili yapılmıştır. Çalışmanın hacmi düşünülerek sadece karakteristik örnekler uygulama kısmında gösterilmiştir. Örneği verilen cümlenin sayfa ve satır numarası parantez içinde cümle ile birlikte verilmiştir. Verilen örnekleri temsil etmesi bakımından her madde başlığı altında yalnızca bir tane morfolojik yer ödünçlemeli örneğin ekleşme tahlili verilmiştir.

Türk dilinin Tarihî dönemlerinden Harezmi Türkçesine ait olan Nehcü'l-Ferâdis isimli eserden temsili örnekler ile morfolojik yer ödünçlemesi teriminin yaygınlık kazanması adına yapılan bu çalışmada, ilk olarak, yaygın gramerde devrik-kurallı cümle olarak isimlendirilen tasnifler ele alınmıştır. Morfolojik yer ödünçlemesi ile mukayese edilmesi için daha sonra morfolojik yer ödünçlemesi terimi hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmaya konu olan örneklerin seçildiği eser Nehcü'l-Ferâdis hakkında bilgi verildikten sonra tespit edilen örnekler fonksiyonlarına göre tasnif edilmiş ve temsili örnekler gösterilmiştir.

Ögelerin Dizilişine Göre Cümle Çeşitleri Başlığı Altında Ele Alanlar

Bilgegil, *Ögelerin Dizilişine Göre Cümle Çeşitleri* adlı bölümde şu tanımlamaları yapmıştır: "Türkçe bir söz dizisinde, esas unsurun ikinci derecedeki unsurlardan sonra gelmesi bir kanundur. Türkçenin tabii cümle kuruluşunda, yüklem en son zikredilen unsurdur. İşte böyle cümlelere *kurallı cümle* deniliyor. Yükleme, başta bir öğeden önce zikredilen cümlelere de *devrik cümle* adı veriliyor." (2009: 53-55). Bilgegil devrik cümlenin meydana gelmesini; daraltma (kasır) maksadıyla, nazımda vezin ve kafiye zarurietini, günlük konuşmadaki ihmalkârlık ve bazı Türk yazarlarının şahsi fantezisi gibi nedenlere bağlar (2009: 55).

Hengirmen, *Ögelerin Dizilişine Göre Cümleler* adlı bölümde kurallı ve devrik cümle tasnifini yapmıştır. Tanım olarak "Yüklemi sonda bulunan cümlelere **kurallı cümle** denir. Kurallı cümlelerde cümle ögelerinin sıralanışı genellikle **özne+tümleç+yüklem** biçimindedir. Yükleme sonda olmayan cümlelere devrik cümle denir. Devrik cümlelerde yüklem başta ya da ortada bulunabilir." ifadelerine yer veren Hengirmen, devrik cümlelerin daha çok konuşma dilinde, şiirlerde, atasözü ve deyimlerde kullanıldığını belirtmiştir (2002: 364-366).

Gencan, *Dizilişlerine Göre Tümceler* adlı bölümde iki tür tümcenin var olduğundan bahseder: Kurallı tümce ve devrik tümce. Diğer araştırmacılar gibi kurallı cümlelerin Özne+Tümleç+Yüklem şeklinde sıralandığını belirten Gencan, devrik tümce için de "yüklemi sonda bulunmayan tümcelere devrik tümce denir." tanımını yapmıştır. Devrik tümcelerin meydana geliş nedenlerini ise "*Gelişigüzel Konuşmalarda Tümce, Yazın Yapıtlarında Tümce, Koşuklarda Tümce ve Devrik Tümcenin Anlatım Değeri*" gibi başlıklar altında ele almıştır (1979: 111-119).

Özkan ve Sevinçli ise *Yüklem Yerine Göre Cümleler* başlığı altında yer vermelerine rağmen "Türkçede cümlenin ögelerinin dizilişinde yüklem genellikle sonda bulunur. Ancak yüklem sonda bulunmadığı cümleler de vardır." tanımından sonra ögelerin dizilişine göre cümlelerin *kurallı* ya da *devrik* yapıda olduklarını belirtmişlerdir (2008:

¹ Terim ilk defa Turan tarafından kayda geçirilmiştir. Ayrıca, terim henüz yaygınlık kazanmadığı için Turan'ın bildirisi morfolojik yer ödünçlemesi hakkındaki tek kaynak (şimdilik) olma özelliğine sahiptir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Turan, Zikri. (2011). "Türk Dilinin Söz Diziminde Yer Ödünçlemesi". III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 16-18 Aralık 2010, Kanyılmaz Matbaası, İzmir, 908-915.

155-156).

Ögelerin dizilişine göre cümle çeşitleri adlı başlıklar altında tasnif yapanlar kurallı ve devrik cümle olmak üzere iki tür cümle çeşidinin var olduğunu ileri sürmüşlerdir. Araştırmacıların ittifak ettikleri husus ise; yüklemi sonda bulunan cümlelerin kurallı, yüklemi sonda bulunmayan cümlelerin devrik cümle olmasıdır.

Yüklemin Yerine Göre Başlığı Altında Ele Alanlar

Eker, "Türkçe yüklem genel olarak tümce sonundadır. Türkçe tümce ögeleri Ö (özne) T (tümlec) Y (yüklem) sırasına uygundur." tanımlamasını yaptıktan sonra, ÖTY dizilişindeki tümcelere *Düz (kurallı)* tümce; YTÖ veya TYÖ dizilişindeki tümcelere ise *Devrik* tümce adının verildiğini söylemiştir (2002: 375-376).

Karahan da yüklem genellekle cümlelerin sonunda yer aldığını dile getirerek cümlelerin kurallı (düz) veya devrik oluşlarındaki ölçüyü diğer ögelerin değil yüklem tayin ettiğini belirtmiştir (2016: 100).

Delice, *Yüklemin yerine göre* adlı bölümde kurallı ve devrik cümle hakkındaki tanımlaması şu şekildedir: "Türkçe klasik cümle yapısında yüklem sonda bulunması gerekmektedir. Bu kurala uyan cümlelere *kurallı*, uymayan - yani yüklemi sonda bulunmayan- cümleler de *devrik* ya da *kuralsız* adını alır." (2003: 141).

Karaağaç, kurallı ve devrik cümle tespitini *Yükleminin yerine göre cümleler* başlığı altında ele almıştır. "Yüklemi sonda bulunan cümle, kurallı cümledir. Cümlelerin ana ögesi olan yüklem, Türkçede cümlelerin sonunda yer alır." "Devrik cümle, yüklemi sonda bulunmayan cümledir." Karaağaç da devrik cümlelerin daha çok sözlü dil kullanımında, şiir dilinde ve atasözlerinde görüldüğünü ifade etmiştir (2012: 523-524).

Demir ve Yılmaz kurallı ve devrik cümleyi *Yükleminin Yerine Göre* başlığı altında ele almalarına rağmen, geleneksel dil bilgisi anlayışında ikiye ayrıldığını dile getirmişlerdir. Türkçenin söz dizimi açısından bir ÖNY dili olduğunu kabul ederler. Fakat, bunun kesin bir kural olmadığını da ifade etmişlerdir. Diğer tespitlerle mukayese edildiğinde morfolojik yer ödünçlemesi terimine en yakın ifadeler Demir ve Yılmaz'da karşımıza çıkmaktadır (2016: 245-246).

Görüldüğü üzere, yaygın gramer anlayışında kurallı/kuralsız ve düz/devrik cümle terimleri ya *ögelerin yerine* ya da *yüklemin yerine* göre başlıkları altında ele alınmışlardır. İlk bakışta herhangi bir problem arz etmeyen bu durum, sadece şekli esas alan bir yaklaşımın yerine hem şekil hem de işlev esaslı bir yaklaşımla ele alındığında bazı sorunlar teşkil etmektedir. Türk dilinin kelime dizilişi bakımından Özne-Nesne-Yüklem temayülünde olduğu aşikârdır. Lakin böyle bir standart kural tesis edildiği için yüklem sonda bulunmadığı durumlarla karşılaşıldığında kuralsız veya devrik gibi tanımlamalara gidilmiştir. Bu yüzden, bu tür isimlendirmelere ihtiyaç olmadığını ve iki ayrı cümle tipi varsayımının geçersiz olduğunu morfolojik yer ödünçlemesi ile izah etmek gerekmektedir.

Morfolojik Yer Ödünçlemesi

Zikri Turan (2011: 908) *Türk Dilinin Söz Diziminde Yer Ödünçlemesi* isimli bildirisinde yer ödünçlemesini morfolojik ve morfonetik yer ödünçlemesi olmak üzere iki grupta değerlendirmiştir. Konumuz gereği morfolojik yer ödünçlemesi üzerinde duracağız. Turan, araştırmacıların *ögelerin dizilişine / yükleminin yerine* göre belirlenen iki ayrı cümle tipinden hareketle devrik ve kurallı cümle isimlendirme tespitini yaptıktan sonra "kedi atladı" ve "atladı kedi" örneği üzerinden morfolojik yer ödünçlemesini izah etmiştir (2011: 911). Özet olarak, izahlar aşağıdaki gibidir:

- "Kedi atladı" cümlesinin kuruluş denklemi şu şekildedir: Kedi, anlamıyla yardımcı unsur(*tamlayan*) atla-Ø- anlamıyla asıl unsur (*tamlanan*) görevlendirilmesi ile tamlama yapısı oluşturulup en son eklenen geçmiş zaman ve şahıs (3.şahıs) ekleriyle fiilin çekimi yapılarak cümlelerin kuruluşu tamamlanıyor.
- **Anlam ve görev** ilişkisi sırasının yanında, bu sırayla paralel ikinci bir ilişki düzeninin varlığı da gözlenir: **Vurgu düzeni**. Vurgu, önde gelen yardımcı unsur durumundaki *kedide* yüksek sonraki asıl unsur durumundaki *atladı*'da düşüktür.
- Böylece cümlelerin kuruluşunun tamamlanmış yapısı şöyle bir denkleme dönüşmektedir: Anlamlar arasındaki yardımcı unsur asıl unsur ilişkisine dayanan söz dizisi ile bu ilişki düzenine paralel bir ses düzeni oluşturan vurgu dizisi arasındaki karşıtlık, denklik ilişkisi.
- Cümlelerin bu kuruluş denklemi aktarılmaya hazır bu mesajın ya da bildiriminde elde edilmesini temin eder. Ancak bu bildirim hangi şartlarda bildirileceği, önceden, cümle kuruluşu bildirim oluşturulurken tayin edilemez. O sonradan, cümleyi aktarma zamanında ortaya çıkar ve işte bu, yani aktarım şartları cümlelerin kuruluşuyla oluşturulan hükmün/mesajın/bildirim dışında, ancak onunla birlikte yapılan ayrı, **ikinci bir bildirimdir**.

Bu tespitlerden hareketle, ikinci bir bildirim için ikinci bir vasıtaya ihtiyaç duyulduğu fakat bunun yeni bir cümle yapısı olmadığı dile getirilmiştir. Çünkü; kedi atladı ile atladı kedi cümlelerini mukayese ettiğimiz zaman, sadece yerleri değiştiği için yardımcı unsur olan kedinin üstündeki vurgunun, ikinci cümlede asıl olan atladı kelimesini vurgulu hâle getirdiğine şahit oluyoruz. Bu durum, kendilerine ait olmayan vurgu sırasını ödünç olarak kullandıkları anlamına gelmektedir. Yani unsurlar, birbirlerinin yerlerini, sabit duran vurgu düzeninin önceliklerinden yararlanmak üzere ödünç olarak kullanmışlardır. Diğer bir deyişle, morfolojik yer ödünçlemesinde kelimelerin anlamları/fonksiyonları değişmektedir; kelimelerin görevleri daima sabit kalmaktadır.

Nehcü'l-Ferādīs

Nehcü'l-Ferādīs, konusu itibariyle dinî nitelik taşıyan bir eserdir. Eser adından da (Nehc: 1. doğru yol 2. yol, usul Ferādīs: 1. bahçeler 2. cennetler, uçmaklar -Cennetlerin Doğru Yolu-) anlaşılacağı üzere insanların hem dünyada hem de ahirette mutluluğu için hazırlanmış bir kılavuzdur. Eser dört bâbdan oluşmaktadır. Her bâb kendi arasında on fasıldan meydana gelir. Birinci bâbda Peygamberin hayatından ve faziletlerinden; ikinci bâbda dört halifeden, ehl-i beytten ve dört imamın faziletlerinden; üçüncü bâbda Allah'a yakınlaştıran iyi amellerden; dördüncü bâbda Allah'tan uzaklaştıran kötü amellerden bahsedilmektedir. Eserde her bir fasılın başında bir hadis verilmiştir. Ayrıca, verilen hadisin manası hikâyeler ile zenginleştirilerek açıklanmıştır (Yurdakul, 2022: 3).

Nehcü'l-Ferādīs'in dili Harezmi Türkçesinden bir önceki yazı dili olan Karahanlı Türkçesi, Oğuz Türkçesi ve Kıpçak Türkçesi özelliklerini barındırmaktadır. Karışık dilli eserler kategorisinde değerlendirebileceğimiz Nehcü'l-Ferādīs, Harezmi Türkçesini en iyi şekilde yansıtan eserlerden birisidir (Aktan, 2017: 16). Başka birinden söz aktarma, tahkiye ve karşılıklı konuşmaların çok olması nedeniyle eserde uzun cümlelere sıkça rastlanmaktadır. Müellifin tercüme yaptığı ya da yararlandığı Arapça eserlerdeki sözcük dizilişi Fiil+Fâil+Meful biçiminde olduğu için eserde, genel olarak, bu öge dizilişi takip edilmiştir (Aktan, 2017: 19).

Nehcü'l-Ferādīs'in dokuz tane yazması tespit edilmiştir: 1. İstanbul Yazması 2. Paris Yazması 3. Mercani Yazması 4. Yalta Yazması 5, 6, 7. Kazan'daki Yazmalar 8, 9 St. Petersburg (Leningart) Yazmaları (Aktan, 2017: 19-21).

Çalışmada İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Yeni Cami Bölümünde 879. numarada kayıtlı olan yazma esas alınmıştır (Eckmann, 2014). Sonuç kısmında belirtildiği üzere toplam 856 morfolojik yer ödünçlemeli örnekten karakteristik olanları gösterilmiştir. Alt fonksiyon bakımından inceleme kısmında alt fonksiyonların tespitinde Zikri Turan'ın *Türk Dilinin Eklerini Sınıflandırmanın Esasları* isimli çalışması esas alınmıştır (Turan, 2018).

Nehcü'l-Ferādīste Morfolojik Yer Ödünçlemeleri

İsim Tamlamalarında Morfolojik Yer Ödünçlemeleri

Sıfatlama İşlevli İsim-İsim Tamlamalarında

ibnü 'ömer+Ø+Ø ay-Ø-dı+Ø+Ø razhu+Ø+Ø (133-3)

şayh imām ishāk kilābāzī aytur raḥmhi	(3-9/10)
cābir aytur razhu	(28-7)
taḳı 'āyişe ḳatınḡa kirdi razhā	(48-4)
uçtmaḡda 'oşmān turur razhu	(123-3)
fāṭıma aydı razha	(173-12)
imam aḡmed ḡanbel aydı raḥmhi	(225-12)
abu'l-ḡasan nūrī aydı raḥmhi	(307-4)
'abdullāh ibnü 'ömer aytur razhu	(436-10)

İki Veya İki'den Fazla Sıfatlama İşlevli İsim-İsim Tamlamalarında

mekkede bir+Ø+Ø peygāmbār+Ø+Ø çıktı tēp muḥammed+Ø+Ø at+Ø+lıg (23-1)

tört miñ er tamam silāhlıg (50-8/9)
kesrīdin elçi keldi peygāmbārka bābūya atlıg (81-12)
abū zar gafārīniñ bir 'ayāli barerdi fāṭıma atlıg (131-13)
yana anıñ qatında bir köşk kördüm gāyat körklüg taqı yüksek (165-2)
bir qaravaş bérdi hācar atlıg (219-5)
anıñ yāri barerdi tufayl atlıg (326-10)
қапуғındın bir şahş kirdi inen heybetlig (441-13/14)

İsim-Fiil Tamlamalarında

peygāmbār 'as bar-Ø-dı+Ø+Ø 'iyādat+Ø+ka (6-1/2)

kırk ḥadīs cem ' kılduq peygāmbār 'as ḥadīslerindin mu 'temed kitāblardın (2-9/10)
helāklık bolsun saña (17-5)
ékki élginı kaldırdı balta birle taş üze urmaq üçün (28-7/8)
tavāf kılurlar kıyāmatka tegi (38-6)
saña ellig namāz farīza kılduq tün kün içinde (58-10)
ḥaḳ tvt uçtmañnı ḥarām kıldı cümle peygāmbārlarka sen kirmedin (89-8/9)
ol kanlıg muşhaf bar beytü 'l-maḳdiste (135-4)
peygāmbār 'as' dın körmiş erdi ādābı taqı da 'vātı birle (171-17)
cümlesini saña bağışladım ḥaḳ te 'ālānıñ rızāsı üçün (212-12)
heç kimerse maña ta 'ziyat tegrü kelmediler sendin öjin (242-10)
ibni 'abbās razhu rivāyat kılor peygāmbardın (274-6)
andağ fitneler kelgey kim tün qarāngusı meñizlig (304-9/10)
neme yahşı kılturur bu ayyüb peygāmbār (333-8)
ḥaḳ tvt bu kimerseñiñ kırk yılık maḳbül tā 'atlarını ḥabṭ kılgay ol ḥamr içgenni ağırlağanı üçün (362-15/16)
bākī yahşıraḳturur fānīdin (392-12)
peygāmbār 'as ol āyatlarını okıdı āḥırınğa tegi (418-6/7)

Fiil-Fiil Tamlamalarında

taqı ay-Ø-dı+Ø+m lebbeyke yā resūlallāh té-Ø-p (31-14/15)

maña habar bérðiler kim qarındaşın hatunu emîne hatun düşenbe kün muhammed atlıg oğul keltürdi tép (18-11/12)	
peygâmbar ‘as kağğurdi taķı cebra’ ilke intizâr kılurerdi ne habar kelür erki tép (47-11)	(47-11)
incilde barturur aħmed atlıg peygâmbar çıkğay tép (80-6)	(80-6)
tiledi kim maña kelse (100-1)	(100-1)
taķı buyurdi kim bu on beş arşun yerni kazun tép (149-10)	(149-10)
babam muştafâ aymış erdi kim altı ay tamâm bolsa sen maña kawuşğaysen tép (166-17,167-1)	(166-17,167-1)
abū yūsuf cevâb aydı vâcib bolur tép (194-10)	(194-10)
men saña keldim kim âħir vaķtında vesvese kılıp yoldın çıkargaymumen tép (227-8)	(227-8)
ayğıl ne derhostun barerse (246-15)	(246-15)
anlar taķı bu kişike ‘azâb taķı ve ‘uķubat kılğaylar ‘arasât halkının ħükmi tamâm bolğınça (250-16/17)	(250-16/17)
abuşka aydı ey oğlum bu kuş atı falânturur tép (287-13)	(287-13)
tiledi kim añar edeb kılsa (312-9)	(312-9)
ol öltürgen kimerse uçtmaħ yıdığın yıdlamağay néçeme kim yıdığ yemiş yıllık yerdin kelür bolsa (336-7/8)	
cümle böyük tağlar baş kaldurdılar kim nūħ peygâmbar kemisi bizde ikâmat kılğay tép (378-11/12)	(378-11/12)
peygâmbar ‘as habar bérü yarlıķar ħaķ te’âlâdın ħikâyat kılı (401-2)	(401-2)
andağ sezermen kim êkki kirpüküm biri biringe kawuşmadın ħaķ te’âlâ cânımnı kabz kılğay tép (433-17/434-1)	

Sonuç

1. Nehcü'l-Ferâdis morfolojik yer ödünçlemesi bakımından zengin bir malzemeye sahiptir. Eserde 856 tane morfolojik yer ödünçlemeli örnek tespit edilmiştir. Alt fonksiyon bakımından incelendiğinde; İsim-Fiil Tamlamalarında 337, Fiil-Fiil Tamlamalarında 336, Sıfatlama İşlevli İsim-İsim Tamlamalarında 150 ve İki veya İki Fazla Sıfatlama İşlevli İsim-İsim Tamlamalarında 33 tane morfolojik yer ödünçlemeli örnekten teşekkül eden bir tablo çizmek mümkündür.
2. Müellifin eseri oluştururken Arapça çeviri yaptığı veya yararlandığı kaynakların tesiriyle olacak ki cümleleri genel olarak “Fiil+Fâil+Mef’ûl” sırasına göre oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu durum neticesinde cümleyi bitimli hale getiren ve aynı zamanda asıl unsur olan yüklem başta veya ilk başlarda söylenmesi, morfolojik yer ödünçlemeli örneklerin tespitinde bize kolaylık sağlamıştır: helâklik bolsun saña (17-5); tavâf kılurlar kıyâmatka tegi (38-6); ayğıl ne derhostun barerse (246-15); tiledi kim añar edeb kılsa (312-9).
3. Eserde kullanılan dil sade Türkçe olmadığı için özellikle Farsça ek olan “kim” tespit edilen cümlelerin günümüz Türkçesine aktarılmasında ve morfolojik yer ödünçlemeli örneklerin tespitinde zorlanmamıza neden olmuştur: maña habar bérðiler kim qarındaşın hatunu emîne hatun düşenbe kün muhammed atlıg oğul keltürdi tép (18-11/12); men saña keldim kim âħir vaķtında vesvese kılıp yoldın çıkargaymumen tép (227-8).
4. Sıfatlama işlevli isim-isim tamlamalarında kelime sayısı bakımından zengin ve dikkate değer örnekler tespit edilmiştir: “**necâşi atlıg pâdişâh, ka’be atlıg bir êw, fâtıma atlıg bir ‘ayâl, tamâm silâhlıg tört miñ er**”: “yemen éliniñ pâdişâhu bar erdi necâşi atlıg 41-3; abū zar gafâriniñ bir ‘ayâli bar erdi fâtıma atlıg 131-13”. Bu tarz örneklerin dikkate değer görülmesinin sebebi sıfatlama işlevli isim-isim tamlamalarındaki kelimelerin yer değiştirme/ödünçleme kabiliyetinin kullanım çeşitliliği göstermesidir. İsim-fiil –tamlamaları arasında genel olarak hâl eki fonksiyonlu “**üçün,birle**” ile ödünçleme yapıldığı gözlemlenmiştir. Fiil tamlamalarında ise ödünçlemelerin tamamına yakını zarf fiil fonksiyonlu “**tép**” kelimesi ile oluşturulmuştur.

5. Bize göre, eserde tespit edilen Yer ödünçlemelerinin en büyük sebeplerinden biri müellifin, eseri Arapça gramer yapısına göre Türkçeye tercüme etmesidir. Ayrıca, cümlenin aktarılma şartlarında vurgu düzeninin sağladığı yardımcı unsur - asıl unsur ilişkisi ile istediği herhangi bir unsuru kasıtlı olarak vurgulamış olması da ihtimal dâhilindedir.

6. Müellifin aynı sayfa içinde hem morfolojik yer ödünçlemesiz hem de morfolojik yer ödünçlemeli cümle tasarrufunda bulunması “**ömer razhu aydı** 109-14 / **ömer aydı razhu** 109-16” cümlenin aktarılma şartlarında vurgu düzeninin sağladığı yardımcı unsur - asıl unsur ilişkisi ile meydana gelen manayı/anlamı aktarmadaki ihtiyariliği göstermek adına kayda değer örnekler olarak düşünülmelidir.

Kısaltmalar

‘as : Aleyhi’s-selam

rahmhi : Rahmetullahi aleyhi

razhā : Radiyallahu anha

razhu : Radiyallahu anhu

tvt : Tebarake ve tealeyte

İşaretler

+ : İsme bağlanmayı, isim kategorisini gösterir.

- : Fiile bağlanmayı, fiil kategorisini gösterir.

Ø : Bir gramer unsurunun telaffuz edilmeyen ancak işlevi korunan şeklini gösterir.

└─↑ ~ ──┘ : Yardımcı unsurdan asıl unsura bağlandığını gösterir.

Kaynaklar

- Aktan, B. (2017). *Nehcü'l-Ferâdîs Cennetlerin Açık Yolu/Kerderli Mahmut*. Ankara: TDK Yayınları.
- Bilgegil, M. K. (2009). *Türkçe Dilbilgisi*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Delice, H. İ. (2003). *Türkçe Sözdizimi*. İstanbul: Kitabevi.
- Demir, N. ve Yılmaz, E. (2016). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Eckmann, J. (2014). *Nehcü'l-Ferâdîs Uşmağlarının Açık Yolu (Cennetlerin Açık Yolu) Metin-Dizin- Sözlük*. (Yayımlayanlar: Semih Tezcan- Hamza Zülfikar, Dizin-Sözlük: Aysu Ata). Ankara: TDK Yayınları.
- Eker, S. (2002). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Hengirmen, M. (2002). *Türkçe Temel Dilbilgisi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karahan, L. (2016). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özkan, M. ve Sevinçli, V. (2008). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. İstanbul: 3F Yayınları.
- Turan, Z. (2011). *Türk Dilinin Söz Diziminde Yer Ödünçlemesi*, III. Uluslar Arası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 16-18 Aralık 2010, Kanyılmaz Matbaası, İzmir, S. 908-915.
- Turan, Z. (2017). *Karahanlı-Harezmi Türkçesi, Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Ders Notları*, Sakarya.
- Turan, Z. (2018). *Türk Dilinin Eklerini Sınıflandırmanın Esasları*. *Türkbilig*, (35), 97-110.
- Yurdakul, A. (2011). *Nehcü'l-Ferâdîs'in Harezmi Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi Dönemlerine Ait Nüshalarında Birleşik Fiiller Üzerine Karşılaştırılmalı Bir İnceleme*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çorum.

Yazar Katkıları: Tek Yazar Fikir-; Tasarım-; Denetleme-; Kaynaklar-; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi; Analiz ve/ veya Yorum-; Literatür Taraması-; Yazıyı Yazan-; Eleştirel İnceleme-

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Author Contributions: Sole Author Concept -*; Design-*; Supervision-*; Resources-*; Data Collection and/or Processing-*; Analysis and/or Interpretation-*; Literature Search-*; Writing Manuscript-*; Critical Review-*; Other-*

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.



On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı'da Elçi Kabulü ve Teşrifat Merasimi

Ambassador Reception and Ceremony in the Ottoman in the Nineteenth Century

Erdal
HÜROL

Ordu Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ordu, Türkiye
E-mail: huro_erdal@hotmail.com



Geliş Tarihi/Received: 9.3.2023
Kabul Tarihi/Accepted: 23.06.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Erdal HÜROL
huro_erdal@hotmail.com

Atf /Cite this article:
Hürol, E. (2023). On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı'da Elçi Kabulü ve Teşrifat Merasimi. *ETÜT Dergisi*, 7, 26-34.

This article checked by



Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-
Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Diplomasi mesleği antik dönemlere kadar uzanan kadim bir geleneğin tezahürünü teşkil etmektedir. Elçilere atfedilen önem ise veciz kavramlarla ifade bulunmuştur. "Ne nuntium necare"/elçiyi öldürme/elçiye zeval olmaz. Elçilik mesleğinin hukuki temelleri ise Roma'da belirginleşmiştir. Elçi, zamanla milletlerarası imtiyaz ve dokunulmazlık statüsü kazanmıştır. Diplomatik mütakabiliyet kaideleri kapsamında elçilere gösterilen samimiyet ve saygının müşahhas örneklerini Osmanlı Devleti'nde gözlemlemek mümkündür. Özellikle resmi amaçla gelen elçiler, Osmanlı sınırından içeri girdiği andan itibaren misafir mahiyetinde her türlü masrafı devlet tarafından karşılanarak kendilerine ayrıca mihmandar tahsis edilmekteydi. Avrupa'dan gelen elçiler İstanbul/Çemberlitaş'ta bulunan elçi hanında misafir edilmekteydi.

19. yüzyılda ekonomik ve siyasi potansiyeli iyice zayıflayan, Batılı devletlerin siyasi, askeri ve ekonomik nüfuz alanına girmeye başlayan Osmanlı için diplomasi önemli bir araç haline gelecektir.

Çalışmanın temel amacı Osmanlı Devleti'nin diplomasi anlayışı ve değişim süreciyle birlikte elçi kavramının anlamı ve temel görevleri değerlendirilecektir. Fakat kapsamlı bir mahiyet arz eden ve geniş zaman dilimine yayılan bir konuyu eksiksiz şekilde analiz etmek elbette mümkün değildir. Bununla birlikte amaçlanan 19. yüzyılda elçi kabulü ve teşrifat merasimlerinin yanı sıra koşullara göre değişen seyrini sınırlı ölçekte de olsa değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Elçi, Diplomasi, Elçi kabulü, Teşrifat

Abstract

The profession of diplomacy is a manifestation of a tradition dating back to ancient times. The importance attributed to ambassadors has found expression in aphoristic concepts. "Ne nuntium necare"/do not kill the messenger. The legal foundations of the ambassadorial profession became evident in Rome. In time, the ambassador gained the status of international privilege and immunity. The Ottoman Empire demonstrated sincerity and respect towards ambassadors, as evidenced by diplomatic reciprocity rules. In particular, ambassadors arriving for official purposes were treated as guests from the moment they entered the Ottoman border, all their expenses were covered by the state and they were also allocated a host. Ambassadors from Europe were hosted at the Ambassador Inn in İstanbul/Çemberlitaş.

In the 19th century, diplomacy would become an important tool for the Ottoman Empire, whose economic and political potential was weakening, and which began to enter the sphere of political, military and economic influence of Western states.

The main purpose of this study is to evaluate the Ottoman State's understanding of diplomacy and the meaning and basic duties of the concept of ambassador in the process of change. Of course, Given its comprehensive scope, a full analysis of this subject, spanning a wide period, is challenging. Nevertheless, the aim is to evaluate, albeit on a limited scale, the reception of ambassadors in the 19th century and the changing course of the ceremonies according to the circumstances.

Keywords: Ambassador, Diplomacy, acceptance of Ambassador, Ceremonial

Giriş

Osmanlı Devleti'nde diplomasi geleneği kendi içinde devamlılık ve değişim süreci ihtiva etmektedir. Süreklilik açısından bakıldığında Osmanlı, ilk Türk-İslam devletlerinin diplomasi geleneklerini benimsemiş ve kısmi değişikliklerle birlikte bu geleneği 19. yüzyıla kadar sürdürmüştür (Mumcu, 1986: 76). Osmanlı, kuruluş ve yükseliş yıllarından itibaren 18. yüzyıla kadar öncelikle hedeflerine ulaşmak için askeri gücünü kullanmış, değişen şartlara göre ise ad hoc (geçici) diplomasi yöntemini benimsemiştir (Tuncer, 2010: 11; İpşirli, 1999: 198). Bundan dolayı Batılı ve diğer devletlerle karşılıklı ve sürekli temsilcilik denilebilecek nitelikte diplomatik münasebetlere girmemiştir. Padişahların doğum, cülus olayları, savaş ilanı, barış yapılması, dostluk ve ittifak anlaşmaları gibi muhtelif durumlarda diğer devlet hükümdarlarına geçici elçiler gönderilmiştir. “sefaret-i mahsusa” ve “Fevkalade sefir” olarak adlandırılan bu kişiler görevlerini ifa ettikten sonra dönerlerdi (Dönmez, 2006: 8). Bu görevliler gittikleri ülkelerde uzun süre kalmasalar bile buldukları esnasında ülkenin vaziyetini, yaşanan gelişmeleri sefaretnameler şeklinde kaleme alarak imparatorluk merkezine sunarlardı. Ancak “ikamet elçisi” olarak nitelendirilen ve gittikleri ülkede oturup, temsil ettiği ülkesiyle diğer devletlerarasındaki ilişkileri sürekli olarak yerinde izleyen ve düzenleyen elçilik uygulaması ise 18. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı Devleti tarafından uygulanmamıştır (Herbette, 1997: VII). Buna karşılık özellikle Avrupa devletleri tarafından İstanbul'un fethini müteakip Osmanlı Devleti'nde ilk daimî elçilik Venedik tarafından açılmış, akabinde 1475'te Lehistan (Topaktaş, 2014: 111,15), 1497'de Rusya, 1525'te Fransa, kısa süre sonra 1528'de Avusturya, 1583'te İngiltere ve 1612 yılında Hollanda daimî elçiliklerini açmışlardır (İpşirli, 1995: 8).

Osmanlı Devleti 18. yüzyıla kadar Hıristiyan ve Müslüman devletler de dahil olmak üzere daimi elçilik bulundurmamıştır. Fakat Osmanlı, dış ülkelerdeki gelişmeleri sınır eyaletlerdeki valiler, Kırım Hanları, Eflak ve Boğdan voyvodaları ve ticaret için Avrupa'ya giden tacirler üzerinden gelen raporlar vasıtasıyla takip etmekteydi (Savaş, 2007: 16). Ayrıca imparatorluk nezdinde bulunan mukim Avrupalı elçiler ile sürekli irtibat halinde bulunan Divan-ı Hümayun tercümanı vasıtasıyla dış münasebetleri takip ve tanzim etmekteydi (Kuran, 1968: 9-10). Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemlerde daimi elçilik uygulamasının gündemde olmadığı öne çıkmaktadır. Ancak bu husus 18. yüzyıldan sonra değişmeye başlamış ve tek taraflı (Ed hoc) diplomasi yerini karşılıklı diplomasiye bırakmaya evirilmiştir (Özkan, 2015: 82). Osmanlı Devleti 19. yüzyıldan itibaren yüzeysel ıslahatlar yerine daha esaslı ve kalıcı reformlara yönelmiş özellikle III. Selim döneminde batı tarzı yeniliklere hız verilmiştir (Özcan, 2002: 678; Akyıldız, 1993: 258). Bu reform süreci II. Mahmut döneminde de devam etmiş, siyasi, askeri ve bürokratik alanlarda köklü düzenlemeler yapılmıştır. Reisül-Küttablık, daimi elçilikler ve Tercüme Odası'nın ihdasından sonra dış işlerinin tek merkezden yönetilmesi için 1836'da Hariciye Nezareti kuruldu. Bununla birlikte kurum içi yeniliklerle diplomasi alanında profesyonelleşme eğilimi önem kazanmıştır. Tüm diplomatik yazışma ve notalar, konferanslarla ilgili formaliteler, özet raporlar, tutanak ve protokoller, resepsiyonlar gibi uygulamalarda Avrupa diplomasinin usul ve kaideleri benimsenmiştir (Akpınar, 2014: 78). Devletler nezdinde diplomasi yönteminin zamanın ruhuna göre yeniden şekillenmesiyle birlikte kritik görevler üstlenen misyon temsilcileri daha da önem kazanmıştır. Bu minvalde elçi kavramı, görevleri, elçilerin kabul edilmesi ve teşrifat merasimleri gibi muhtelif hususlara yönelik tespit ve değerlendirmeler önem arz etmektedir.

Elçi ve Elçi Kavramı

Elçi: Türkçe el, il, kavim, halk, ülke, devlet, hükümlerlik ve “sulh” sözünün -cı, -çi meslek bildirme ekiyle genişletilmiş şekli olup, Türkçe'de eskiden beri “başbuğ, hükümdar” manalarında kullanılan bir kelimedir. Ancak en eski devirden itibaren “haber getirici”, manasını taşıyan unvan aynı zamanda hükümdarın resmi habercisi, elçi ve sefir gibi geniş anlamları da ihtiva etmektedir. “Sefir” manasında elçi sözü ise Arapça ve Farsça'dan alınmıştır. Son asırlarda, elçi kavramı Arapça karşılığı olarak sefir ve sefir-i kebir şeklinde tezahür etmiştir (İpşirli, 1995: 3,15).

Osmanlı Devleti 19. yüzyıldan itibaren batı başkentlerinde sabit elçilikler ihdas ederek kurumsal yapıya önem vermiştir (Akpınar, 2015: 173). Müteakiben diplomatik temsilciliklerde görev yapacak personelin nitelikleri ve statüleri hususunda düzenlemeler yapılmıştır. Osmanlı elçileri genellikle sefir-i kebir, murahhas elçi (sefir-i murahhas) ve orta elçi olmak üzere üç sınıfa ayrılmaktadır. Bu tasnif daha sonra Viyana Antlaşması hükümlerine göre yeniden düzenlenmiş ve elçiler; sefir-i kebir ve sefir şeklinde belirlenmiştir. Avrupalılar ise Osmanlı başkentinde özellikle kuruluş yıllarından itibaren çeşitli seviyelerde elçi veya temsilci bulundurmaktaydılar. Bu devletlerden Avusturya ve Rusya özellikle 18. yüzyıla kadar İstanbul'da kapı kethüdası ya da maslahatgüzar bulundurmaktaydılar. Küçük devletler ve krallıklar da yine aynı dönemde maslahatgüzarlık seviyesinde Osmanlı Devleti'yle ticari ve siyasi ilişkilerini yürütmüşlerdir (İpşirli, 1995: 3,15).

Elçilerin Misyonları

Elçiler muayyen koşullar içerisinde önemli görevler üstlenen temsilcilerdir. Bu öneme binaen devletler karşılıklı olarak elçileri karşılama, ağırlama, uğurlama, hediyeleşme gibi hususlarda birbirine denk düşecek bir tavır sergilemeye gayret etmişlerdir. Elçiler, dost ve yabancı devletlerle barış anlaşmaları ya da ticari sözleşmeler imzalamak, barış önerisinde bulunmak ya da arabuluculuk yapmak gibi çeşitli konularda misyon üstlenmişlerdir. Ayrıca ülkeler karşılıklı olarak birbirleri hakkındaki görüş ve politikalarını öğrenmek amacıyla da elçilik kurumundan istifade etmişlerdir. Diğer taraftan temsil ettikleri ülkenin padişah veya kralının tahta çıkışını bildirmek, tebrik etmek, taç giyme ve kılıç kuşanma törenlerine katılmak, gittikleri yerlere armağanlar ve resmi otoritenin mektubunu götürmek, kazanılan başarıları bildirmek gibi önemli hususlarda elçilerin rolü öne çıkmaktadır. Dolayısıyla elçilerin görev ve sorumlulukları zamana ve koşullara göre farklılık arz etmektedir (Altunış, 2002: 956-60; Tuncer, 2010: 14-15).

Elçi Kabulü ve Teşrifat Kaideleri

Osmanlı Devleti diplomatik ilişkilerde muhatap devletlere karşı farklılık arz eden tutum sergilemekteydi. Bu tutum ilişkilerin mahiyetine, dostluğun derecesine, komşuluk durumuna, gösterilen iyi niyet ve samimiyete, iktisadi şartlara göre değişmekteydi. Osmanlı, sınır olduğu devletlere karşı daima ihtiyatlı davranma eğilimi sergilemiştir. Diplomatik ilişkilere mütenasip şekilde elçilere de gereken medeni ve insani ihtimamın gösterildiği yabancı kaynaklarda da belirtmektedir. Bu muvacehede ahitnamelere sadakat, devletin şeref ve haysiyetine saygı önem arz etmekteydi. Diplomatik düsturlara riayet eden devletlere ve elçilere hem dini hem milliyet esaslarına uygun şekilde gereken ilgi ve hürmete önem verilmiştir, aksi durum vaki olduğunda bilmukabele gereken muamele tatbik edilmekteydi (Uzunçarşılı, 1988: 289-291).

Osmanlı Devleti'ne gönderilen bir elçi, sınırlardan içeri girdiği andan itibaren misafir muamelesi görmekteydi ve kendisini İstanbul'a getirmek için bir mihmandar görevlendirilmekteydi. Elçilik heyetinin bütün yol ve yiyecek masrafları o andan itibaren devlet tarafından karşılanırdı. Bu hususta yerli ve yabancı kaynaklarda oldukça tafsilatlı malumatlara tesadüf etmek mümkündür. Osmanlı Devleti'ne gelen elçiler İstanbul'da kendilerine tahsis edilen Çemberlitaş'taki elçilik hanında kalıyorlardı. Gerek Müslüman gerekse Hıristiyan olsun, elçilerin İstanbul'a gelişleri, padişah ve sadrazamın huzurlarına kabulleri merasim kaidelerine tabi idi. Bu hususta teşrifata çok önem verilerek, büyük veya orta elçi statüsüne göre merasim tertip edilirdi.

Osmanlı'da kuruluş döneminden itibaren elçilerin padişah huzuruna kabulleri belli kaideler çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Merasim günleri özellikle belli gün veya saatlere göre tertip edilmiştir (Sarıcaoğlu, 2007: 87-90). Genellikle elçi kabulleri "*Galebe Divanı*" denilen Ulûfe divanına tesadüf ettirilir, böylece Osmanlı ihtişamı ve teşrifatı gelen elçiler huzurunda sergilenirdi. Bu kural özellikle elçilik göreviyle ilk defa gelenler için uygulanırdı. Ulûfe divanından başka bir güne rastlayan elçi kabullerine ise "*resm-i âdî*" denirdi. Bununla birlikte bazı elçilerin teşrifata aykırı davranışları nedeniyle reddedildikleri ve huzura kabul edilmedikleri dönemler de olmuştur (Uzunçarşılı, 1988: 278-290). Elçilik temsilcilerinin yerine getirmesi gereken kaideler zamana ve koşullara göre değişmekteydi. Zira 18. yüzyıldan sonra kanun ve kaideye göre daimi elçi olarak İstanbul'a gönderilen ve sefarethaneye avdet eden her yeni elçi, geldiği veya ertesi gün kendi sır kâtibini paşa kapısına göndererek resmen bildirim yaparak taşınmış olduğu "itimatnamesini" sunması gerekirdi. Bu konuya dair arşivlerde birçok belge mevcuttur. İstanbul'a gelen Sardunya Krallığı'nın elçisi taşınmış olduğu itimatnamesini bizzat Bab-ı Ali'ye sunmuştur (BOA, İ. HR. Nr: 36/1658/1, H. 18 Şaban 1262/M. 11 Ağustos 1846)¹. Yabancı devletlerden İstanbul'a elçilik göreviyle gelen kişiler geldikleri veya bir gün sonra taşınmış oldukları resmi mektubu ya da diğer ismiyle itimatnameyi sır kâtibiyile gönderirdi. Sır katibinin gelmesi için Reisü'l-Küttab ahırdan bir at gönderir ve bu şekilde paşa kapısına gelen sır katibini reis efendi kabul ederek kendisine gereken ihtimam ve ikramlarda bulunmaktaydı.

Osmanlı elçileri, gönderildikleri ülke hükümdarına iletme amacıyla, "Hümayun-name" ya da "Name-i

¹ BOA, İ. HR. Nr: 36/1658/1, H. 18 Şaban 1262/M. 11 Ağustos 1846. Sardunya elçisinin arz ettiği itimatnamenin huzur-u hümayuna bildirilmesine dair ayrıntı: "Seniyü'l -hüma, Kerim-i şima, devletli, inayetli, atufetli efendim hazretleri" Geçenlerde işar ve istizan olunduğu vechle, bu defa Dersaadet'e vürud etmiş olan Sardunya maslahatgüzarı evvelki Perşembe günü Bab-ı Ali'ye celb olunarak, hâmil olduğu itimatnamesini takdim etmiş olmakla, tercümesi manzur-u malumu hazreti şahaneye buyrulmak üzere irsal-i sü-i samileri kılındığı ve muvafık-ı irade-i aliye-i şahane buyrulur ise, itimatname-i mezkûrun aslı emsali misüllü divan-ı hümayun kaleminde hıfz ettirileceği beyanı ile tezkire-i senaveri terki kıyamına mübaderet olundu efendim.

Hümayun" denilen padişahın mektubunu götürürlerdi. Yabancı devletlerden gelen elçiler içinde aynı kural geçerliydi. Elçinin hükümdarından mektup getirmesi esastı; aksi takdirde "Huzuru Hümayuna" çıkamazlardı. Bundan mütevellit mektupsuz elçiye itibar edilmezdi. Kendi ülkelerinden name getiren, ancak padişaha hitaben yazılmamış mektubu olan elçiler de yine huzura çıkamaz ancak sadrazamla görüşebilirdi (Unat, 2008: 23,35; Tuncer, 2010: 20,21). Osmanlı devlet kademelerinde ve Saray-ı Hümayun'da çok kapsamlı merasim ve teşrifat kuralları köklü bir geleneğin izlerini taşımaktadır (Ertuğ, 2010: 133).

Elçilerin yanlarında mektup veya name getirmeleri resmi teşrifat kurallarında da yer almaktaydı. Nâme ve hediye getiren elçilere tertip edilen merasimler de farklılık arz etmekteydi (Orgun, 1942: 407-13). İstanbul'a gelen Alman elçisinin getirdiği nâmenin ve kabul teamülleriyle alakalı diplomatik yazışmaların bazı kısımları meseleye atfedilen önemi teyit etmektedir. Alman elçisinin resmi talebinin işleme konulması babında sunmuş olduğu itimatnamenin tercüme edildiğine dair padişaha arz edilen istidanın ayrıntısı önem arz etmektedir (BOA, İ. HR. Nr: 0259/15507/1, H. 14 Rabiulevvel 1290/M. 12 Mayıs 1873)².

Yeni gelen elçilerin itimatnamelerini sunmalarının akabinde resmi görüşme gerçekleşmiş olmaktadır. Daha sonra elçi sadarete intikal etmekteydi. Elçi, sadarete vardığında kendisine gereken ihtimam gösterildikten sonra sadrazam tarafından kabul edilirdi. Bu suretle bir elçinin geldiği hükümetçe resmen öğrenilmiş olurdu. Sır katibinin gelişinin ertesi günü kanun üzere yeni gelen elçiye genellikle divan tercümanı ile sadrazam tarafından çeşitli yemişler ve çiçekler gönderilerek, hükümet adına kendisine hoş bir davranış sergilenmekteydi. Daha sonra elçinin güvenliği için yeniçeriler tahsis edilmekteydi. Elçi kabullerinde vaki olan farklı uygulamaları da gözlemlemek mümkündür. Bu minvalde İran, Buhara ve Hindistan tarafından gelen daimi olmayan elçilere ise daha özel ilgi ve samimiyet gösteriliyordu.

Gelen elçiler önce Üsküdar'dan alınarak kendilerine tahsis edilen İstanbul tarafındaki konakta misafir edilirler ve sonra münasip bir günde törenle paşa kapısına getirilip, sadrazam tarafından kabul olunurlardı. Burada kendilerine kahve ve tatlı ikramında bulunulurdu. Ayrıca arzu edenlere içmesi için nargile verilmekteydi. Eğer elçi Hristiyan ise, merasimle sefarethaneden alınıp Tophaneye ve oradan da Çavuşbaşı kayığı ile bahçe kapısı ve Sirkeci İskelesi üzerinden merasim alayıyla paşa kapısına getirilirdi. Paşa kapısına gelen elçi attan iner, kendisini karşılayan iki sıra dizilmiş paşa kapısı erkânı arasından geçerek arz odasına girerdi. Bu sırada sadrazam başında Selim-i veya kallavi denilen kavuk, arkasında merasim kürkü ve önünde kethüda bey, Reisü'l-Küttab ve tezkireciler olduğu halde arz odasına girip makamına otururken çavuşlar alkışta bulunurlar, elçi ise sadrazamın karşısındaki iskemleye otururdu. Eğer yanında yüksek rütbeli maiyeti varsa onların oturması için iskemle konulmaktaydı (Uzunçarşılı, 1988: 272, 282). Müteakiben sadrazam güler yüzle ve tercüman vasıtasıyla elçiye iltifat ederek hatırını sorar, akabinde kahve ve tatlı ikram edilirdi. Bu sırada elçi itimat-namesini ve mektuplarını sunar, reis efendi mektubu alıp sadrazamın yanındaki yastığın üzerine koyardı. Görüşme merasimi bittikten sonra elçi hediye edilen serâser kaplı kürk'ü giyerdi.

Elçinin getirdiği itimatname, divan-ı hümayun tercümanı tarafından tercüme olunur ve elçi adet üzere kapıkulu efradına ulûfe verilen bir Salı günü (ulûfe divanı) merasimle saraya getirilerek yemekten sonra padişah tarafından kabul edilirdi (Halaçoğlu, 1993: 332,336; Uzunçarşılı, 1988: 272, 287). Elçi kabulü ve teşrifat merasimiyle ilgili arşiv belgelerinde birçok malumat mevcuttur. Bu husustaki bilgilerin bir kısmını örnek teşkil etmesi bakımından metin içerisine yansıtık. Sefir-i kebir için tatbik edilen merasim-i teşrifatın ayrıntıları arşiv belgesinde yer almaktadır. Hariciye Nezareti tarafından tanzim edilen merasim ve teşrifat kaideleri elçilerin karşılanması ve huzuru hümayuna kabullerine yönelik çok önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bu belgedeki muhteviyata göre belli bir döneme mahsus olan diplomatik uygulamalar ile günümüzdeki örneklerini de karşılaştırmak mümkündür. Diğer yandan mevcut nizamnamenin aynı zamanda günümüzdeki protokol uygulamalarının müşahhas yansıması olduğunu söyleyebiliriz. Yabancı devlet elçilerinin karşılama merasiminin ayrıntılarını ihtiva eden arşiv belgesi aşağıda yer almaktadır.

² BOA, İ. HR. Nr: 0259/15507/1, H. 14 Rabiulevvel 1290/M. 12 Mayıs 1873. Alman Devleti'nin orta elçiliği Dersaadet'te olup, diğer memurini tayin kılınmış olan Mösyö Köld'ün avdetine ve İran Devleti tarafından Dersaadet sefaretine tayin kılınan Hacı Musa Han'ın memuriyetine dair Almanya İmparatoru ve İran Şahı hazreti caniblerinden tarafı eşrafı hazreti mülükânelerine yazılmış namelerin iki kita sureti tercümesi leffen arz olundu.

Bab-1 Alî

Nezareti Celile-i Hariciye

Elçi, Saray-ı Hümayuna Berr cihetinden gelirse büyük kapıdan ümera refakatinde binek taşına kadar gider, şayet geliş istikameti Bahir tarafından ise bahçe içindeki büyük kapıdan duhul ederdi. Müşarileyh, Saray-ı Hümayun'da ber mutad bir bölük askeri şahane saffetine salim olur ve bir name-i müzika dahi çalınarak asker-i şahaneyle beraber hazır bulunur. Divanhane derununda hamme-i hassa ve maiyeti şahane yaverânı elbise-i remi ile ber mutad hali malumlarında hazır bulunurlar. Elçi, Saray-ı Hümayun'a vürudunda bila tevkif huzuru hazret-i şehriyârî şümülü şerefine nail olur. Mülakat-ı resmi âlisinde ser fermanı hazreti şehriyârî ve mabeyni hümayun baş katibiyle, has bahçe beyleri ve katip efendiler ve Hariciye Nazırı ve devletlu paşa hazretleriyle teşrifatı hariciye ve Divan-ı Hümayun tercümanı hazır bulunurlar. Elçi, hakpaye-i canibi mülükaneğe şeref-yab duhul oldukça bir nutuk irad eder ve bu nutku bizzat Hariciye Nazırı, zat-ı şevketmeab hazreti padişaha tercüme eder. Hamil olduğu namesini takdim ettiğinde zat-ı şahane ahz ve kabul ile teşrifatı mûmâ-ileyh'e ita buyurur. Tarafı eşref cenab-ı tacdarîden şeref sadır olacak nutku hümayunu dahi yine Hariciye Nazırı, elçiye tercüme eder. Sefir maiyetinde bulunan namelerin zat-ı hazreti şehinşahiye bala-ı subbdan şu meyan buyrulacak müsaade-i seniyye üzerine yine her birini ayrı şekilde takdim eder. Ba'de zat-ı hazret-i cihandarı bir iki adım geri çekilmekle elçinin avdetine müsaade buyrulmuş olur.

Aynı belgenin devamında teşrifat merasimindeki uygulamalar devam etmektedir. Bu malumatlara ilave olarak elçilerin yanlarındaki mahiyetlerinin huzura kabullerine dair ayrıntılar ise aşağıda yer almaktadır. Saray-ı Hümayuna vürudlarında büyük kapı önünde ümeradan esvab-ı maşiyen içeriye duhul ederler. Ba'de kendilerine mahsus olan misafir odasına alınarak kendilerine kahve verildikten sonra huzuru hümayundan hazreti hilafet penahiye bâlâsından şeref-yab şümül olurlar. Merasim-i maruziye-i saire de büyükelçilerin nail oldukları muameleye bunlar dahi mazhar olurlar (BOA, Y. PRK. HR. Nr: 02/36/2, H. 29 Zilhicce 1294/M. 4 Ocak 1878). Şeklinde devam eden belgeye göre sefir-i kebirlerin kabul merasiminin kaideleri hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Diğer taraftan murahhas (mukim) ve orta elçilere tatbik edilen kaideler ayrı niteliklere sahiptir. Osmanlı arşivlerinde konuyla alakalı muhtelif bürokratik birimlerce kaleme alınmış yazışmalar bulunmaktadır. Bu hususta vaki olan belgenin bir kısmı aşağıda yer almaktadır.

Orta Elçilerin Karşılınması ve Suret-i Kabul Merasimi

Yabancı devlet temsilcilerinin karşılınmasında icra edilen merasim törenlerinin elçilerin statüsüne göre farklılık arz ettiği arşiv belgelerine açıkça yansımaktadır. Yukarıda değindiğimiz sefir-i kebir'in karşılınmasına dair ayrıntılardan farklı olarak orta elçilerin merasim törenleri de kendine has özellikler ihtiva etmektedir.

Takrir edecek olan resmi kabul günü teşrifata malik lüzumu miktar elçi izn-i saray iradeleriyle sefarethaneye gayret eder... Sefir, teşrifat muavininden havale alarak izn-i iradeye mütallik olmak için diğer iradelere dahil olmak için arzda bulunacaktır. Daha sonra sefir ile mahiyet-i erkânı refakatlerinde teşrifat muavini bulunduğu halde saray-ı hümayunun alt katında hazine-i hassa tarafından ve müteakiben birinci katta teşrifat müdürü umumiyesi tarafından intikal olunup, sefir ve mahiyeti salona irsal ettirilir. Sefir ile baş tercüman huzur-u hümayun canib-i padişahiye irsal ettirilip resmi kabule hazır bulunan hariciye nazırı tarafından sefir heyeti canib-i şehriyârî takdim olunur. Elçi heyeti mutad üzere gereken ihtimamı göstermesine müteakip olarak müsaadeyi sene-i hazreti padişahı üzerine sefir heyeti sefaret-i maksadını takdim eder (BOA, İ. MMS. Nr: 142/9/2, H. 16 Recep 1329/M. 13 Temmuz 1911).

Elçilerin göreve başlamaları ve teşrifat kaideleri belli nizam içerisinde yürütüldüğü gibi görev süresi biten veya çeşitli sebeplerle görevinden ayrılan yabancı devlet sefirleri memleketlerine gitmeden önce Osmanlı Devleti'nin iznini almak durumundaydı. Bundan dolayı elçi dönüşünden önce paşa kapısına müracaat ederek memleketine gidiş için müsaade istemekteydi. Elçinin isteği üzerine durum padişaha arz edilerek izin alınır ve bundan sonra resmi veya gayr-i resmi olarak padişahın huzuruna çıkarılan elçiye "name-i hümayun" verilirdi (Halaçoğlu, 1993: 332, 336). Bu hususa örnek olabilecek yazışmadan bir bölümünü şöyledir; Alman elçisinin müsaadesine dair arz edilen istidanın ayrıntısı "Tarafı müstecimi el şerif hazreti padişahım. Haşmetli Alman imparatoru hazretleri tarafından irsal kılınan namenin sureti tercümesidir". Bu namede Alman hükümeti elçi Mösyö Köld'ün görevini tamamladığını ve ayrılması gerektiğini belirtilerek yerine gelecek olan memurun hüsnü kabul görmeleri için diplomatik bir üslupla rica etmektedir (BOA, İ. HR. Nr: 0259/15507/01, H. 13 Şaban 1273/M. 18 Nisan 1857).

Belgenin içeriğine göre elçilerin kabul merasiminde vaki olan birçok bürokratik kaide ön plana çıkmaktadır. Mevcut belge ve bilgilere göre görev süreleri hitama eren veya izne ayrılmak durumunda olan elçilerin ülkelerine dönmek için resmi arzda bulunmaları önem arz etmektedir. Mevcut teamüller Osmanlı Devleti'nin diplomatik

ilişkilere atfettiği önemi belirtmektedir. Dolayısıyla 19.yüzyıldan itibaren elçilik müessesesi ve kurumsal diplomasinin önem kazandığını ifade etmek mümkündür. Ayrıca teşrifat merasimi ve bürokratik düzenlemelerin ilgili birimlerce süreklilik arz eden bir mahiyette takip edildiği de ortaya çıkmaktadır. Bu hususta özellikle adliye ve hariciye nezaretinin gelişen koşullara uygun şekilde tanzim ettikleri layiha ve nizamnameler öne çıkmaktadır. Konuyla alakalı olarak aşağıda yer alan arşiv belgesi önemli ayrıntılar ihtiva etmektedir.

Hariciye Nezareti'nin marifetiyle kıraat olunan tezkiresinde der meyan iktiza üzerine büyük ve orta elçilerin huzuru hümayuna canib-i mülükaneye suret-i kabulleri ve teşrifat hakkında Hariciye Nezareti'nce kaleme alınan tafsilatlı layihanın münderacatı icab-ı hale muvafık bulunmasına binaen vaki meriat ve hatt-ı ba tezkire sarf-ı beyan tezkire-i vechle umum aza ile arz ve takdim olmağla kat-ı ahvalda emr-u ferman hazreti veliyü'l emril efendimindir. şeklinde devam eden arz tezkiresinde devlet erkânının müştereken onay ve imzaları yer almaktadır. Hükümet icra heyetinde yer alan azalar: Hariciye Nazırı, Dahiliye Nazırı, Harbiye Nazırı, Adliye Nazırı ve Şura-ı Devlet, Şeyhülislam, Sadrazam, Evkaf-ı Hümayun Nazırı, Orman ve Maden ve Ziraat Nazırı, Ticaret ve Nafia Nazırı, Maarif Nazırı, Bahriye Nazırı, Maliye Nazırı, Posta ve Telgraf ve Telefon Nazırı (BOA, İ. MMS. Nr: 142/9/2, H. 16 Recep 1329/M. 13 Temmuz 1911).

Yukarıda yer alan layihanın ayrıntıları dikkatle değerlendirildiğinde Osmanlı devlet anlayışında ve kamu işlerinin yürütülmesi noktasında düzen ve intizama önem verildiğini izah etmektedir. Bundan mütevellit olarak devletin diploması anlayışının dönemin şartlarına göre şekillendiği, ilişkilerin çerçevesi ve muhteviyatının da bu parametreler temelinde geliştiği somut şekilde ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Osmanlı başkentine farklı coğrafyalardan gelen misyon temsilcilerine yönelik kabul ve merasim teamüllerinin nizamname haline getirilmesi meseleye atfedilen önemi sarıh şekilde izah etmektedir. Bu minvalde devletlerarası ilişkilerde önemli yer teşkil eden elçilik misyonunun kurumsal ve hukuki bir statüyü haiz olarak gelişim göstermesi önem arz etmektedir. Filhakika Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki gelişmeleri takip ederek önemli reformları gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu kapsamda Avrupa başkentlerinde daimi elçiliklerin açılması, Tercüme Odası ve Hariciye Nezareti'nin teşkil edilmesi ve birçok yeniliklerin hayata geçirilmesi gibi önemli reformlar öne çıkmaktadır. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin yabancı devlet elçilerine mütekebbiliyet çerçevesinde Müslüman ya da Hıristiyan ayrımı gözetilmeksizin davranış sergilendiğini gözlemlemekteyiz. Dolayısıyla elçilerin sınır hattından itibaren karşılanmaları, huzura kabul edilmeleri ve tekrar memleketlerine gönderilmeleri her zaman kanun üzere teşrifat kuralları içerisinde olmuştur. Osmanlı Devleti'nin 19.yüzyıldan itibaren diplomatik ilişkilerde daimi elçiliklerin ihdas edilmesiyle birlikte kurumsal yapıya daha fazla özen gösterdiğine dair somut karineler bulunmaktadır.

Arşiv belgelerinde yer alan talimatname ve nizamnamelerde merasim tertibinin şekli ve muhataplarının uyması gereken kurallar manzumesi meseleye atfedilen önemi açıkça belirtmektedir. Diğer taraftan elçilerin göreve başlama veya huzuru hümayuna kabullerinin dışında gerekli şartlarda izin kullanmaları veya ülkelerine dönmeleri de yine belli kurallara bağlandığını tespit etmekteyiz. Bu hususta ilgili misyon temsilcisi izin veya ülkesine dönüş amacını resmi vaziyette arz etmek durumundaydı. Ülkeden çeşitli sebeplerle ayrılmak durumunda olan elçinin resmi talebi Bab-ı Ali'ye intikal ettikten sonra durum padişah'a arz edilerek ilgili elçi huzura kabul edilirdi. Mevcut uygulamalar devletin diplomatik hususlarda gözetmiş olduğu siyasi ve hukuki tutumunu izah etmektedir. Diğer önemli bir husus ise devletin özellikle yabancılara matuf merasim ve teşrifatın muhteviyatına ve uygulanmasına yönelik sergilediği titiz tutumdur. Bu tutum arşiv belgelerine de açıkça yansımıştır. Zira belli periyotlarda tüm ayrıntılarıyla hazırlanan nizamname ve talimatlar bu tutumu kanıtlayan önemli karinelerdir. Filhakika devletin diplomatik alandaki gelişmeleri azami ölçüde takip ettiği ve gereken reformları önemseydiğini belirtmekte yarar vardır.

Kaynaklar

Arşiv ve Resmi Yayınlar

BOA, İ. HR. Nr: 36/1658/1, H.18 Şaban 1262/M.11 Ağustos 1846.

BOA, Y. PRK. HR. Nr. 02/36/1, H.29 Safer 1272/M.10 Kasım 1855.

BOA, İ. HR. Nr: 0130/6588, H.29 safer 1272/M.10 Kasım 1855.

BOA, İ. HR. Nr: 0259/15507/01, H.23 Şaban 1273/M.18 Nisan 1857.

BOA, İ. HR. Nr: 0259/15507/1, H.14 Rabiulevvel 1290/M.12 Mayıs 1873.

BOA, Y. PRK. HR. Nr: 02/36/2, H. 29 Zilhicce 1294 /M.4 Ocak 1878.

BOA, İ. MMS. Nr: 0142/ /9/02, H.15 Safer 1327/M. 8 Mart 1909.

BOA, İ. MMS, Nr: 0142/9/2, H.16 Recep 1329/M.13 Temmuz 1911.

Modern Çalışmalar

Akyıldız, A. (1993). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatı'nda Reform (1836-1856)*, İstanbul: Eren yayıncılık.

Akpınar, M. (2014), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Hariciye Nezareti'nin Kuruluşu ve Dış Politikanın Kurumsallaşması", *Tarih İncelemeleri Dergisi XXIX (1): 59-85*.

Akpınar, M. (2015). "Osmanlı Hariciye Nazırları (1836-1922)". *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi, (35),173-205*.

Altuniş, B. (2002). "Sefaretnameler". *Türkler Ansiklopedisi, Hasan C. Güzel, Salim Koca (Ed), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, (1), 2, 956-973*.

Dönmez, A. (2006). "Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimi Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832-1841" Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi.

Ersoy, H. (1999). "Batılılaşma Girişimleri ve Osmanlı Hariciye Nezareti'nin Kuruluşu". *Osmanlı, Güler Eren (Ed), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, (6), (Teşkilat), 264-270*.

Ertuğ, T. E. (2010). "Osmanlı İstanbul'unda Merasim ve Teşrifata Dair Kaynaklar". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 8 (16), 131-148*.

Halaçoğlu, Y. (1993). "Osmanlı Devlet Teşkilatı" *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Hakkı Dursun Yıldız, Kenan Seyithanoğlu (Ed), İstanbul: Çağ Yayınları, (12), 312-336*.

Herbette, M. (1997). *Fransa'da İlk Daimi Türk Elçisi Morali Esseyit Ali Efendi (1797-1802)*, Çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul. Pera Yayıncılık.

Kuran, E. (1968). *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri (1793-1821)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Orgun, Z. (1942). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nâme ve Hediye Getiren Elçilere Yapılan Merasim". *Tarih Vesikaları Dergisi, 1, (6), 407-413*.

Özcan, B. (2002). "III. Selim Devri İslahat Hareketleri (Nizam-ı Cedid)". *Türkler Ansiklopedisi, Hasan C. Güzel, Salim Koca (Ed), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, (12), 671-682*.

İpşirli, M. (1995). "Elçi", **Diyanet Ansiklopedisi**, İstanbul: TDV Yayınları, (11), 3-15.

İpşirli, M., (1999). "Osmanlı Bürokrasisi". *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, Ekmeleddin İhsanoğlu (Ed), İstanbul: Feza Gazetecilik Yayınları, (1), 198-220*.

Sarıcaoğlu, F. (2007). "Divan-ı Hümayun'un Kronolojik Toplanma ve Merasim Günleri (1740-1795)". *Osmanlı Araştırmaları Dergisi, 30, (30), 87-143*.

Tuncer, H. (2010). **Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler**, İstanbul: Kaynak Yayınları.

- Topaktaş, H. (2014). "Polonya'nın Türkiye'deki İlk Daimi Elçiliğinin Kurulma Süreci: Tarihsel Dinamikler", *Uluslar arası İlişkiler*, (11/43), 105-125.
- Unat, F. R. (2008). *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yazar Katkıları: Tek Yazar Fikir-; Tasarım-; Denetleme-; Kaynaklar-; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi; Analiz ve/ veya Yorum-; Literatür Taraması-; Yazıyı Yazan-; Eleştirel İnceleme- (Tek Yazar)

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Author Contributions: Sole Author Concept -; Design-; Supervision-; Resources-; Data Collection and/or Processing-; Analysis and/or Interpretation-; Literature Search-; Writing Manuscript-; Critical Review-; Other- Sole Author

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.



Kavramsal Literatüre Katkıda Bulunmak Adına “Presenteeism” Olgusunun Türkçe Karşılığı Üzerine Bir Öneri

A Suggestion on the Turkish Equivalent of the Phenomenon of “Presenteeism” in order to Contribute to the Conceptual Literature

Hülya

ÇAĞLAR ÇELEBİOĞLU

*İstanbul Aydın Üniversitesi
Ulaştırma Hizmetleri Bölümü/Sivil Havacılık Kabin
Hizmetleri Programı, İstanbul, Türkiye
E-mail: hcaglarcelebioglu@aydin.edu.tr*

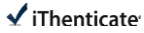


Geliş Tarihi/Received: 23.9.2023
Kabul Tarihi/Accepted: 30.12.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Hülya ÇAĞLAR ÇELEBİOĞLU
hcaglarcelebioglu@aydin.edu.tr

Atf /Cite this article:
Çağlar Çelebioğlu, H. (2023). Kavramsal Literatüre Katkıda Bulunmak Adına “Presenteeism” Olgusunun Türkçe Karşılığı Üzerine Bir Öneri. *ETÜT Dergisi*, 7, 35-48.
JEL CODE: M51-M54

This article checked by



Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-
Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Presenteeism literatüre ilk girdiği yıllarda ‘kusursuz devamlılık’ olarak ifade edilmiştir. Yıllar içerisinde kavramın örgütler üzerinde, maliyetleri artırmak ve performansı düşürmek gibi olumsuz etkileri tespit edilerek araştırmalara konu olduğu izlenmektedir. Kavramsal inceleme neticesinde devamsızlık davranışına kıyasla, olumsuz etkilerinin daha fazla olduğu görülen ‘presenteeism’ kavramını Türk Literatüründe ortak bir ifade ile karşılayan bir tanımlama bulunmadığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra kavramın, ulusal literatür çalışmalarında tanımlanan karşılıklarının kavrama ilişkin anlam sınıflandırmasına göre yetersiz kaldığı, bilimsel çalışmalarda kullanılmış olan ve kabul gören üç anlamı aynı anda ifade etmediği, kavramı ağırlıklı olarak üç farklı anlamından sadece biriyle ifade ettiği fark edilmiştir.

Bu bakış açısı ile “Presenteeism” kavramına ilişkin uluslararası, ulusal literatürde yapılmış olan doktora, yüksek lisan tezleri ve makaleler taranmıştır. TDK sözlükleri esas alınmak kaydı ile gerek gündelik hayatta gerekse bilimsel çalışmalarda anlam bütünlüğü sağlayacağı, kullanımı daha kolay ve anlaşılır olacağı düşünülerek “Presenteeism” kavramı yerine “Sağlıksız Devamlılık” şeklinde yeni bir Türkçe karşılık önerisinde bulunulmuştur. Yapılan bu çalışma sonucunda önerilen “Sağlıksız Devamlılık” ifadesinin bilimsel araştırmalarda vurgu yapılan üç anlamı aynı anda karşılayarak anlam bütünlüğünü koruyacağı ve devamlılık sağlayarak ulusal literatüre olumlu katkı sunacağı öngörülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Presenteeism, Sağlıksız Devamlılık, Devamsızlık, İşte Var Ol(ma)ma

Abstract

Presenteeism was expressed as 'perfect continuity' in the first years of its introduction into the literature. Over the years, presenteeism has become a central research topic due to its negative impacts on organizations, including increased costs and reduced performance. As a result of the conceptual analysis, it has been determined that there is no definition in the Turkish literature that meets the concept of 'presenteeism', which has more negative effects compared to absenteeism behavior. Additionally, it has been observed that the equivalents of the concept defined in the Turkish literature are insufficient according to the meaning classification, as they basically express the concept with just one of its three different meanings rather than all three of its accepted and used meanings in scientific studies.

The literature on the subject of "Presenteeism" in the national and international literature, including PhD and master's theses, was searched. Drawing on TDK dictionaries, we propose 'Unhealthy Attendance' as a more comprehensive Turkish equivalent for “Presenteeism”, considering that it will provide integrity of meaning in both daily life and scientific studies and will be easier and more understandable to use. As a result of this study, it is predicted that the proposed expression "Unhealthy Attendance" will maintain the integrity of meaning by meeting the three meanings emphasized in scientific studies at the same time and will contribute positively to the national literature by providing continuity.

Keywords: Presenteeism, Unreliable Continuity, Absenteeism, (Non-Availability) at Work

Giriş

Yakın geçmişe kadar örgütlerin özellikle verimlilik anlamında önemli bir unsuru olarak görülmekte olan insan kaynağına, günümüzde çok daha işlevsel bir misyon yüklenmektedir. Bununla beraber yapay zeka, makine öğrenimi gibi kavramlarla teknoloji, bilgi, öğrenme kavramlarının başka bir boyuta taşındığı, iş yapış şekli ve iş modellerinin değiştiği, bununla beraber değişimin hız ve sınırlarının öngörülemediği izlenmektedir. Buna bağlı olarak insan kaynağının önemi giderek artmakta ve bu kaynağın etkinliğine ilişkin beklentilerde hızla değişime uğramaktadır. Örgütler için geleneksel temelde performans gerekliliklerini sağlamanın yanı sıra, güncel gelişmeler doğrultusunda her türlü teknolojik değişimi gerçekleştirilip, dış dünyaya uyumlu bir organizma olarak rakiplerinden önde olmak adeta bir zorunluluk haline gelmektedir. Bu bağlamda teknoloji ve bilgiyi oluşturan, kullanan ve paylaşarak geliştiren insan kaynağı, örgütlerin ekonomik yaşamlarının sürdürülebilirliği noktasında yaşamsal bir önem kazanmaktadır. Bu bakış açısı ile örgütlerin daha dayanıklı ve sürdürülebilir olmasına katkı sunması beklenen insan kaynağına dair her durum aynı zamanda yönetilmesi gereken önemli bir konu olarak öne çıkmaktadır. Bu durum iş yaşamının yeniden tasarlanması çalışan performansının artırılması ve ölçülmesi konularının önemini artırmakta aynı zamanda farklı bakış açıları aranmasını gerekli kılmaktadır. İnsan kaynağının daha işlevsel kullanımı açısından alternatif olarak değerlendirilen esnek ve uzaktan çalışma uygulamaları son yıllarda oldukça yoğun bir şekilde deneyimlenmiş ve her iş koluna uygun olmadığı görülmüştür. Yeni nesil çalışma modellerinin birtakım avantajlarının yanı sıra özellikle örgütsel bağlılık, örgütsel vatandaşlık, aidiyet noktalarında dezavantajları da kaydedilmektedir. Bu tespitlere ilave olarak uzaktan çalışma esasında, çalışan performansının ölçümü ve etkinliğinin artırılması üzerinde çalışılması gereken önemli konular arasındadır. Çalışan devamlılığı iş yaşamında performansın en önemli göstergeleri arasında kabul edilmektedir. Son yıllarda edinilen tecrübeler devamlılığının sadece performans göstergesi olmayıp aynı zamanda örgütsel bağlılık ve aidiyet anlamında önemli olduğunu ve önemini korumaya devam edeceğini göstermektedir (Adıgüzel ve Erdoğan, 2014; Şahin, 2011). Geleneksel bakış açısı ile sorgulandığında çalışan etkinliğinin değerlendirilmesinde 1900'lerin başına kadar devamlılık ve devamsızlık "Absenteeism- Presenteeism" olarak iki kavramın öne çıktığı görülmektedir. Takip eden yıllar içerisinde ise devamlılık kavramının kapsamına ilişkin çalışmaların hızla arttığı etkin devamlılığı tanımlama ve niceliksel olarak ölçme amacına yönelik çalışmaların arttığı izlenmektedir (Cooper ve Dewe, 2008; Hemp, 2004; Murray ve Cooper, 2018). Bu bağlamda ele alınan konulardan biri de "Presenteeism" dir. Presenteeism kavramının çalışan, iş yaşamı, örgüt olmak üzere farklı bakış açılarına göre sebep, sonuç ve yarattığı etki bağlamında incelenmesine yönelik çalışmaların uluslararası literatüre paralel olarak ulusal literatürde de artmakla olduğu (Telli Danışmaz, 2022), bununla birlikte ulusal çalışmalarda kavrama yönelik ortak bir ifadenin bulunmadığı görülmektedir. Çalışma bu boşluğu doldurarak bilimsel çalışmaların bütünselliğine katkı sunmak amacı ile gerçekleştirilmiştir.

Presenteeism Kavramının Gelişim Süreci

1900'lerin başlarında bilimsel olarak ifade edilmeye başlanan Presenteeism kavramı ve farklı disiplinlerle ilişkisine dair çalışmalar artarak devam etmektedir. Literatür taramalarında ilk tanımlamanın Canfield ve Soash (1955) tarafından yapıldığı görülmektedir. Kavramın Exhibiting excellent attendance (kusursuz devamlılık) şeklindeki bu ifadesi 1993 yılında Stolz tarafından da kabul görmüştür. 1970 yılında Smith ise kavramı zıtlık anlamı üzerinden tanımlamayı tercih etmiş ve Absenteeism (Devamsızlık) kavramının zıt anlamlısı olarak ifade etmiştir (Houdmont, J., Leka, S., ve Sinclair, 2012). İşletme biliminin araştırma alanında bu ifadelerle yer almaya başlayan presenteeism kavramı izleyen yıllarda örgütlerin verimlilik ve performans gibi çıktıları ile ilişkisi, bu ilişki çerçevesinde ortaya çıkması muhtemel etkiler sebebiyle işletme yönetimi, insan kaynakları yönetimi, psikoloji başta olmak üzere farklı disiplinlerin ilgi alanına girmiştir. Kavramsallaşma sürecinde araştırmanın yapıldığı disiplinle de bağlantılı olmak üzere birçok farklı tespitin yapıldığı görülmektedir.

Kavramsal olarak literatürde yer almasını takiben günümüze kadar gerçekleştirilmiş çalışmalar taranmak sureti ile elde edilen tanımlar tarihsel süreç esas alınarak Tablo 1.1 de gösterilmiştir (Johns, 2012; Çoban ve Harman, 2009)

Tablo 1.1 Presenteeism Olgusunun tarihsel gelişim süreci

(Stolz,1993; Canfield ve Soash, 1995)	Kusursuz devamlılık
(Smith, 1970)	Absenteeism (Devamsızlık) kavramının zıt anlamlısı

(Worrall vd., 2000; Simpson, 1998)	Çalışanların işin fonksiyonel gereksinimlerini tam olarak karşılayabilir olmadığı halde çalışma ortamında fiziksel mevcudiyetleri
(Cooper, 1998)	İşini kaybetme kaygısı ile çalışanın fiziki olarak iş ortamında bulunma süresini artırmaya yönelmesi
(Burton vd, 1999)	İşin sağlığa dair gerekliliklerini karşılamadan iş ortamında bulunan çalışanın performansında yaşanan kayıp
(Aronsson vd., 2000; Dew vd., 2005)	Örgüt çalışanlarının sağlıklı hissetmedikleri halde işe gitme davranışı göstermeleri
(Lowe, 2002)	Sağlıksız ve yaralı olmakla birlikte işe gitmeye devam edilmesi sonucunda ortaya çıkan bir anlamda çalışan devamlılığı performans devamsızlığı hali
(Hummer vd.,2002; Whitehouse, 2005)	İş yeri politikaları, çalışma koşulları vb. gibi dolaylı etmenler veya doğrudan sağlık koşullarının yetersiz olmasının doğurduğu performans kaybı.
(Sheridan, 2004)	Tam zamanlı çalışma konusunda istekli olup yarı zamanlı çalışmaya isteksiz olmak.
(Evans, 2004; Johansson ve Lundberg, 2004)	Sağlık koşulları veya özel yaşamın getirdiği yaşlı ve çocukların bakımı gibi konularda uygunsuzluklar sürerken, ilgili problemleri çözülmeden, işe devam davranışı göstermek.
(Turpin ve diğerleri, 2004)	Sağlık sebepleri dolayısıyla yaşanan performans düşüşü.
(Hemp, 2004)	Hasta iken işe gitmek zorunda kaldığından tam performans gösteremeyen çalışanların problemi
(Dew vd., 2005)	Çalışanın gerek sağlıksız gerekse farklı sorunları olması durumunda işe gitmeye devam etmesi.
(Meerding vd., 2005)	Aslında işe devam davranışını etkileyecek sağlık sorunları mevcut olduğu halde bu durumun göz ardı edilerek devamlılık gösterilmesi
(Kivimaki vd., 2005)	Sağlık sorunları varken sağlıklı gibi davranma eğilimi.
(Firms vd. 2006)	Sağlıksız çalışmanın bir çıktısı olarak performansın düşmesi ve bu duruma eşlik edecek tüm olumsuzluklar.
(D'Abate ve Eddy, 2007)	Çalışanların sağlık problemlerine rağmen işe gitme davranışı göstermeleri sonucunda işin gerektirdiği ileri seviye yeterlilikleri gösterme konusunda yetersiz olmaları.

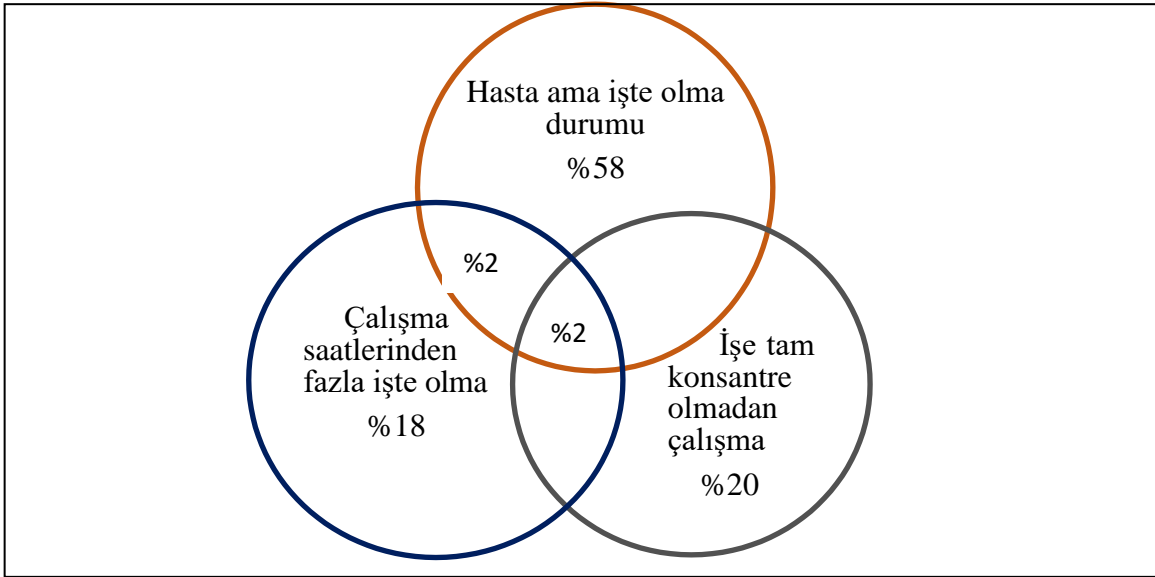
(D' Abate ve Eddy, 2007)	Çalışma ortamında olunmasına rağmen zihinsel anlamda iş dışında kalan faaliyetlere konsantre olma hali
Schultz ve Edington (2007)	Sağlık sorunlarının göz ardı edilmesi neticesinde verimlilik kaybı yaşanması durumu
(Sanderson vd., 2007)	Çalışanın sağlık sorunu ile mücadele ederken rutin mesai faaliyetlerine katılım göstermesidir.
(Yamashita ve Mikako, 2008)	İş ortamında sağlıkla ilintili problemlerin yarattığı etki ile verimlilik kaybında görülen ve tespit edilmesi mümkün olan değişimlerdir.
(Hansen ve Johan , 2008)	Çalışanın sağlıksız olduğunu biliyor olmasına rağmen devamlılık göstermesidir.
(Pauly vd., 2008)	Sağlıksız olduğunu bilerek işe devam eden işgörenin sebep olduğu performans düşüklüğü durumu
(Gilbreath ve Karimi, 2012)	Çalışanların bazen doğrudan işin kendisi bazen de iş ortamının stres faktörlerinden dolayı çalışma ortamında fiziksel anlamda sağlıklı olmalarına rağmen zihinsel fonksiyonlarını tam olarak kullanamamaları.
(Werapitiya vd., 2015; Dharmasiri, 2015)	Çalışanların iş ortamında fiziksel anlamda varlık göstermeleri fakat mental ve duygusal olarak orada olmaması durumudur. Bedenen işte olup kafa ve kalplerin başka bir yerde olma durumu olarak ifade edilebilir
(Werapitiya vd., 2015)	Çalışanların işe gelmemesi beklenirken dahi gelmeye devam etme eğiliminde olmalarıdır.
(Muthukutti, 2018)	Çalışanın işte olması fakat çalışmama durumudur

Tarama sonuçlarına göre, kavramsal olarak güncel çalışmalarda kullanılan anlama en yakın ve kabul görmüş tanımlamanın örgütsel psikoloji alanında çalışmaları bulunan psikolog Gary L. Cooper tarafından telaffuz edildiği izlenmektedir. Cooper, kavramı; çalışanların aslında işin gerektirdiği fonksiyonları tam olarak yerine getirecek durumda olmamalarına rağmen fiziksel olarak çalışma ortamında bulunmaya devam etmeleri şeklinde ifade etmiştir (Cooper ve Lu, 1996). Bu tanımlamanın yanı sıra Cooper Presenteeism kavramını açıklarken çalışanların iş kaybetme kaygısı taşıma düzeylerine bağlı olarak çalışma ortamında bulunmaya daha fazla yönelmelerinin söz konusu olduğu yönünde bir tespit de bulunmuştur (Lack, 2011).

Presenteeism Kavramının Anlamsal Sınıflandırılışı

Presenteeism kavramının literatürde yaklaşık 40 farklı tanımının olduğu görülmekle birlikte bu tanımların ifade etmek istedikleri anlam bazında temelde üç sınıfta gruplandıkları görülmüş ve bu sınıflandırma Şekil 1'de paylaşılmıştır (Werapitiya, Opatha ve Fernando, 2015).

Şekil 1. Presenteeism kavramının anlam bağlamında sınıflandırılışı



Yukarıda kavramın anlamsal sınıflandırılışını gösteren şekilde görüldüğü üzere kavram temelde üç farklı bakış açısıyla araştırmalarda yer bulmuş ve bu çerçevede incelenmiştir. Bunlardan ilkinde fiziksel veya zihinsel ayırımına gidilmeden hasta iken işe gitme davranışı vurgulanmaktadır, ikincisinde sağlık dışı sebeplere vurgu yapılarak herhangi bir sebeple hazır olmadan işe gitme durumu öne çıkarılmakta (Bu durum yeterli konsantrasyona sahip olunmadan çalışılması sebebi ile işin gerektirdiği performans ve verimi gösterememek ile ilişkilendirilmektedir), sonucunda ise işin etkin bir şekilde yapılabilmesi için gereken sürenin aşılması bu sürenin üstünde iş ortamında bulunulması anlamında kullanılmaktadır (Murray vd, 2018).

“Presence” sözcük kökünden gelmekte (Anık Baysal, Baysal, Aksu ve Aksu, 2014) olan ve kelime anlamı olarak bir yerde bulunma, görünme, varlık gösterme anlamında kullanılan, aynı zamanda yok ya da yokluk anlamı taşıyan “Absence” sözcüğünden gelmekte olan Absenteeism kavramının zıt anlamını ifade ettiği kabul edilen kavram, uluslararası literatürde “Presenteeism” olarak yer almaktadır (Smith, 1970). En yalın haliyle ifade edilmesi durumunda Presenteeism ve Absenteeism sözcüklerinin fiziksel anlamda varlık ve yokluk veya var olma, yok olma, olmama, hiçlik şeklinde birbirinin tersi iki durumu anlatmakta olduğu görülmektedir (Çiftçi, 2010; Grinyer ve Singleton, 2000).

Alanda yapılan bilimsel çalışmalar incelendiğinde ağırlıklı olarak absenteeism kavramının çalışan devamsızlığı, presenteeism kavramının ise fiziksel anlamda devamlılık, görünürde devamlılık anlamında kullanıldığı izlenmektedir (Coşkun, 2012) (Dew, Keefe ve Small, 2005; Aslaner ve Boylu, 2015). Presenteeism kavramına yönelik tanımlar incelendiğinde, fiziki anlamda varlık gösterme, görünürde olma durumunun tanımlarda belirleyici bir kriter olarak kullanıldığı söylenebilir. Bununla beraber sadece fiziksel varlık gösterme ifadesinin anlamsal olarak çok sığ kaldığı, bu sebeple araştırmacıların öncelikle fiziksel olarak varlık gösterme durumunu niteleyerek, ardından daha soyut bir bakış açısı ile işlevsellik ve verimlilik kavramları ile olan ilişkisini anlamlandırmaya yönlendirdiği tespit edilmektedir (Duncan, 2016). Buna ilave olarak kavramın tanımında vurgu yapılan hastalık durumunun kapsamı (fiziksel ya da zihinsel), sınırları ile işe devamlılık ve devamsızlık kavramlarının tam olarak ne ifade ettiği, performans kavramı ile olan ilişkisi, çalışanları işte bulunup bulunmama kararı almaya iten kişisel ve örgütsel sebeplerin ne olduğu gibi noktalara açıklık getirme ihtiyacı doğmaktadır (Murray ve Cooper, 2018).

Teoride devamlılığının işletmelere yapacağı katkıdan söz ederken çalışanın gerek fiziksel gerekse zihinsel sağlık şartlarını karşıladığı varsayılmaktadır (Quazi, 2013). Başka bir ifade ile ideal şartlar altında gerçekleşmesi beklenen devam davranışının ölçülebilir sonucudur. Sağlık durumuna bağlı devamsızlık veya sağlıklı devamlılık bu noktada doğrudan veya dolaylı olarak örgütün maliyetlerini artıran bir kavramdır (Schaefer, 2015). Çalışan performansı ve örgüte yaptığı katkının belirlenmesinde kullanılan ve ölçülebilir olduğu kabul edilen en önemli unsurlardan biri sağlık performansıdır (Jr., 2005; Oluyemi, Adejoke ve Deborah, 2019). Verimlilik söz konusu olduğunda çalışanın etkin performansı göstermesi gerekliliğine sıkça vurgu yapılmakta ve presenteeism çalışan performansını etkileyecek önemli konulardan biri olarak ele alınmaktadır (Yıldız ve Yıldız, 2013; Koopman vd., 2002; Nowak vd., 2022). Daha açık bir ifade ile etkin performans, çalışanın iş ortamında fiziksel varlığının yanı sıra

görevin gerekliliklerini etkin bir şekilde yerine getirmesi zorunluluğunu da beraberinde getirmektedir.

Ulusal Literatürde “Presenteeism” Kavramı

Kavramın ulusal literatürde çalışılma geçmişi de 2000’li yıllarda başlamış olup alanda çalışmaların son yıllarda artarak devam ettiği gözlenmektedir. Güncel ulusal literatür tarama sonuçlarına göre Tablo 1.2’ de görüldüğü üzere 58 adet yüksek lisans, doktora tezi ve tezi 28’i ulusal 78’i uluslararası literatürde yayınlanmış 106 adet makaleye ulaşılmıştır. Kavrama ilişkin çalışma sayısında 2019 yılından günümüze %50’nin üzerinde bir artış kaydedilmiş olup çalışmaların ağırlıklı olarak turizm, sağlık işletmeciliği, eğitim ve işletme alanlarında yoğunlaştığı görülmüştür (Dergi Park Akademik ve YÖK Başkanlığı Tez Merkezi, 2023; Telli Danışmaz, 2022).

Tablo 1.2 Ulusal Literatürde Presenteeism Kavramına İlişkin Çalışma Sayısı

Presenteeism	2019 Temmuz	2022 Temmuz
TEZ (Yüksek Lisans, Doktora)	25	58
MAKALE	17	106

Yapılan çalışmalar tarandığında presenteeism kavramının ulusal literatürde Türkçe karşılığı üzerinde uzlaşılan bir ifade bulunmadığı ve araştırmalarda anlamsal sınıflandırma noktasında uluslararası literatürle uyumlu farklı ifadeler bulunduğu fakat bu ifadelerin ağırlıklı olarak kavramın bir tek anlamına yönelik olduğu görülmüştür. Örneğin bazı ifadelerin doğrudan fiziksel sağlıkla “Hasta İken İşe gelme davranışı”, bazılarının işte gereğinden uzun sürelerde bulunma “İşkoliklik” bazılarının ise yeterince konsantre olmadan çalışma ortamında bulunmayla “Çalışıyor Gibi Görünme Davranışı” ilişkilendirildiği izlenmektedir. Gerçekleştirilen incelemeler sonucunda ulusal literatürde presenteeism kavramını ifade etmek üzere kullanıldığı tespit edilen Türkçe ifadeler (Çağlar Çelebioğlu, 2019) Tablo 1.3’te listelenmiştir.

Tablo 1.3 Literatürde Presenteeism kavramı için kullanılan Türkçe ifadeler

(Çiftçi, 2010)	İşte var ol(ama)ma
(Günbeyi ve Gündoğdu, 2010)	İşkoliklik
(Özmen, 2011)	Presenteizm
(Coşkun, 2012)	Kendini işe verememe
(Yıldız ve Yıldız, 2013)	Sözde var olma olgusu
(Anık Baysal vd., 2014)	İşte Varolmama Sorunu
(Ulu vd., 2016)	Hasta İken İşe Gelme Davranışı
(Yavan, 2017)	Çalışıyor Gibi Görünme Davranışı
(Akdoğan vd., 2018)	İşte Varolamama
(Şanlımeşhur, 2018)	İşte istemeyerek var olma
(Bakan, Doğan ve Koçdemir, 2018)	İşe gitme zorunluluğu hissetme
(Çağlar Çelebioğlu, 2019)	Sağlıksız Devamlılık

Tablo 1.1’de yapılmış kavramsal tanımlamalar ve Tablo 1.3’te kavramın Türkçe karşılığı için getirilen öneriler incelendiğinde kavrama yönelik üç anlamı da karşılayabilecek ortak bir

ifadenin geliştirilemediği görülmüştür. Bu sebeple “Sağlıksız Devamlılık” ifadesinin presenteeism kavramını anlam noktasında daha iyi karşılayacağı öngörülerek önerilebileceği değerlendirilmiştir. Devamlılık ve devamsızlık durumunda tüm tanımlarda sağlık durumuna vurgu yapılması sebebi önerilecek kavramın sağlık sözcüğü ile ilişkilendirilmesinin anlam bütünlüğü sağlayacağı düşünülmüştür. Varlık ve yokluk anlamında ele aldığımız sağlık kavramı Türk Dil Kurumu sözlüklerinde taranmıştır. Sağlıksız sözcüğünün “sağlık durumu iyi olmayan, sağlığı bozuk, sıhhsiz” ve “sağlam, doğru, güvenilir olmayan” olmak üzere biri mecazi anlamda iki

tanımının yer aldığı görülmüştür (Türk Dil Kurumu Sözlükleri, 2023). Kavram önerisinde bulunduğumuz “sağlıksız devamlılık” ifadesinin idealize edilmiş devamlılık davranışının gerekliliklerini karşılamayan bir devamlılığı işaret ettiği için presenteeism kavramını anlamlı bir şekilde ifade edeceği öngörülmüştür. Özetle, Presenteeism kavramının tanımından yola çıkılacak olursa; sağlıksız devamlılık kavramının ulusal literatürde kullanılan anlamlarına paralel olarak:

- Fiziksel ve zihinsel anlamda sağlıklı olma durumunun zıttı olduğu, aynı zamanda
- Fiziksel ve zihinsel şartları sağlamış olsa dahi çalışanın sağlık dışı herhangi bir sebeple kendini işe hazır hissetmediği tüm durumlarda (konsantre olamadan çalışma, gereğinden fazla saatlerle çalışma vb.) gösterilen devamlılık durumunu da ifade ettiği

bu sebeple gerek gerçek gerekse mecazi anlamda sağlıksız bir durumu işaret ettiği düşüncesinden yola çıkılarak bu kaniya varılmıştır.

Devamsızlık ve Sağlıksız Devamlılık

Bu bölümde devamsızlık ve sağlıksız devamlılık davranışı örgüte etkileri kapsamında karşılaştırılmak yoluyla presenteeism kavramının Türkçe karşılığı için yapılan bu önerinin kavramı temsil etme noktasında anlam bütünlüğü sağlayarak başarılı olduğu açıklanmaya çalışılmış ve bundan sonraki çalışmalar açısından yol gösterici olabileceği düşünülmüştür.

Ekonomik birer organizma olarak örgütlerin en önemli amaçlarından biri de varlıklarını sürdürmektir. Örgütler yürütülen yönetsel faaliyetlerin birçoğu ile karlılık düzeyini nasıl arttırabileceklerine odaklanmaktadır. Bu bakış açısı ile ortaya konulan ve örgütler tarafından benimsenen yaklaşımlardan biri de maliyetlerin azaltılması ve daha etkin bir performansın gerçekleştirilmesidir. Bu noktada çalışan devamlılığının sağlanması takibi gereken durumlardan biri olarak değerlendirilmekte ve örgütler, devamlılığı sıklıkla çalışan sağlığı ile olan ilişkisi bağlamında ele almaktadır (Roe ve Diepen, 2011). Çalışan devamsızlığı doğrudan üretkenlik kaybı ile ilişkilendirilmekte ve örgütün maliyetleri açısından önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Bununla beraber muhtemelen verimlilik ve performans kaybı ile ilişkisi çok net olmadığından, sağlıksız devamlılığın olumlu ve örgüt için faydalı olduğu yönünde bir algı mevcuttur (Johns, 2009). Çalışanın devamsızlık davranışı gösteriyor olması gerek kişisel gerekse örgütsel performansa yönelik çalışmalar açısından önemli bir maliyet unsuru olarak görülmekte fakat işinin başında olma şartı sağlandığı sürece gerek fiziksel gerek zihinsel sağlık sorunları gerekse bunun dışındaki sebeplere bağlı olarak tam performansla çalışmaya hazır olma durumu çalışana ait bir sorun olarak algılanmakta ve sadece çalışana ilgilendirdiği düşünülmektedir (Hemp, 2004). Devamlılık davranışının varlığı yeterli görülmemekte, niteliksel olarak yeterliliği, sağlıklı bir devamlılık olup olmadığı sorgulanmadan her koşulda, kusursuz olarak kabul edilmektedir (Samalopanan, 2018). Bu sebeple devamlılık gösterdiği sürece çalışanın arzu edilen performans seviyesini sağladığı varsayılmaktadır.

Günümüzde ise sağlıksız devamlılık örgüt açısından maliyetleri arttıran aynı zamanda performans kaybına sebep olan unsurlardan bir olarak görülmektedir. Gizli bir maliyet kalemi olarak da değerlendirilen performans kaybının ardında devamsızlığın yanı sıra sağlıksız devamlılıkta irdelenmektedir. Bununla beraber her iki davranışın örgüte etkilerinin ölçümünde zorluklar söz konusudur. Devamsızlık davranışı, işte bulunulmayan süreler, kısa ve uzun süreli hastalık izinleri, sağlık harcamaları şeklinde gruplanıp ölçülebilmektedir. Sağlıksız devamlılık durumu ise fiili bir devam davranışı söz konusu olduğu, sağlık dışı sebeplerden dolayı da sağlıksız devamlılık söz konusu olabileceği için ölçümü kolay olmamaktadır. Bu sebeple birçok araştırmacı sağlıksız devamlılığı; fiili devamsızlık, sağlık harcamaları ve sağlıksız devamlılık davranışının maliyetlerinin toplamından oluşan gizli bir tehdit olarak ifade etmektedir (Schultz vd., 2009).

Devamsızlık davranışının performansla doğrudan ilişkilendirilmesi anlaşılabilir bir durumdur. Çünkü devamsızlığın ölçümü noktasında örgüt, takip etme ve performans kaybının yaratacağı sonuçları net olarak görülebilme açısından daha fazla argümana sahiptir. Sağlıksız devamlılık davranışı ise hastalık durumunun detayları, sağlıkla ilişkilendirildiğinde fiziksel ya da zihinsel olup olmadığı, sağlık temelinde işin yapısı itibarı ile gerektirdiği yeterlilikler ve çalışanın üretkenliği üzerinde etkisi takip ve ölçümünün getirdiği zorluklarda düşünüldüğünde örgütler tarafından görmezden gelinebilmekte adeta devamsızlık ile kıyaslandığında kısmen cazip görülebilmektedir. Bununla birlikte özellikle verimsizlikle birlikte seyreden sağlıksız devamlılık durumunun ortaya koyduğu maliyet ve performans verilerinin, devamsızlık durumuna göre yüksek olduğuna dair önemli göstergeler mevcuttur (Murray vd., 2018).

Sağlıksız devamlılık davranışının gerek örgüt gerek çalışan performansı açısından dolaylı maliyetini ölçümlemeye yönelik ilk çalışmalar devamsızlık ve sağlıksız devamlılık durumlarının maliyetlerinin karşılaştırılması yoluyla

tespit edilmeye çalışılmıştır. Davranış bilimciler tarafından gerçekleştirilen bu araştırmaların sonucunda sağlıksız devamlılık davranışının sanılanın aksine devamsızlığa göre gerek örgüt gerekse çalışan açısından daha ciddi sonuçları olan gizli bir maliyet kalemi olduğu tespit edilmiştir. Sağlıksız devamlılık davranışının örgüte maliyeti çalışan sağlığı ile gösterdiği performans arasındaki ilişki esas alınarak performans düzeyinde meydana gelen düşüşün ölçülmesi yoluyla somut bir hale dönüştürülmeye çalışılmıştır (Cooper ve Dewe, 2008). Çalışanların işte olmaya tam olarak hazır hissetmedikleri durumlarda kendi performanslarını değerlendirmeleri, sağlık ve sağlık dışı sebeplerle ortaya sağlıksız devamlılık sonuçlarının örgüte olan total maliyeti ile devamsızlık durumunda oluşan maliyetler karşılaştırılmış ve sağlıksız devamlılık gösterildiği durumların maliyetlerinin düşünülenden tersine daha yüksek seyrettiği tespit edilmiştir. Daha açık bir ifadeyle maliyet ve performans üzerindeki etkileri bağlamında karşılaştırıldığında sağlıksız devamlılığın buzdüğünün görünmez yüzü olduğu ortaya çıkmıştır (Werapitiya vd., 2015).

2000 yılında Amerika'da Bank One adlı örgüt çalışanları üzerinde yapılan incelemeler sonucunda ulaşılan somut veriler bu tespiti doğrular niteliktedir. Araştırma sonuçları sağlıklı ilişkilendirilen total giderlerin sadece %24'ünün (tıbbi tanı, tedavi ve ilaç gibi) doğrudan sağlıkla bağlantılı olduğunu, bunun dışında değerlendirilen %76 gibi önemli bir kısmını ise dolaylı sağlık maliyetlerin oluşturduğunu ortaya koymuştur. Dolaylı harcamalar kendi içinde devamsızlık davranışı %6, kısa süreli sakatlık ve/veya hastalıklar %6, uzun süreli sakatlık ve/veya hastalıklar %1 seviyelerinde seyrederken hasta olduğu halde işe gidilmesi sonucunda ortaya çıkan sağlıksız devamlılık davranışının örgüte maliyetinin %63 gibi yüksek bir oranı işaret etmesi sağlıksız devamlılığın devamsızlığa oranla gizli ama çok daha ciddi bir tehdit oluşturduğuna dikkat çekmektedir.

2002 yılında Lockheed Martin zihinsel veya fiziksel sağlık durumu ile ilişkilendirilen 28 farklı durumu esas alarak ile performans ve maliyet ile olan ilişkilerini devamsızlık ve sağlıksız devamlılık bağlamında araştırmıştır. Sağlıksız devamlılık davranışı gösterilmesi sonucunda bir süre sonra sağlık harcamalarında artış kaydedilmeye başlanırken performans seviyesinde azalma olduğu izlenmiştir. (Hemp, 2004). Araştırma sonucunda 9 farklı sağlık durumunun görülme sıklığı, yarattığı ortalama performans kaybı ve sebep olduğu yıllık toplam performans kaybının maliyetine ait veriler Tablo 1.3'te paylaşılmıştır (Hemp, 2004).

Tablo 1.4 Boston New England Medical Center 'da yapılan araştırma sonuçları

Durum	Görülme Sıklığı (%)	Ortalama Performans kaybı (%)	Yıllık total kayıp (\$)
Migren	12.0	4.9	434,385
Artrit	19.7	5.9	865,530
Kronik sırt ağrısı	21.3	5.5	858,825
Alerjik ve sinüsle ilgili sağlık problemleri	59.8	4.1	1,809,945
Astım	6.8	5.2	259,740
Reflü	15.2	5.2	582,660
Cilt ve deri hastalıkları	16.1	5.2	610,740
Nezle veya grip (yakın zamanda içinde)	17.5	4.7	607,005
Ruhsal hastalıklar	13.9	7.6	786,600

Ortalama yıllık 45.000 dolar geliri olan bir çalışan grubu üzerinde bahsedilen 9 farklı sağlık sorunu sebebi ile ortaya çıkan 28 farklı durumun yarattığı sağlıksız devamlılık davranışının örgüte yıllık maliyetinin yaklaşık 34 milyon dolar olacağı görülmüştür. Sağlıksız devamlılık davranışının sonuçlarını somutlaştıran bu sonuçlar kavramın örgütler açısından önemini göstermektedir. Bazı araştırmacıların sağlıksız devamlılık durumunun halk sağlığını tehdit ettiği yönünde tespitleri de bulunduğu örgüt dışında ülkenin sağlık politikaları açısından da önemli bir maliyet kalemi olduğu söylenebilir (Widera vd., 2010).

17 farklı ülkede yaklaşık 2000 kişi üzerinde gerçekleştirilen başka bir araştırma sonucunda elde edilen sonuçlar, devamsızlık durumunun ortalama yıllık olarak kişi başı 4 işgününe denk geldiğini, sağlıksız devamlılık durumunda ise bu sürenin 57,5 güne yükseldiği ve yıl bazında kişi başı 12 hafta gibi önemli bir zaman dilimine

karşılık geldiğini göstermiştir. Araştırma sağlıksız devamlılık davranışının devamsızlık durumunda karşı karşıya kalınan maliyetleri

%10 artırmak yoluyla örgütü etkilediğini ortaya koymuştur. Aynı araştırmada Avustralya ve İngiltere verileri incelendiğinde, devamsızlık davranışının örgüte maliyetinin ortalama 150 milyon dolar olduğu bununla beraber sağlıksız devamlılık davranışı gösterildiğinde maliyetlerin 1.500 milyon dolara kadar yükseldiği tespit edilmiştir (Sackett, 2018).

Amerika'da sağlıksız devamlılık davranışının sonuçlarına ilişkin çalışmalar sağlıksız devamlılık davranışının, ülkede faaliyet gösteren örgütlere maliyetinin yıl bazında 150 milyon dolardan fazla olacağı yönündedir. Sağlıksız devamlılık durumunun ekonomik sonuçları itibarı ile ülke ve örgüte olan etkisinin diğer ülkelere göre çok farklı olmadığı görülmektedir. Bu etkinin getireceği fazla maliyet 2004- 2005 yılı verileri ile Avustralya için 25,7 Avusturya doları, İngiltere için 15 Milyon pounddan fazla, Yeni Zelanda için 78,2 Milyon Yeni Zelanda doları arasında tespit edilmiştir (Quazi, 2013).

2000'li yılların başından günümüze yapılan bu tespitler ışığında sağlıksız devamlılığın, yönetim ve özellikle insan kaynakları yönetimi açısından kişi, örgüt bağlamında sebep ve sonuçları göz önünde bulundurularak analiz edilmesi gereken bir kavram olduğu görülmektedir. Çünkü elde edilen sonuçlar devamsızlık durumunun gerçek maliyetini anlayabilmek için öncelikle sağlıksız devamsızlık davranışının örgütlere maliyetini, ortaya çıkan performans kaybını ve bunun çalışan davranışlarına yansımaları değerlendirme, iki durumu birbiri ile karşılaştırma gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Başka bir ifade ile örgüt bakış açısı ile devamsızlıkla ilgili bir maliyetten bahsederken öncelikle büyük resme bakılmalıdır. (Widera vd., 2010).

Sonuç ve Öneriler

Presenteeism kavramının örgüte ve kişiye olan etkileri bağlamında gerçekleştirilen çalışmaların özellikle son yıllarda ciddi bir artış kaydettiği görülmektedir. Bununla beraber araştırmaların başlangıcından bugüne yapılan çalışmalarda kavramın henüz farklı ifadelerle yer aldığı izlenmektedir. Bu durumun araştırmacıları uygun ifadeyi tespit etme noktasında zorlayacağı düşünülmüştür.

Anlam bütünlüğünün ve literatürde devamlılığın sağlanması noktasında yeni ve kavramı açıklamakta daha başarılı bir ifadenin bulunup bulunmadığı araştırılmış ve "Sağlıksız Devamlılık" ifadesinin literatürde yer bulan diğer ifadelerle göre daha kapsayıcı olduğu ve anlam bütünlüğünü koruma noktasında daha başarılı olabileceği öngörülmüştür.

Bu çalışma ile ulusal literatürde bundan sonra gerçekleştirilmesi planlanan çalışmalarda araştırmacıların gerek fiziksel ve zihinsel hastalık sebebi ile gerek işkoliklik noktasında gereksiz devam davranışı gösterme (Fazla saat ve mesailerle iş ortamında bulunma) gerekse bu ikisi dışında farklı gerekçelerle iş yerinde bulunmayı tercih etme davranışının sağlıksız devamlılık olarak ifade edilebileceği önerilmiştir.

Kaynaklar

- Adıgüzel, O., & Erdoğan, A. (2014). Çağdaş Bakış Açısıyla İş Gören Devamsızlığı, Nedenleri, Örgüte Etkileri Ve Çözüm Önerileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 5(10), 1-25.
- Akdoğan, A. A., Harmanlı, Y., ve Bayram, A. (2018). Algılanan Örgütsel Adalet ve İşte Var Olamama (Presenteeism). *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 198.
- Anık Baysal, İ., Baysal, G., Aksu, G., ve Aksu, N. (2014). Presenteeism (İşte Varolamama Sorunu) ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki: Adnan Menderes Üniversitesi Akademik Personeli Üzerinde Bir Uygulama. *Electronic Journal of Vocational College*, 134-152.
- Aronsson, G., Gustafsson, K., & Dallner, M. (2000). Sick but yet at work. An empirical study of sickness presenteeism. *Epidemiol Community Health*, 502-509.
- Aslaner, E., ve Boylu, A. (2015). İş Hayatında Presenteeism: Otel İşletmeleri Açısından Bir Değerlendirme. *Journal Of Business Resarch Turk*, 7(4), 126-136.
- Bakan, İ., Doğan, M., ve Koçdemir, M. (2018). Presenteeism ile Algılanan Sosyal Destek Tükenmişlik Arasındaki İlişki: Adana İlinde Bir Alan Araştırması. *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*, 4(6), 155-173.
- Burton, W. N., Daniel, J. C., Chin-Yu Chen, Alyssa, B., Schultz, & Dee W, E. (1999). The Role of Health Risk Factors and Disease on Worker Productivity. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 41(10), 863-877.
- CambridgeDictionary.(2019,1107). <https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/e-commerce> adresinden alındı
- Canfield, G. W., & Soash, D. G. (1995). Presenteeism – A constructive view. *Personnel Journal*, 34, 94-97.
- Coşkun, Ö. (2012). *İki İşyerinde İşe Devamsızlık ve Kendini İşe Verememe*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Cooper, C. L., & Lu, L. (1996). Presenteeism as a global phenomena: Unraveling the psychosocial mechanisms from the perspective of social cognitive theory. *Cross Cultural & Strategic Management*, s. Vol. 23 Iss 2 pp.
- Cooper, C., & Dewe, P. (2008, Aralık 1). Well-being – absenteeism, presenteeism, costs and challenges. *Occupational Medicine*, 58(8), 522-524. doi:https://doi.org/10.1093/occmed/kqn124
- Çağlar Çelebioğlu, H. (2019). *Kabin memurlarında görülen presenteeism ile işe adanmışlık ve işini kaybetme korkusu arasındaki ilişki*. İstanbul: Altınbaş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı.
- Çiftçi, B. (2010). İşte Var Ol(ama)ma Sorunu ve Çözüm Önerileri. *Çalışma ve Toplum*, 155160.
- D'Abate, C. P., & Eddy, E. R. (2007). Engaging in Personal Business on the Job: Extending the Presenteeism Construct. *Human Resource Development Quarterly*, 3(18), 361-383.
- Dew, K., Keefe, V., & Small, K. (2005). Choosing' to work when sick:workplace presenteeism. *Social Science & Medicine*, 60(10), 2273-2282.
- Duncan, P. A. (2016). *A Correlational Study of Organizational Costs, Commitment, Efficacy and Presenteeism/Absenteeism in Public Safety Employees*. Phoenix, Arizona: Grand Canyon University.
- Erbaşlar, G., ve Dokur, Ş. (2016). *Elektronik Ticaret*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic.Ltd.Şti.
- Evans, G. C. (2004). Health and work productivity assessment: State of the art or state of flux? *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 46, 3-11.
- Firns, I., Anthony, T., & Grant, O. (2006). Absenteeism in Times of Rapid Organizational Change. *Strategic Change*, 15(3), 113-128.
- Gilbreath, B., & Karimi, L. (2012). Supervisor Behavior and Employee Presenteeism: *International Journal of Leadership Studies*, 7(1), 114-131.
- Günbeyi, M., & Gündoğdu, T. (2010). Polis Teşkilatının İşkolik Çalışanları. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11(1), 56-63.

- Grinyer, A., & Singleton, V. (2000). Sickness absence as risk-taking behaviour: a study of organisational and cultural factors in the public sector. *Health, Risk and Society*, 2, 7-21.
- Hansen, C. D., & Johan, H. A. (2008). Going ill to Work- What Personal Circumstances, Attitudes and Work-related Factors are Associated with Sickness Presenteeism. *Social Science and Medicine*, 67(6), 956-964.
- Hemp, P. (2004). Presenteeism: At Work – But Out of It. *harvard business review*, 4-6. Houdmont, J., Leka, S., & Sinclair, R. R. (2012). Jonathan Houdmont, Stavroula Leka, Robert R. Sinclair. G. Johns içinde, *Presenteeism: A Short History and a Cautionary Tale* (s. 204-204). UK: John Wiley & Sons, Ltd.
- Houdmont, J., Leka, S., & Sinclair, R. R. (2012). Jonathan Houdmont, Stavroula Leka, Robert R. Sinclair. In G. Johns, *Presenteeism: A Short History and a Cautionary Tale* (pp. 204-204). UK: John Wiley & Sons, Ltd.
- Hummer, J., Sherman, B., & Quinn, N. (2002). Present and unaccounted for. *Occupational Health & Safety*, 71, 40-44, 100., 71, 40-44, 100.
- Johansson, G., & Lundberg, I. (2004). Adjustment latitude and attendance requirements as determinants of sickness absence or attendance. Empirical tests of the illness flexibility model. *Social Science & Medicine*, 58, 1857-1868.
- Johns, G. (2009, 7 6). Presenteeism in the workplace: A review and research agenda. *Journal of Organizational Behavior*, 524-528-530.
- Jr., W. T. (2005). *Absenteeism And Presenteeism As Related To Self-Reported Health Status And Health Beliefs Of Tennessee Safety And Health Professionals*. Tennessee: The University of Tennessee, Knoxville.
- Kadı, F., ve Peker, C. (2015). Analyzing the Factors Affecting E-Commerce in Turkey. *International Journal of Management, Accounting and Economics*, 1319-1339.
- Kantarıcı, Öget; Özalp, Murat; Sezginsoy, Cenk; Özaşkın, Ozan; Cavlak, Cihan. (2017, 4). *Dijitalleşen Dünyada Ekonominin İtici Gücü: E-Ticaret*. www.tusiad.org: https://www.eticaretraporu.org/wp-content/uploads/2017/04/TUSIAD_ETicaret_Raporu_2017.pdf adresinden alındı
- Kivimaki, M., Head, J., Ferrie, J. E., Hemingway, H., Shipley, M. J., Vahtera, j., & vd. (2005). Working while ill as a risk factor for serious coronary events: The Whitehall II study. *American Journal of Public Health*, 95, 98-102. *American Journal of Public Health*, 95, 98102.
- Koopman, C., Pelletier, K. R., Murray, J. F., Sharda, C. E., Berger, M. L., & Turpin, R. S. (2002). Stanford Presenteeism Scale: Health Status and Employee Productivity. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 44, 14-20.
- Lack, D. M. (2011). Presenteeism Revisited: A Comprehensive Review. *AAOHN Journal; Thorofare*, 78-81-82.
- Lowe, g. (2002). Here in body, absent in productivity: presenteeism hurts output, quality of work-life and employee health. *Canadian HR Reporter: The National Journal of Human Resource Management*, December, 1-2.
- Meerding, W.-J., W.Ijzelenberg, M.A, K., Johan, L. S., & A.Burdof. (2005). Health Problems Lead to Considerable Productivity Loss at Work Among Workers with High Physical Load Jobs. *Journal of Clinical Epidemiology*, 58(5), 517-523.
- Murray, M. K., & Cooper, C. L. (2018). Presenteeism: An Introduction to a Prevailing Global Phenomenon. L. L. Cary L. Cooper içinde, *Presenteeism At Work* (s. 5-8-9-11). Cambridge: Cambridge University Press.
- Muthukutti, A. (2018, 11 27). *Motivation is an art that makes business profitable*. Daily Mirror Business: <http://www.dailymirror.lk/63355/motivation-is-an-art-that-makesbusinessprofitable> adresinden alındı
- Nowak, J., Emmermacher, A., Wendsche, J., Döbler, A. S., & Wegge, J. (2022). Presenteeism and absenteeism in the manufacturing sector: A multilevel approach identifying underlying factors and relations to health. *Current Psychology: Current Psychology: A Journal for Diverse Perspectives on Diverse Psychological Issues*, 1214412164.

- Oluyemi, J. A., Adejoke, J. A., & Deborah, A. (2019). Presenteeism In Work Places And Its Implications On Employees' Health: Experiences Of Bankers In The Nigerian Banking Sector. *Journal Of Language, Technology & Entrepreneurship In Africa V, 10(1)*, 82-93.
- Özmen, G. (2011). *Presenteeizm ile Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Tekstil Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (2023, 07 7).
- Pauly, V. M., Nicholson, S., Polsky, D., Berger, M. L., & Sharda, C. (2008). Valuing Reductions in on-the-job Illness: Presenteeism from Managerial and Economic Perspectives. *Health Economics*, 469-485.
- Quazi, H. (2013). Introduction. H. Quazi içinde, *Presenteeism The Invisible Cost to Organizations* (s. 2-23-24-41-49-50). UK: Macmillan Publishers Limited.
- Roe , R. A., & Diepen, B. (2011). Employee Health and Presenteeism: The Challenge for Human Resources Management. C. Cary içinde, *New Directions in Organizational Psychology and Behavioral Medicine* (s. 239-258). Londra: Routledge.
- Sackett, O. (2018, 12 06). *why your employees may not be working at optimal levels and what you can do about it*. globalchallenge.virginpulse.com: <https://gccmarketing.blob.core.windows.net/marketing-site/marketo/resources/presenteeism/us-presenteeism-whitepaper.pdf> adresinden alındı Samalopanan, A. (2018, Ocak 1). Presentism in Workplace: Systematic Review and Development of an Integrated Model. *International Journal of Arts, Humanities and Management Studies*, s. 12.
- Sanderson, K., Tilse, E., Nicholson, J., Oldenburg, B., & Graves, N. (2007). Which presenteeism measures are more sensitive to depression and anxiety? *Journal of Affective Disorders*, 101, 65-74.
- Schaefer, P. (2015, 04 16). *The Hidden Costs of Presenteeism: Cause solutions* . www.buisnessknowhow.com: <http://www.buisnessknowhow.com/manage/presenteeism.htm> adresinden alındı
- Sheridan, A. (2004). Chronic Presenteeism: The Multiple Dimensions to Men's Absence from Part-Time Work Gender. *Work and Organization*, 11(2), 207-225.
- Schultz, A. B., Chen , C.-Y., & Edington, D. W. (2009). The Cost and Impact of Health Conditions on Presenteeism to Employers. *Pharmacoeconomics*, 366-367.
- Simpson, R. (1998). Presenteeism, power and organizational change: Long hours as a career barrier and the impact on the working lives of women managers. *British Journal of Management*, 9, 37-50.
- Smith, D. J. (1970). Absenteeism and presenteeism in industry. *Archives of Environmental Health*, 21, 670-677.
- Stolz, R. L. (1993). Reducing turnover through incentive programs. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 34-79.
- Şanlımeşhur, Ö. (2018). *Şanlımeşhur, Ö. (2018). Presenteeism (İşte İstemeyerek Var Olma) Kavramını Etkileyen ve Bu Kavramdan Etkilenen Faktörler: Alışveriş Merkezlerinde Bir Araştırma*. İstanbul: İstanbul Arel Üniversitesi. İstanbul: İstanbul Arel Üniversitesi.
- Şahin, F. (2011). İş Devamsızlığın Nedenleri, Sonuçları ve Örgütler İçin Önemi. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 1, s. 24-39*
- Telli Danışmaz, A. (2022). Presenteeism ile İlgili Yazılan Lisansüstü Tezlerinden Üretilen Makalelerin Araştırma Yöntemleri Bakımından İncelenmesi. *Journal of Social Research and Behavioral Sciences*, 8(17).
- Temmuz 2023 tarihinde Dergi Park Akademik & YÖK Başkanlığı Tez Merkezi: <http://dergipark.gov.tr/search?q=Presenteeism+&type=basic§ion=articles&https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> adresinden alındı

- Turpin, R. S., Ozmunkowski, R. J., Sharda, C. E., Collins, J. J., Berger, M. L., Billotti, G. M., . . . Nicholson, S. (2004). Reliability and validity of the Stanford presenteeism scale. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 46, 1123-1133.
- Türk Dil Kurumu. (2018, 11 23). <http://www.tdk.gov.tr:013e2ef27.51049556> adresinden alındı
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri. (2023). Temmuz 2023 tarihinde <https://www.tdk.gov.tr/>: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Ulu, S., Özdevecioğlu, M., Ardiç, K. (2016). Kişilik Özelliklerinin Hasta İken İşe Gelme (Presenteizm) Davranışı Üzerindeki Etkileri İmalat Sanayiinde Bir Araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 167-181.
- Werapitiya, C., Opatha, H., & Fernando, R. (2015). *Presenteeism: Its Importance, Conceptual Clarifications, and Working Definition*. Colombo, Sri Lanka: International Conference on Business Management.
- Whitehouse, D. (2005). Workplace presenteeism: How behavioral professionals can make a difference. *Behavioral Healthcare Tomorrow*, 14-32.
- Widera, E., Chang, A., & Chen, H. L. (2010). Presenteeism: A Public Health Hazard. *Journal of General Internal Medicine*, 1244-1247. 02 14, 2019 tarihinde <https://www.researchgate.net/publication/44674518> adresinden alındı
- Worrall, L., Cooper, C., & Campbell, F. (2000). The new reality for UK managers: Perpetual change and employment instability. *Work, Employment & Society*, 14, 647-668.
- Yıldız, H., ve Yıldız, B. (2013). İş Yaşamında Presenteeism-Sözde Var Olma-Olgusu:Sağlık ve Verimlilik Açısından Önemi. *7.Ulusal Sağlık ve Hastane İdaresi Kongresi*, (s. 819-830). Konya.
- Yamashita, M., & Mikako, A. (2008). Reliability and Validity of the Japanese Version of the Stanford Presenteeism Scale in Female Employees at 2 Japanese Enterprises. *Journal of Occupational Health*, 50(1), 66-69.
- Yavan, Ö. (2017). Çalışanların İşe Gitmeme ve Çalışıyor Gibi Görünme Davranışları Üzerine Bir Araştırma:Zonguldak Ak Taşkömürü Kurumu Örneği. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 3(3), 249-276.

Yazar Katkıları: (Tek Yazar) Fikir-; Tasarım-; Denetleme-; Kaynaklar-; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi; Analiz ve/veya Yorum-; Literatür Taraması-; Yazıyı Yazan-; Eleştirel İnceleme- Tek Yazar.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek olmadığını beyan etmiştir.

Author Contributions: (Sole Author) Concept -; Design-; Supervision-; Resources-; Data Collection and/or Processing-; Analysis and/or Interpretation-; Literature Search-; Writing Manuscript-; Critical Review-; Other-

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.



Kitap İncelemesi- İstanbul Seyahatnamesi 19. Yüzyılda Rus Seyyahlarla Osmanlı Topraklarına Yolculuk, Kronik Kitap, İstanbul Ekim 2022

Book Review- Istanbul Travelogue: Journey to Ottoman Lands with Russian Travelers in the 19th Century (1st Edition), Chronicle Book, Istanbul October 2022

Betül Reyhan
TARAKÇIOĞLU

Erzurum Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Erzurum-Türkiye
E-mail: betul.tarakcioglu80@erzurum.edu.tr



Geliş Tarihi/Received: 17.05.2023
Kabul Tarihi/Accepted: 31.12.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Betül Reyhan TARAKÇIOĞLU
betul.tarakcioglu80@erzurum.edu.tr

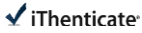
Atıf /Cite this article:

Tarakçıoğlu, B. R. (2023). Kitap İncelemesi-İstanbul Seyahatnamesi 19. Yüzyılda Rus Seyyahlarla Osmanlı Topraklarına Yolculuk (1. Baskı), Kronik Kitap, İstanbul Ekim 2022 *ETÜT Dergisi*, 7, 49-51.

Kitap Bilgi/Book info:

Yazarlar /Authors: Fatih ÜNAL, Mesut KARAKULAK, Murat ÖZKAN
Kitap Adı/Book Title: 19. Yüzyılda Rus Seyyahlarla Osmanlı Topraklarına Yolculuk
Dil/ Language: Türkçe/Turkish
ISBN: 9786258431902

This article checked by



Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-
Noncommercial 4.0 International License.

Giriş

Değerlendirmeye tabi tutacağımız eser, Kronik Yayıncılık tarafından 2022'de İstanbul'da yayımlanmıştır.¹ 19. yüzyılda Rus seyyahlarla Osmanlı topraklarına yolculuğu ele alan İstanbul Seyahatnamesi, 7 bölümden ve 304 sayfadan (ilk ve son sayfalar dâhil) ibarettir.

Eser, yedi farklı sahadan yedi farklı uzmanın İstanbul seyahatleri esnasında kaleme aldıkları notların aktarımı ve değerlendirilmesi üzerine inşa edilmiştir. Bu seyyahlar sırasıyla: Rus Yazar Vladimir Petroviç Davidov, Rus General Nikolay Sergeyeviç Vsevolojski, Rus Ressam Zaharov, Rus Eleştirmen Aleksandr Petroviç Milyukov, Rus Din Adamı Koptev, Rus Başpiskopos Nikifor Timofeyeviç Kamenskiy ve Rus-Gazeteci Yazar Nikolay Nikolaeviç Lender'dir. Seyyahların İstanbul'a geliş tarihleri birbirinden farklıdır. Buna uygun olarak anlatımda kronolojik bir usul takip edilmiştir. Aynı zamanda seyahat notları aktarılmadan evvel yahut aktarılırken birtakım açıklamalarla yazarın bakış açısı hakkında genel bir çerçeve çizilmiş, neyi niçin söylemiş olabileceği açıklanmıştır. Bu açıklamalar okurun metni anlayıp analiz edebilmesi açısından oldukça kıymetlidir. İlgili kısmın başında yazarların biyografileri, (varsa) eserleri, İstanbul'a geliş nedenleri, seyahat vasıtaları, güzergâhları, konakladıkları mekânlar, rehberlik hizmeti aldığı kişiler hakkında detaylı malumat bulmak mümkündür. Ayrıca kullanılan görsellerin anlatımı daha kalıcı hale getirdiğini, okurun hayal gücünü kuvvetlendirdiği de söylenebilir.

Rusların İstanbul'a olan ilgi ve alakası alelade bir seyahat tutkusundan çok daha fazlasına işaret etmektedir. Eserde de belirtildiği üzere bu alanın temelinde tarihsel, kültürel ve dini birtakım simgeler yatmaktadır. Tarihi seyir boyunca ulaşım araçlarının gelişmesi, peyderpey imkânların iyileşmesi, kafalardaki İstanbul mitinin altının seyahat notları vasıtasıyla doldurulması ile sonuçlanmıştır. Böylelikle İstanbul'a dair oldukça renkli bir literatür ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte ortaya konan eserlerin farklı sahalardan uzmanlar tarafından kaleme alınmış olması meseleyi bayağılıktan kurtarmaktadır. Nitekim her uzmanın, yazımlarında kendi alanına özgü unsurlara ağırlık verdiği görülmektedir.

¹ Eser, Hürriyet Gazetesi'nin Kitap Sanat Dergisi tarafından yılın en iyi kitapları arasında gösterilmiştir.

Eserde İstanbul'un tarihi mekânlarından sosyal yaşamına, tarikatlardan törenlere, mezarlıklardan mesire alanlarına, seçkin semtlerden saraylara, dönemin devlet erkânından dilencilere kadar pek çok ilgi çekici unsur hakkında malumat bulunmaktadır. Hülâsa bahsedilecek olursa İstanbul, denizden seyredildiğinde panoramik bir cennet gibi misafirlerini büyülemekte, sunduğu tabiat manzaraları ile onları kendine hayran bırakmaktadır. Seyyahların ilk intibalarını aktardıkları satırlardan tutkunlukları açıkça okunmaktadır. Ancak bu hülya, kişinin iskeleye adım atmasıyla toz bulutu misali dağılmaktadır. Her milletten insanın farklı kıyafetler içerisinde kargaşaya ortak olduğu, kimi kişilerin gelenlerin valizlerini taşımak için rekabet ettiği ilk temas çoğu seyyahı huzursuz etmekte, notlarına olumsuz yansımaktadır. Bunun yanı sıra gelen Rus yolcuların ekseriyetinin öncelikli olarak Büyükdere'de bulunan Rus Sefarethanesi'ne uğradığı görülmektedir. Büyükdere Rus Elçiliği gibi pek çok mekân gerek tarihi gerek dini muhtelif gerekçelerle Rusların anılarında özel yerlere sahiptir. Nitekim bazı hususi ziyaretgâhlar dışında çoğu mekânda tekrara düşülmesi gözden kaçmamaktadır. Bu gibi yerlerin başında şüphesiz sahip olduğu dini misyon sebebiyle Ayasofya gelmektedir. Bahşıştan rahatsızlıkla bahseden seyyahların "anı saklamak için" buradan usulsüz bir biçimde mozaik parçası satın almaktan geri durmaması gösterilen hürmetin tutarsız bir yansıması olsa gerektir. Günümüzde İstanbul denince akla gelen ve coğrafyamızın doğal bir gerçekliği olan deprem meselesi o dönem yazımlarında da kendini göstermektedir. Özellikle Ayasofya ziyaretleri esnasında mabedin bazı kısımlarının zelzeleden yaralanmış olduğu seyyahların dikkatinden kaçmamıştır. Mamafih bu kutsal mabet, seyyahların dilinden bin bir hayranlık ifadesiyle anlatılmaktadır. Ancak aynı hoşgörüyü camilerin tasvir edildiği satırlarda görmek maalesef mümkün değildir. Öyle ki İstanbul'a ayak basmadan denizden kendini gösteren minareler bile bazı seyyahları dehşete düşürmeye yetmektedir. Ayasofya ile beraber Aya İrini, Balıklı Rum Kilisesi gibi pek çok eser Rus misafirler tarafından ziyaret edilmektedir. Yine Prens Adaları ve Yedikule Zindanı taşıdıkları önem itibarıyla rağbet gören diğer yapıtlardır. Başta Galata'da bulunan Mevlevihane olmak üzere tekkeler ve derviş ritüellerinin de eserlerde kendine yer edinen diğer unsurlardan olduğu görülmektedir.

Daha önce belirtildiği üzere seyahat notlarında Türklerin sosyal hayatlarına dair pek çok ilgi çekici ayrıntıya rastlamak mümkündür. Örneğin tütün ve nargile kullanımı neredeyse her ziyaretçinin dikkatini celb etmiş ve yazımlarına yansımıştır. Hatta zaman zaman ağızlarında pipo ile uyuklayan zatların resmedilmesi söz konusudur. Bunun gibi sokak köpeklerinin mevcudiyeti, sokakların dar ve bakımsız oluşu hakkında pek çok kayıt bulunmaktadır. Türklerin bu hayvanlarla iç içe yaşadığı, her mahallede bir köpek sürüsüne denk geldiği mamafih sokakların yürünemeyecek kadar dar ve çöp içerisinde bulunduğu manzaralar yazılmaktadır. Bunlar ve benzerleri olan pek çok yargı, yapılacak araştırmalarla doğrulanıp yanlışlanmaya elbette açıktır. Nitekim bazı bölümlerin önceden edinilen yargıların tesiriyle hikâye edildiği görülmektedir. Osmanlı kadınlarının anlatıldığı satırlar bu duruma verilebilecek en güzel örnektir. Seyyahların ulaşamadıkları ve yakından deneyimlemesi mümkün olmayan her unsuru düş gücünü kullanarak anlatma yoluna gittikleri görülmektedir. Kadınlar gibi Osmanlı devlet adamları da ziyaretçilerin meraklarını cezbeden diğer imgelerdendir. Özellikle Ressam Zaharov'un Sultan Abdülmecid'in henüz çocuk olan evlatları Murad, Abdülhamid ve Fatma hakkında yazdıkları okunmaya değerdir. Çırağan Sarayı'na davet edilmesinin akabinde kendisinden sultanın kızının ve şehzadelerin portrelerinin yapılması istenmiş, seyyah da bu maksatla bir müddet sarayda kalmıştır. Bu esnada gözleri mavi, saçları kumral olan Fatma Sultan'ı, ciddi, düşünceli bir görünüme sahip olan "filozof" Abdülhamid'i, ve babasına en çok benzettiği Murad'ı detaylıca betimlemiştir. Bu hadiselerin cereyanı sırasında Fatma 10, Murad 9, Abdülhamid ise yalnızca 7 yaşındadır. Okuyanlarını tebessüm ettiren bu macera Zaharov'un portreleri bitirip saraydan ayrılmasına kadar devam eder. Ardında ise yabancı gözden kaybolana kadar camlardan kendisini izleyen küçük Fatma, Murad ve Hamid kalır. Padişah'ın çocukları gibi daha pek çok tarihi şahsiyetin notlarda tarif edildiği görülür. Sadrazam Reşit Paşa, Nafia Nazırı Feth Ali Paşa, Saray Ressamı Tevfik Paşa, Kamerger Halil Efendi, Bahriye Nazırı Süleyman Paşa ve Zaharov'un "en yakışıklısı" diye nitelediği damat Mehmed Ali Paşa ismi geçenlerden birkaçıdır.

Yazılanlar yer yer Osmanlı kültür unsurlarını da ihtiva eder mahiyettedir. Örneğin “ölüm tarlaları” olarak sıfatlandırılan mezarlıklar (bilhassa Karacaahmet) ve halkın buraya olan ziyareti seyyahlar tarafından konu edilmiştir. Mesire alanlarında dinlenen Osmanlı aileleri, bayram seremonileri, selamlık resimleri, çarşılar, cenaze ve düğün alayları bir bütün halinde Osmanlı kültürünü anlamaya yardımcı öğeler olarak okurun dikkat ve beğenisine sunulmaktadır.

Seyahatnameler, tarih araştırmalarında sıklıkla başvurulan kaynaklardandır. Ancak subjektif bir tutumla kaleme alındıklarından ihtiyatla kullanılmaları tavsiye olunur. Elimizdeki eser, XIX. yüzyılda İstanbul’a seyahat eden elit bir Rus takımının notlarından derlenerek oluşturulmuştur. Böylelikle Rus gezginlerin zihinlerindeki İstanbul’un açılmanması hedeflenmiştir. Tekdüze bir seyyah prototipinden ziyade farklı sahalardan uzmanların yazımlarının tercih edilmesi özgün bir fikir olup bu türden çalışmalara tesadüf edilmesi mutluluk vericidir. Seyyahların notlarında yanlı ve yanlış denebilecek pek çok ifadeye denk gelinebilmektedir. Ancak bu gibi yargıların bulunduğu kısımlara yazarlar tarafından eklenen açıklamalar ihtilafı unsurları açıklığa kavuşturmaya ziyadesiyle yetmektedir. Hatalı hususlar bu yolla düzeltilmekte, taraflı düşünceler çözümlenmektedir. Üst satırlarda çoğu misafirin ziyaretleri esnasında birçok defa aynı yerleri tercih ettiğini zikretmiştik. Bu durum bazı mekânlar hakkında yazarlar tarafından girizgâh mahiyetinde sunulan bilgilerin tekrarlanmasına sebebiyet vermiştir. (Kısım kısım teşkil edilen eserin genel akışını sekteye uğratabacak nitelikte olmamasına karşın yine de okur tarafından fark edilebildiğini söylemek lazımdır.) Eserin dil ve üslubu her cenahtan okurun rahatlıkla anlayabileceği kadar yalıdır. Nadiren bazı bölümlerin konu ile bağlantılı olarak göze yabancı terimleri ihtiva ettiği görülmektedir. Pek çok yabancı ve Türkçe kaynak ile desteklenen eser, XIX. yüzyıl İstanbul’unu Rus aydınlarının rehberliğinde okumak isteyenler için bir başucu kitabı niteliğindedir.